

ΑΓΓΕΛΟΥ Α. ΒΟΥΔΟΥΡΗ Δ. Θ.

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

ΟΙ ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ
ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΚΑΤΩ ΧΡΟΝΟΥΣ

ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ ΕΚ ΤΗΣ «ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ»

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

—
1935

ΟΙ ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΚΑΤΩ ΧΡΟΝΟΥΣ

Κατ' ἀρχίαν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ κρατήσασαν τάξιν τοὺς μουσικοὺς χοροὺς συγκροτοῦσιν ὁ κατὰ καιρὸν πρωτοψάλτης διευθυντὴς καὶ ἀρχηγὸς τῶν χορῶν, ὁ λαμπαδάριος ἀρχηγὸς τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ, ὁ δομέστικος τοῦ πρώτου, ὁ δομέστικος τοῦ δευτέρου, ὁ πρῶτος καὶ δεύτερος κανονάρχης τοῦ δεξιοῦ, ὁ πρῶτος καὶ δεύτερος κανονάρχης τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ καὶ οἱ λοιποὶ ἱσοκράται καὶ βοηθοὶ κανονάρχαι τῶν δύο χορῶν.

Πρωτοψάλτης

Εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοψάλτου φθάνουσι κατόπιν χειροθεσίας πατριαρχικῆς ¹⁾ ὅσοι εὐδοκίμως ἐχοροστάτησαν εἰς τὴν θέσιν τοῦ λαμπαδαρίου, εἰς τὴν ὁποίαν ὑψώθησαν κατὰ ἱεραρχικὴν τάξιν ἀπὸ τὰς κατωτέρας θέσεις τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου δομεστίκου. Ἡ δὲ διὰ τὸν πατριαρχικὸν ναὸν πρόσληψις νέου προσώπου ἀπεφασίζετο ὑπὸ τοῦ πατριάρχου μετὰ προηγουμένην ὑπὸδειξιν καὶ ἔγκρισιν ὑπὸ τε τοῦ πρωτοψάλτου καὶ τοῦ λαμπαδαρίου²⁾ οἵτινες καὶ θὰ ἐφρόντιζον διὰ τὸν κατάλληλον αὐτοῦ καταρτισμὸν. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ διὰ τὸν ναὸν τοῦτον προωριζόμενον πρόσωπον, ὅπερ ἱσοβίως καθιερωτο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ, ἔπρεπε νὰ συγκεντρῶνῃ ἰδιαιτέρα προσόντα ψαλτικὰ καὶ ἐξωτερικὴν παράστασιν.

Οἱ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ὑπηρετοῦντες ψάλται ἦσαν ἐκκλησιαστικοὶ λειτουργοὶ ὀφείλοντες κατὰ κανόνα νὰ διάγωσι βίον σώφρονα, εὐπρεπῆ καὶ σύμφωνον μὲ τὸ πατριαρχικὸν περιβάλλον, νὰ ὑπακούωσιν εἰς τὴν ἀνωτέ-

1) Ὁ διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοψάλτου προωριζόμενος λαμπαδάριος προσάγεται ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου ὑπὸ τοῦ ἀρχidiaκόνου καὶ τοῦ δευτερεύοντος ἐκφωνουμένου τοῦ Κέλευσον· Κελεύσατε· τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ λαμπαδαρίου· ἐνῶ διὰ τὴν χειροθεσίαν τῶν δομεστίκων λαμβάνουσι μέρος ὁ τριτεύων καὶ ὁ διάκονος τῆς σειρᾶς.

ραν αὐτῶν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν, τὸν πατριάρχην, ἀφ' οὗ ἡ ἐξάρτησις αὐτῶν, καὶ νὰ συμμορφῶνται πρὸς τὴν μουσικὴν παράδοσιν τὴν ὁποίαν εὑρισκόν εἰσερχόμενοι εἰς τὴν δικονομίαν των. Πάντοτε δὲ διεκρίθησαν οἱ μουσικοὶ τοῦ νκοῦ τούτου διὰ τὴν μέχρι φανατισμοῦ ἀφοσίωσίν των εἰς τὴν παράδοσιν αὐτοῦ. Καὶ εἰς αὐτοὺς χρεωστεῖ ἡ μεταγενεστέρα ἐποχὴ ὅτι σήμερον σώζεται ὡς παράδοσις. Διότι οἱ πατριάρχαι ἤρχοντο καὶ παρήρχοντο. Οἱ ἀξιωματοῦχοι κληρικοὶ τοῦ πατριαρχείου ἐπίσης καὶ αὐτοὶ προαγόμενοι ἐφευγόν εἰς τὰς νέας θέσεις των. Οἱ μουσικοδιδάσκαλοι ὅμως τοῦ ναοῦ ἔμενον ἀσάλευτοι, ἀμετάθετοι. Τὸ παρελθὸν μὲ ὅλα τοῦ ἤτο ἐμπιστευμένον εἰς αὐτοὺς. Αὐτοὶ ἦσαν οἱ φύλακες καὶ οἱ ὁκοίμητοι φρουροὶ τῆς παρχδόσεως, τῆς ἀρχαιοτέρας διαποιούσης τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν τάξεως. Ὁ κατὰ καιρὸν λοιπὸν πρωτοψάλτης εἶναι ὁ πιστὸς τηρητὴς τῆς τάξεως ἐν τῷ ναῷ, καθοδηγῶν τὸν ἐκάστοτε πατριάρχην εἰς τὰ ἐν τῷ ναῷ καθήκοντα αὐτοῦ· διὸ καὶ ἰδιαιτέρως λαμβάνει μισθὸν «διὰ τὴν φροντίδα καὶ ἐπιστάσιαν τοῦ Τυπικοῦ», ἐκτὸς τοῦ μισθοῦ ὃν λαμβάνει «ἐνεκεν τῆς χοροστασίας αὐτοῦ, ψάλλοντος ἐν τῷ πανσέπτῳ πατριαρχικῷ ναῷ, κατὰ τεταγμένους καιροὺς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν καὶ συνελεύσεων» 2) Ὁ πρωτοψάλτης εἶναι ὁ Τυπικάριος καὶ ὁ Ἐκκλησιάρχης ἐπίσης, ὅστις χειροκωγεῖ ἐν τῷ ναῷ καὶ ἐν γένει ἐν τῇ πατριαρχικῇ αὐλῇ πάντας: πατριάρχας, ἀρχιερεῖς, κληρικοὺς, ὀφφικιάλους, ψάλτας, πριμικηρίους κλπ. Εἶναι ἡ ψυχὴ, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου εἰς ζητήματα ἐθιμοταξίας, τελετῶν καὶ ἐκκλησιαστικῆς τάξεως. Ἀναμφιβόλως ἡ τάξις αὕτη διεσώζετο διὰ τοῦ μνημονικοῦ τῶν πρωτοψαλτῶν, ἴσως καὶ διὰ τινων σημειωμάτων χειρογράφων τῶν ἐκάστοτε τοιούτων. Ἡ δὲ μακροχρόνιος τριβὴ καὶ πεῖρα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ μέχρι τῆς προαγωγῆς εἰς τὸ ὑπατον ἀξίωμα τοῦ πρωτοψάλτου, τὸν καθίστα ἱκανὸν εἰς τὴν κατὰ παράδοσιν τήρησιν τῆς τάξεως ἐν γένει. Καὶ ἡ τάξις αὕτη παρὰ τὸν χρόνον ὅστις διήλθεν ἄνωθεν τῶν πρωτοψαλτῶν δὲν παρήλλαξε μέχρι σήμερον χάρις εἰς τὸν διάδοχον ἐκείνων πρωτοψάλτην. Τὸ πρῶτον τυπωθὲν Τυπικὸν τοῦ 1839 τοῦ πρωτοψάλτου Κωνσταντίνου δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ συρραμμέναι σημειώσεις τῶν πρὸ αὐτοῦ διδασκάλων «καὶ τῆς πολλῶν ἐνιαυτῶν πείρας αὐτοῦ» 3) ἡ δὲ ἀνατύπωσις αὐτοῦ κατὰ

2) Πατριαρχικὸν γράμμα Νεοφύτου Ζ' 1 Δεκεμβρίου 1791, ἐν Ἐκκλ. Ἀληθεία ὁ μ. Η' σελ. 35-36 καὶ Μ. Γεδεών, Παιδεία καὶ πτωχεία παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, Κων/πολις 1893 σελ. 59-65.

3) Τυπικὸν κατὰ τὴν τάξιν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας ὑπὸ Κωνσταντίνου πρωτοψάλτου, ἐν Κων/πόλει 1839. Προλόγος. Περβλ. τὸ αὐτὸ Τυπικὸν τοῦ 1851 καὶ τὸ τοῦ 1888, Ἐκθέσις τῆς ἐπιτροπῆς πρὸς τὸν πατριάρχην, σελ. δ' καὶ ε' κ. ε'.

τὸ 1851, ὡς καὶ ἡ ἐπὶ τῆς πρωτοψαλτείας τοῦ Γεωργίου Βιολάκη, τὸ 1888, καταδεικνύει τὰς ἐν τῷ Τυπικῷ ἐλλείψεις τῶν ὁποίων συμπλήρωμα εἶναι ὁ ἐκάστοτε πρωτοψάλτης, ὅστις κατέχει καὶ πάντοτε δι' ἑαυτὸν ὅπερ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ περιληφθῇ ἐν τῷ τετυπωμένῳ Τυπικῷ, διὰ λόγους ἐπαγγελματικούς.

Ὁ πρωτοψάλτης ἦτο ἡ πηγὴ τοῦ βυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους, ὅπερ ἐκληρονόμησε μετὰ φανατισμοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τοὺς προκατόχους του διδασκάλους. Ἦτο ὁ μύστης τῆς μουσικῆς. Αὐτὸς κατεῖχε τὴν κλεῖδα τῆς ἀναγνώσεως τοῦ μουσικοῦ μέλους, ὅπερ κρύπτεται εἰς τὰ μουσικὰ κείμενα τὰ πρὸ τῆς ἀλώσεως γραμμένα, καὶ αὐτὸς ἐγνώριζε τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ μέλους ὥπως ἔπρεπεν. Ἦτο φυσικὸν νὰ χρησιμεύῃ ὡς διδάσκαλος τῶν λοιπῶν ψαλτῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Αὐτὸς ἦτο ὁ συνεχιστὴς τῆς μουσικῆς παραδόσεως καὶ ὁ μεταλαμπαδευτὴς τοῦ βυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μουσικοῦ φωτὸς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Αὐτὸς ἐμύει εἰς τὴν μουσικὴν τέχνην τοὺς μαθητάς του τοὺς πατριαρχικούς. Οὗτοι ὑπεχρεοῦντο ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ εἰς μίμησιν τοῦ διδασκάλου. Καὶ ἦτο οὗτος αὐστηρὸς, ἀρχαιοτρόπος, φανατικὸς, μισόκαινος. Δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς νεωτέρους καινοτομίας καὶ νεωτερισμούς. Ἐπρεπε νὰ διατηρηθῶσι τὰ ἀρχαῖα μέλη ἀμετάβλητα ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τοὺς ποιητάς τῆς ἐποχῆς των, καὶ διὰ τὸν σύνδεσμον ἡμῶν πρὸς αὐτούς. Ὁ πρωτοψάλτης ἐξώρκιζε τοὺς διαδόχους του εἰς τὴν τήρησιν τῆς παραδόσεως τοῦ μέλους. Καὶ αὐτὸς ἦτο ὁ κριτὴς ἐπὶ τοῦ μέλους. Διὰ τοῦτο καὶ ἐπηγγύει ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν μουσικῶν μελῶν ὑπὸ τοῦ λαμπαδαρίου καὶ τῶν δομεστίκων. Ἐπανεφέρει, ἐκ τῆς θέσεώς του, εἰς τὴν τάξιν τοὺς ἐκβαίνοντας ἀπὸ τὰ καθιερωμένα. Αὐστηρὸς διδάσκαλος, ἀρχαιολάτρης!

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πατριαρχικὴν μουσικὴν σχολήν, ὅσαςκις τοιαύτη ἐλειτούργει ἐν Φαναρίῳ, ὁ πρωτοψάλτης βοηθούμενος ὑπὸ ἐνὸς τῶν δομεστίκων ἐδίδασκε τὴν μουσικὴν οἱ δὲ τελειοδιδασκτοὶ μαθηταὶ τῆς σχολῆς ταύτης ἔψαλλον κατὰ μίμησιν καὶ αὐτοὶ τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν. Οὕτω δὲ ἐπεκράτει πανταχοῦ ὁ ὁμοῖομορφος τρόπος τοῦ ψάλλειν.

Ὅχι μόνον εἰς μαθητάς ἀστοιχειώτους καὶ νεωτέρους τὴν ἡλικίαν ἐγίνετο διδάσκαλος ἐν τῇ μουσικῇ σχολῇ καὶ ὁδηγὸς ὁ πρωτοψάλτης, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἐν ἐνεργείᾳ ἱεροψάλτας ἐν ἅπασιν τοῖς ναοῖς τῆς Κων/πόλεως παρέδιδε τὴν μουσικὴν τέχνην κατὰ τὸ ὕφος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, συνηχομένους ἀνὰ πᾶν δεκαπενθήμερον ἐν τοῖς πατριαρχείοις, ὅπου ἔψαλλον ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν αὐτοῦ κατὰ χοροστασίας καὶ συνεγυμνάζοντο περὶ τὸ μέλος καὶ τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν στάσιν θεωρητικῶς τε καὶ πρακτικῶς 4). « Ὑπα-

4) Πίνακες Στατιστικοὶ τῶν ἐν Κων/πόλει καὶ κατὰ τὰ προάστεια σχολείων τῶν Ὁρθοδόξων. Ἐν Κων/πόλει 1870 σελ. 17.

γορεύομεν δὲ πᾶσι τοῖς ἐν ἐνεργείᾳ ἱεροψάλταις ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐνταῦθα ἱεραῖς ἐκκλησίαις, ὅπως συνέρχωνται **ἀπαραιτήτως** δις τοῦ μηνὸς ἐν τῇ πατριαρχικῇ μουσικῇ σχολῇ ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ (κατὰ τὸ δειλινόν), καὶ ψάλλωσι κατὰ χοροὺς πρὸς ἄσκησιν τὰ ἄσματα τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν πάσης ἐορτῆς μετὰ τῆς πρεπούσης εὐκοσμίας καὶ σεμνότητος καὶ ἡσυχίας καὶ μετὰ καθαρᾶς τῆς προφορᾶς πρὸς γενικὸν καὶ ὁμοιόμορφον καὶ ἀκριβῆ διάσωσιν τοῦ ὕφους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας»⁵⁾. Ἡ διάσωσις τοῦ ὕφους τούτου ἐν τῷ ψάλλειν τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη ἐπεδιώκετο πάντοτε διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ πρωτοψάλτου. Ὁ δὲ πατριαρχικὸς ναός, τὸ Διδασκαλεῖον τοῦτο τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, ἐδονεῖτο πάντοτε ἀπὸ τοὺς ἤχους τοῦ ἀγνοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους ὅπερ ἐξετελεῖτο ἀδιαφθόρως καὶ ἀναλλοιώτως πάντοτε. Ἀναμφιβόλως δέ, τὸ μουσικὸν μέλος εἴτε εἶνε γραμμένον διὰ τῆς ἀρχαίας γραφῆς εἴτε διὰ τῆς νέας, δὲν εὐρίσκει τὴν ἀρμοδίαν ἐκτέλεσιν παρὰ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ πρωτοψάλτου, διότι αὐτὸς ἤκουσεν ἰδίῳς ὡς καὶ ἐδιδάχθη κατὰ βάθος καὶ κατὰ πλάτος τὴν μουσικὴν ἐκτέλεσιν παρὰ τῶν προγενεστέρων μουσικοδιδασκάλων του. Ἡ μουσικὴ τέχνη ἔμεινε δύσκολος καὶ ὑπὸ τὴν νέαν γραφὴν, τὴν νῦν ἰσχύουσαν, ἥτις ἀπαιτεῖ τὴν διὰ ζώσης φωνῆς διδασκαλίαν. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης μόνος ὁ πρωτοψάλτης ἀποτελεῖ πάλιν τὴν πηγὴν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ μέλους.

Ἀκριβῶς δὲ ἵνα προληφθῇ ἡ παραφθορά τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν μετὰ τὴν μεταγραφὴν των καὶ ἐξήγησιν εἰς τὸ σημερινὸν σύστημα ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου Γρηγορίου τοῦ Λευίτου, κατ' ἐκκλησιαστικὴν πρόνοιαν, πρὸ ἐκατονταετίας εἰς τὸν κατὰ καιρὸν πρωτοψάλτην περιωρίσθη ἀποκλειστικῶς τὸ δικαίωμα τοῦ τυπῶναι καὶ ἀνατυπῶναι ἐν τῷ μουσικῷ τμήματι τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου μουσικὰ καίμενα διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἱεροψαλτικοῦ κλίσμου, τῶν ναῶν καὶ τῶν μονῶν. Ἦτο ἄρα ὁ πρωτοψάλτης ὁ κατ' ἐξοχὴν λογοκριτὴς ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους καὶ μουσικοεκδότης ἐν ταύτῳ. Εἰς αὐτὸν παρεπέμπετο πᾶν νέον μελοποίημα διὰ νὰ ἀποφανθῇ, ἐὰν κατ' οὐσίαν ἦτο μέλος τῆς ἐκκλησ. μουσικῆς ἢ μή. Καὶ ἡ λογοκρισία αὕτη, ἐφ' ὅσον ἐγένετο κατ' αὐστηρότητα καὶ ἴστατο μακρὰν κερδοσκοπικῶν ἐμπορικῶν σκοπῶν, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ κυκλοφορῶσι μόνον ἐγκεκριμένα πατριαρχικὰ μουσικὰ ἐκδόσεις, αἵτινες ἐξησφάλιζον τὴν κοινῇ ἐπικράτησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν, ἅτινα ἦσαν κλασικὰ ἢ μαθήματα ἐμπνευσμένα τοῦ περιβάλλοντος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, τῶν ὁποίων παρεδόθη ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ πρωτοψάλτου εἰς πρωτοψάλτην ἡ

⁵⁾ Γρηγορίου ΣΤ' πατριαρχικὴ ἀπόδειξις τοῦ 1868 ἐν Γ. Παπαδοπούλου Συμβολαὶ εἰς ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλ. μουσικῆς. Ἐν Κων/πόλει 1890, σελ. 377—378.—Περὶ καὶ Παράρτημα Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας Τευχ. Γ', σελ. 197, περὶ πατριαρχικοῦ ὕφους.

μουσική ἀπὸ γὰρ ἀγγελίας. Διὰ τοῦτο καὶ μόνον ὁ πρωτοψάλτης γνωρίζει πῶς πρέπει ἐκάστοτε νὰ παρουσιάζωνται τὰ μέλη κατὰ πᾶσαν ἑορτήν, χρησιμοποιοῦν κατὰ τὸ μῆκος τῆς ἀκολουθίας καὶ ἀνάλογα τοιαῦτα, ἀφοῦ ὑπάρχει ποικιλία μουσικῶν μαθημάτων διὰ πᾶσαν περίστασιν. Καὶ αὐτὸς πάντοτε γνωρίζει πότε ἐν τῇ ψαλμωδίᾳ ἐπιβάλλεται τὸ θρηνωδες, πότε τὸ κατα-
 νυκτικόν, πότε τὸ πανηγυρικόν καὶ πότε τὸ ἐνθουσιαστικόν. Ὁ πρωτο-
 ψάλτης ἐκτελεῖ πάντοτε τὴν μουσικὴν ὡσεὶ ἐρμηνεύων τὸ μέχρι αὐτοῦ
 δικωθέν ἀρχαῖον μέλος. Ψάλλων δὲ οἰστροηλαττεῖται ἀπὸ τὸν ἱερὸν ἐνθου-
 σιασμὸν τοῦ πρὸς τὴν τέχνην τὴν ὁποίαν ἀντιπροσωπεύει, τὴν ὁποίαν
 διδάσκει εἰς τοὺς διαδόχους του, εἰς ἕλον τὸ ὁρθόδοξον χριστιανικὸν πλη-
 ρωμὰ τοῦ πατριάρχικοῦ ναοῦ. Γνωρίζει τὸ ἔργον τοῦ ὁ μύστης διδάσκαλος·
 εὐαρεστεῖ, συγκινεῖ, μεταρσιῖ, γοητεύει, ἐνθουσιάζει, ἀνακουφίζει πάντοτε.
 Εἶναι τεχνίτης θαυματουργὸς ὁ πρωτοψάλτης ὁ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ
 Ἐκκλησίας. Εἶναι ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ ἀποδότης τοῦ μέλους· εἶναι ὁ δίδων
 ζωὴν καὶ ἔκφρασιν εἰς τὰ διάφορα δεσμευτικὰ τοῦ μουσικοῦ μέλους γρα-
 φικὰ σημεῖα. Τὸ ἔργον τοῦ εἶναι ὑπέροχον, καὶ κάτι ἀνώτερον, θεῖον.

Μετὰ τὴν ἄλωσιν ἀπὸ τὸν πατριάρχικόν ναὸν διῆλθον ὀνόματα μεγάλων
 καὶ περιωνύμων πρωτοψαλτῶν, τῶν ὁποίων τὰ μελοποιήματα βαπτισμένα
 ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τοῦ ἀρχαίου μουσικοῦ μέλους, ψάλλονται ἀκόμη καὶ
 σήμερον ἐν αὐτῷ. Οἱ πρωτοψάλται εἶναι μουσικοὶ ὑπέροχοι, εἰς τοὺς ὁποίους
 δὲ θὰ ἀναφέρεται ἡ εὐγνωμοσύνη παντοτινὴ ἀπὸ τὸν σημερινὸν καὶ μέλ-
 λοντα κόσμον. Τὰ ὀνόματα αὐτῶν θὰ παραμείνουν ἀνεξίτηλα, ἐφ' ὅσον
 χεῖλη πιστῶν θὰ προφέρωσιν ὕμνους θρησκευτικoὺς πρὸς τὸν Θεόν. Ἀπὸ
 τὴν θέσιν τοῦ πρωτοψάλτου διῆλθον ὁ ἱερομόναχος Γρηγόριος Μπούννης, τῆς
 Ἀγίας Σοφίας ἐπὶ τῆς ἀλώσεως καὶ μετ' αὐτήν, Μανουὴλ ὁ Χρυσάφης ὁ
 νέος (1660), Γεώργιος ὁ Παιδεστηνὸς Α' (1680), Παναγιώτης Χαλάτζογλου
 (1727), Ἰωάννης ὁ Τραπεζοῦντιος (1754), Δανιὴλ ὁ Λαρισσαῖος († 1789),
 Ἰάκωβος ὁ Πελοποννήσιος († 1801), Πέτρος ὁ Βυζάντιος (1801—1805),
 Μανουὴλ ὁ Βυζάντιος (1805—1819), Γρηγόριος ὁ Λευίτης († 1821),
 Κωνσταντῖνος ὁ Βυζάντιος (1821—1855), Ἰωάννης ὁ Βυζάντιος (1855—
 1866), Σταυράκης Γρηγοριάδης (1866—1871), Γεώργιος ὁ Παιδεστηνὸς Β'
 (1871—1876), Γεώργιος Βιολάκης (1876—1905) καὶ Ἰάκωβος ὁ Νχυπλιώτης

9) Ὁ ἐν ἐνεργείᾳ ἀποθνήσκων πρωτοψάλτης κηδεύεται ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ
 ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, τῆς θέσεως αὐτοῦ ἐν τῷ ἀναλογίῳ
 μενούσης κενῆς· μνημονεύεται δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν τε τῷ ἐσπερινῷ καὶ τῇ λει-
 τουργίᾳ ἐπὶ τεσσαρακονθήμερον, ὅπως γίνεται καὶ διὰ τοὺς ἀποθνήσκοντας ἀρ-
 χιερεῖς ἢ δὲ χηρεύουσα θέσις πληροῦται μετὰ πάροδον ἡμερῶν τινῶν ἀπὸ τῆς
 ταφῆς. — Ὁ πρῶτον πρωτοψάλτης κηδεύεται ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως Προέδρου τοῦ
 πανσέπτου πατριαρχικοῦ ναοῦ. Ἡ αὕτη διάταξις ἰσχύει καὶ διὰ τὸν λαμπαδάριον.

(1911—1934). Χάρης δὲ εἰς τοὺς πρωτοψάλτας τούτους διειρηθήη μέχρις ἡμῶν ἡ βυζαντινὴ λεγομένη ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν μουσικὴ ὀρθόδοξος, διειρηθήη δηλ. τὸ μουσικὸν μέλος ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ.

Λαμπαδάριος

Ἐκ τῆς θέσεως τοῦ πρώτου δομεστίκου προήρχετο ὁ ἐκάστοτε λαμπαδάριος. Σπικνίως συνέβη ὁ λαμπαδάριος νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὴν λαμπαδαρείαν ἐκ τῆς θέσεως τοῦ δευτέρου δομεστίκου εἰς ἀρχαιότερους χρόνους. Τὸ πρᾶγμα εἶχε μεγάλην δυσκολίαν ἀπὸ ἀπόψεως κατάρτισμοῦ τοῦ δομεστίκου διὰ τὴν ἀνωτέραν θέσιν. Τὰ μουσικὰ κείμενα ἔνεκα τῆς ἀρχαίας συνεισχυμένης καὶ λίαν δυσμαθήτου γραφῆς, ἀπῆτουν πολυχρόνιον χοροστάσιον ἐν τῷ ναῷ. Συνεπῶς δὲν ἐκρίνετο ἄξιος ὁ δεύτερος δομεστικός νὰ διέλθῃ εἰς τὴν θέσιν τοῦ λαμπαδαρίου. Ἀλλωστε καὶ ὁ λαμπαδάριος ἦτο πάντοτε μαθητευόμενος οὕτως εἰπεῖν τοῦ πρωτοψάλτου μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι ἦτο κατὰ πολὺ προχωρημένος τῶν δομεστίκων εἰς τὴν μουσικὴν. Ἦτο ἡναγκασμένος οὗτος νὰ ἀκολουθῇ τὸν πρωτοψάλτην ἐν τῷ ψάλλειν κατ' ἐκτέλεσιν ἀναλλοίωτον. Ἐχρησιμοποιοῖ καὶ οὗτος εἰς τὴν μελέτην τὰ αὐτὰ τοῦ διδασκάλου πρωτοψάλτου μουσικὰ κείμενα, παραλαμβάνων καὶ ἀπομνημονεύων τὰ μουσικὰ μαθήματα κατὰ τὴν ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἐκτέλεσιν. Διότι ὁ λαμπαδάριος ὑπεχρεοῦτο, καθὼς τὸ ἐπραττεν ὁ πρωτοψάλτης, νὰ ψάλλῃ ὅλα ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη ἄνευ κειμένου, ἔχων αὐτὰ ἀποστηθισμένα. Τοῦτο ἀπῆτουν αἱ θέσεις τοῦ πρωτοψάλτου καὶ τοῦ λαμπαδαρίου. Ὅθεν καὶ δὲν ἦτο εὐκολον πρᾶγμα ὁ καθείς νὰ χειροθετηθῇ ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἄλλην πρωτοψάλτης ἢ λαμπαδαρίου. Τὰ ἀξιώματα ταῦτα ἐβάρυνον τοὺς κατόχους των μετὰ βάρη δυσβάστακτα καὶ καθήκοντα σοβαρά. Ἡ λαμπαδαρεία ἦτο ἔργον ἐπίπονον ὅσῳκις ὁ πρωτοψάλτης ἦτο πεπρωτισμένος μετὰ τὸ χάρισμα τῆς μεγαλοφωνίας. Καὶ κατὰ κανόνα ἐπεδιώκετο μεγαλόφωνος νὰ εἶναι ὁ μέλλων πρωτοψάλτης διὰ νὰ ἀνταποκρίνηται καὶ εἰς τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Ἐν δὲ τῇ προσλήψει τῶν δομεστίκων ἐλαμβάνετο πρόνοια ὅπως οὗτοι διακρίνονται ἐπὶ πλουσίᾳ, μεγάλῃ, εὐστρόφῳ καὶ μελωδικῇ φωνῇ καὶ ἐπὶ στηθικῇ ἀντοχῇ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ πρωτοψάλτης καὶ ὁ λαμπαδάριος εἶχον τὸ αὐτὸ φωνητικὸν ὄργανον, τὴν αὐτὴν ἀντοχήν, τὴν αὐτὴν παρξστατικότητα τοῦ μέλους, τὸν αὐτὸν ζῆλον εἰς τὸ ἔργον των.

Ὁ λαμπαδάριος ἦτο ὁ ἐπίδοξος πρωτοψάλτης. Ἐφιλοτιμεῖτο νὰ καταγίνεται μετὰ τὴν μουσικὴν πάντοτε περισσότερον ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν διδασκαλὸν του. Συνήθως ἀντέγραφε τὸν πρωτοψάλτην εἰς ὅλα : εἰς τὴν στάσιν, εἰς τὸν τρόπον τῆς ἀπαγγελίας τοῦ ἐκκλ. μέλους, εἰς τὰς συνηθείας

του ἐν γένει. Καὶ τοῦτο διότι δὲν ἐπεθύμει νὰ παραστρατήσῃ εἰς τίποτε ὅπερ ἀπετέλει καθήκον ἢ δικαίωμα του λόγῳ τῆς θέσεώς του. Καὶ ἦτο εἰς αὐτὸν δυνατὸν νὰ περιπέσῃ εἰς παρατυπίαν ἢ παραχορδίαν κατὰ τὸ ψάλλειν! Ἀμέσως ἐκαλεῖτο εἰς τὴν τάξιν ὑπὸ τοῦ ἐπιστάτου τοῦ Τυπικοῦ καὶ τοῦ κριτοῦ τοῦ μέλους. Δὲν εἶναι δὲ τόπος ὁ πατριαρχικὸς ναὸς ὅστις γνωρίζει χασμοφάτια κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀκολουθιῶν. Ὅλα γίνονται ἐκεῖ ὅπως πρέπει νὰ γίνωνται, ὅπως διατάσσει ἡ παράδοσις, ὅπως λέγει τὸ γραπτὸν καὶ ἄγραπτον Τυπικὸν τοῦ πρωτοψάλτου.

Ἡ θέσις τοῦ λαμπαδαρίου εἶναι λεπτή καὶ δυσχερής. Εἶναι οὗτος ὑπεύθυνος διὰ τὴν παράδοσιν τῆς μουσικῆς εἰς τοὺς δομεστικούς τοῦ ναοῦ. Ἡ μουσικὴ ἦτο δυσκολομάθητος μὲ τὸ ἀρχαιότερον τοῦ σημερινοῦ γραφικὸν σύστημα. Καὶ τὴν δυσκολίαν ταύτην ἔπρεπεν οἱ δομεστικοὶ νὰ τὴν παρακάμψουν, χάρις εἰς τὴν ἐπίμονον προσπάθειαν τοῦ λαμπαδαρίου καὶ τοῦ πρωτοψάλτου, «οἷνες μόνοι δύνανται νὰ διδάξωσιν ἐπιστημόνως τὴν μουσικὴν τῆς Ἐκκλησίας τέχνην, ἥτις ἂν μείνῃ ἔξω τῆς διδασκαλίας τῶν ψαλτῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ κινδυνεύει νὰ γίνῃ ἐξίτηλος καὶ τότε — ἀλλοίμονον — δὲν θὰ ὑπάρχῃ ἐκλείποντος τοῦ πρωτοψάλτου καὶ λαμπαδαρίου ἐκεῖνος ὅστις θὰ τοὺς διαδεχθῇ εἰς τὸ χοροστατῆσαι καὶ ψάλλειν ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ » 7). Πρὸς τοῦτῳ δὲ ὁ λαμπαδάριος ἐκτὸς τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ «ἐνεκεν τῆς χοροστασίας αὐτοῦ, ψάλλοντος ἐν τοῖς τεταγμένοις κληροῖς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν καὶ συνελεύσεων» ἐλάμβανε καὶ ἰδιαιτέρον πατριαρχικὸν ἐπίδομα «ἐπὶ τῷ διδάσκειν καὶ ἐπιμελεῖσθαι τῶν δύο δομεστικῶν, καὶ παραδίδειν μετ' ἀκριβείας δις τῆς ἑβδομάδος τὰ μαθήματα ὥστε τελείους καὶ τούτους ἀναδεῖξαι εἰς ὀλίγου καιροῦ διάστημα » 8). Προσέτι ἦτο ἐπιφορτισμένος καὶ μὲ τὴν φροντίδα τοῦ νὰ διδάξῃ ἀμισθεὶ τὴν μουσικὴν τέχνην καὶ εἰς ὅσους παραδίδονται εἰς αὐτὸν κατ' ἐκλογὴν μαθητὰς ὑπὸ τοῦ κατὰ καιρὸν πατριάρχου καὶ τῶν ἁγίων ἀρχιερέων 9).

Ἀλλὰ τὸ ἔργον τῆς συνεχίσεως τῆς διδασκαλίας τῆς μουσικῆς τέχνης ὁ λαμπαδάριος ἐξηκολούθει καὶ μετὰ τὴν παραδοχὴν καὶ ἐπικράτησιν ἐν τῷ πατριαρχικῷ νηὶ τῆς νέας γραφῆς τοῦ μουσικοῦ μέλους, ὅπερ παρὰ τὴν μετὰ τὴν τῆς γραφῆς δὲν ἔπαισε πάντοτε νὰ εἶναι αὐτὸ τὸ ἀρχαῖον μέλος. Διότι ποτὲ διὰ μέσου τῶν αἰώνων δὲν ἤλλαξε τὸ μέλος. Ἡ γραφὴ μάλιστα, Ὁ λαμπαδάριος ἐπείχε σπουδαῖον πάντοτε ρόλον εἰς τὸ ζήτημα τῆς γραφῆς τοῦ μέλους. Φαίνεται ὅτι ὁ λαμπαδάριος ὡς νεώτερος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦ πρωτοψάλτου, ἐπλησίαζε περισσότερον τὸ σύγχρονον πνεῦμα ὡς πρὸς

7) Πατριαρχικὸν γράμμα Νεοφύτου Ζ' τοῦ 1791, βλέπε ἄνωτ.

8) καὶ 9) Πατριαρχικὸν γράμμα τοῦ αὐτοῦ Πατριάρχου. Ἐνθ' ἄνωτ.

τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ζητήματος τῆς γραφῆς τοῦ μέλους· διὸ καὶ ἐπεδίωξε πολὺ ἡ ἀρχαία τῆς Ἐκκλησίας μουσικὴ νὰ εὕρῃ τὴν ἀρμύζουσαν γραφήν, διότι μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τὰ ἀρχαῖα σημεῖα τῆς γραφῆς ἔχانون τὴν ἀρχικὴν τῶν ἀξίαν ἐν τῇ παραστάσει τοῦ μέλους, διότι οὐδεὶς θὰ ὑπῆρχεν ὅστις θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ διδάξῃ τὴν δύναμιν αὐτῶν τῶν σημείων. Τοῦτου λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν δεόν νὰ σημειωθῇ τοῦτο. ὅτι ἂν εἰς τοὺς πρωτοψάλτας κυρίως ὀφείλεται ἡ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐστηρὰ τήρησις τοῦ ἀρχαίου μέλους, ἐξ ἄλλου εἰς τοὺς λαμπαδαρίους τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἀνήκει ἡ τιμὴ ἥτις αὐτοὶ εἰργάσθησαν κυρίως διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ ἀρχαίου τούτου μέλους ἐν γραφῇ ἀναλελυμένη καὶ παραστατικωτέρᾳ. Οὕτω ὁ λαμπαδάριος Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος, μία μουσικὴ ἰδιοφυΐα τοῦ 18ου αἰῶνος, εἶναι ὁ ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος ὅλων τῶν συναδέλφων αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν μουσικὴ χρεωστεῖ πολλὰ, αὐτὴν τὴν σημερινὴν μορφήν της.

Διὰ τῆς γραφῆς τὴν ὁποῖαν αὐτὸς εἶχεν ἐφεύρει καὶ καταρτίσει ἐπὶ τῇ βάσει τῆς παλαιότερας μέχρι τότε ἐν χρήσει οὔσης τοιαύτης, μετέγραψεν ὅλην τὴν μουσικὴν ὕλην, ἥτις εὕρίσκετο ἐν ἀρχαίοις καὶ συγχρόνοις χειρογράφοις, γεγραμμένοις μὲ τὸ λίαν ἐκεῖνο συνεπτυγμένον σηματογραφικὸν σύστημα τῶν μᾶλλον μεμακρυσμένων χρόνων τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ τῆς πρὸ τῆς ἀλώσεως ὡς καὶ τῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν. "Ὅσα δὲ ἀκριβῶς μετέγραψεν εἰς τὴν γραφήν του ὁ λαμπαδάριος οὗτος, ταῦτα καὶ διεσώθησαν, τοῦτα καὶ πικρῆλθθησαν διὰ τὴν περαιτέρω χρῆσιν ὑπὸ τῶν μουσικοδιδασκάλων τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Καὶ κυρίως ὁ λαμπαδάριος Πέτρος μετέγραψεν ἐκεῖνα ἐκ τῶν ἀρχαίων μελῶν, ἅτινα διεσώθησαν μέχρις αὐτοῦ ὡς φέροντα τὴν κοινῶς πικραδεδεγμένην γνησιότητα τῶν βυζαντινῶν χρόνων καὶ ἀπολαύοντα κύρους ἀναμφισβητήτου ὡς πρὸς τὴν μουσικὴν αὐτῶν ἀξίαν καὶ σκοπιμότητα διὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν περιβάλλον, ἐν ᾧ ἀνέκαθεν ἐγεννήθησαν. Τριόντι δὲ τὰ ὡς βυζαντινὰ θεωρούμενα καὶ ἐκτιμώμενα ἀρχαῖα ὄντως μέλη, χαρκτηρίζονται διὰ τὸ σοβαρὸν καὶ θρησκευτικὸν τῶν ὕψος (style religieux). Ἡ ἀνάλυσις αὕτη τοῦ Πέτρου διέσωσε συνεπῶς τὸ ἀρχαιότερον μέλος καὶ τὸ ἐξησφάλισε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀπὸ τὴν παντελῆ ἄγνοιαν εἰς τὴν ὁποῖαν ἐφέρετο μὲ τὸν καιρὸν.

Μετὰ μίαν περίπου τριακονταετίαν ἄλλος λαμπαδάριος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ Γρηγόριος ὁ Λευΐτης, μουσικὴ αὐθεντία διὰ τὴν ἐποχὴν του, ἀξιωθείς μάλιστα οὗτος καὶ νὰ πρωτοψαλτεύσῃ, παρὰ τὴν ἀντιδρασιν τῶν συγχρόνων του πρωτοψαλτῶν καὶ τῶν ὑπαδῶν ἐν γένει τοῦ συστήματος τοῦ Πέτρου, ἐγένετο εἰτηγητὴς νέου γραφικοῦ συστήματος, τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Γεωργίου τοῦ Κρητὸς τοῦ μουσικοδιδασκάλου, συστήματος ἀνεπτυγμένου ἐν σχέσει μὲ τὸ τοῦ Πέτρου καὶ δυναμένου νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ μέ-

λους ἐκτελουμένου. Ἀναχωρῶν ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι τὰ ἀρχαῖα μέλη — τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ διὰ διχοφύων συνεπτυγμένων γραφῶν διςσωθέντα καὶ διὰ μόνῃς τῆς μακροχρονίου διδασκαλίας διατηρηθέντα εἰς τὴν μνήμην τῶν ἐκείστοτε μουσικοδιδασκάλων καὶ πρωτοψαλτῶν — ἔπρεπε νὰ γραφῶσι διὰ τοῦ συστήματος τοῦ Κρητὸς ὅπερ παρίστανεν αὐτὰ πιστῶς ἐκ τῆς ἐκτελέσει, διότι οὕτω θὰ προεφυλάττοντο ἀπὸ πᾶσαν ἐν τῷ μέλλοντι ἀλλοίωσιν καὶ διαφθοράν, ὃ Γρηγόριος ὁ λαμπαδάριος εἰργάσθη ὅπως ὑποστηριχθῇ εἰς τὸν ἀγῶνα ὅνπερ διεξῆγε κατὰ τῆς ἀντιδράσεως, διὰ τὴν παραδοχὴν γενικῶς ὑπὸ τῶν μουσικῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ τῆς ἐν λόγῳ γραφῆς. Εὐτυχῶς ὅτι ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ μουσοτραφοῦς πατριάρχου Κυρίλλου στ' (1813-1818) ἐτάχθη μὲ τὸ μέρος τοῦ λαμπαδαρίου Γρηγορίου καὶ τῆς μερίδος ἐκείνης ἣτις ἀπέβλεπε μετ' ἐμπιστοσύνης εἰς τὸ ἔργον τοῦτου. Καὶ ἡ ἐν τῇ γραφῇ τῆς μουσικῆς ἡμῶν μεταρρυθμίσις ἐνίκησεν. Ὁ δὲ λαμπαδάριος, ὅστις κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν τῶν συγχρόνων τοῦ μουσικῶν κατεῖχεν ἐν τῇ ἐκτελέσει ἅπαν τὸ ἀρχαῖον μουσικὸν ὕλικόν τόσον κατὰ τὸ παλαιὸν γραφικὸν σύστημα τοῦ Πέτρου, ὅσον καὶ κατὰ τὴν νέαν ἀναλυτικὴν μέθοδον γεγρημμένον, — ἀνέλαβε καὶ ἐξήγησεν ὁ ἴδιος εἰς τὴν νέαν γραφὴν ὅλα τὰ μουσικὰ μαθήματα καὶ μέλη ὅσα περιελάμβανεν εἰς τὰ ἔργα τοῦ ὁ λαμπαδάριος Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος. Καὶ ὁ λαμπαδάριος οὗτος Γρηγόριος ἐμόχθησεν ὅσον οὐδεὶς μετ' αὐτὸν διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἀρχαίου μουσικοῦ μέλους ἀπὸ πάσης ἀλλοιώσεως, τὴν ὁποίαν πρότερον ἡδύνατο ὁ ψάλλον νὰ ἐπιφέρῃ ἀνυπόπτως εἰς τὴν ἱερὰν ψαλμωδίαν, ὅταν τὸ μέλος αὐτῆς δὲν ὀρίζεται σαφῶς μὲ ἀνάλογον χρῆσιν τῆς γραφῆς. Ἡ σειρὰ τῶν μετ' αὐτὸν λαμπαδαρίων ἀνῆκει εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς νέας γραφῆς, ὅταν σὺν τῷ χρόνῳ ἐξέλιπον καὶ τὰ τελευταῖα λείψανα τῶν γνωριζόντων τὸ γραφικὸν σύστημα τοῦ Πέτρου.

Τοιοῦτον εἶναι τὸ ἀξίωμα τοῦ λαμπαδαρίου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὅπερ ἐτίμησαν μουσικοδιδασκαλοὶ ἐμπνευσμένοι καὶ θιασῶται φανατικοὶ τοῦ βυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μουσικοῦ μέλους. Μνημονεύομεν δὲ τὰ ὀνόματα τῶν λαμπαδαρίων, ἐν οἷς κατεχέγονται καὶ οἱ μὴ ζήσαντες διὰ νὰ πρωτοψαλτεύσουν: Μανουὴλ Δούκας ὁ Χρυσάφης, ὁ παλαιός, ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς ἀλώσεως καὶ κατόπιν, Ἰωάννης ὁ Τραπεζούντιος, Δανιὴλ ὁ Λακρυσσαῖος, Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος († 1777), Πέτρος ὁ Βυζάντιος (1777—1801), Γρηγόριος ὁ Λευΐτης (1801—1819), Ἀντώνιος ὁ Ἀδριανουπόλιτης († 1831), Ἰωάννης ὁ Βυζάντιος (1831—1855), Στέφανος ὁ Βυζάντιος († 1863), Γεώργιος ὁ Ραιδεστηνός (1863—1871), Νικόλαος Στογιάννοβιτς (1871—1888), Ἀριστείδης Νικολαΐδης (1888—1905), Ἰάκωβος ὁ Ναυπλιώτης (1905—1911), Κωνσταντῖνος Κλάββας (1911—1915) καὶ Εὐστάθιος Βιγγόπουλος (1916—1934).

Α' Δομέστικος

Ὁ δομέστικος τοῦ πρώτου εἶναι ὁ φυσικὸς διάδοχος τοῦ λαμπαδχοῦ ὁσάκις ὁ μουσικὸς καταρτισμὸς αὐτοῦ εἶναι κατ' ἐκτίμησιν τῶν ἁρμοδίων ἐπαρκής. Εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν βοηθὸς τοῦ πρωτοψάλτου ἐν τῇ ἐνασκήσει τῶν καθηκόντων τούτου. Αὐτὸς παρακολουθεῖ ἐν τῷ ψάλλειν τὸν διδάσκαλον, συνεχίζων μὲν τὸ μέρος ὁσάκις εἶναι ἀνάγκη, παύων δὲ τοῦτο ὁσάκις ὁ διδάσκαλος πρόκειται νὰ ἐπιτηδευθῇ περὶ ἐν ὁρισμένον σημεῖον τῆς μουσικῆς φράσεως. Ὁ δομέστικος εἶναι τὸ ἀποτύπωμα τοῦ πρωτοψάλτου. Εἶναι δὲ συνήθως ἥρωα ὑπομονῆς ὑποχρεούμενος νὰ ἀνέχεται ὅλας τὰς ἰδιοτροπίας ἐν τῷ καθήκοντι τοῦ ἀνωτέρου τοῦ ὅστις ὅχι σπανίως γίνεται περισσότερον τοῦ δέοντος ἀπαιτητικὸς ἀπέναντι τοῦ δομεστικού του. Ὅθεν ὁ δομέστικος γίνεται ὑποτακτικὸς πρὸ τῶν ἀνωτέρων του. Ὑπευθύνως ψάλλει ὅταν ἔλθῃ ἡ σειρά του νὰ ψάλλῃ, ὅτε καὶ πρέπει νὰ ψάλλῃ. Ἀλλὰ καὶ τότε κατὰ βούλησιν δὲν δύναται νὰ δράσῃ. Ἡ πρωτοβουλία ἀνήκει εἰς τὸν διδάσκαλον, ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ ὁποίου οὐδὲν πράττει.

Δι' ὅ,τι ψάλλει ἡ εὐθύνῃ δὲν ἀνήκει εἰς τὸν δομέστικον, ἀνήκει εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ χοροῦ, ὅστις διὰ τοῦτο καὶ πρῶτος αὐτὸς κανονίζων τὰ ἴσα καὶ ποιούμενος τὰς ἐνῆρξεις, δίδει κατόπιν τὰ τροπάρια εἰς τὸν δομέστικον πρὸς συνέχισιν μέχρι τέλους. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ τοῦτο παρακολουθεῖται κατὰ πόδα ἰδικιτέρως ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου. Τὸ πρᾶγμα ἔχει τὸν λόγον τοῦ εἰς τὸ ὅτι πᾶσα τυχὸν παρέκβασις ἀπὸ τοῦ κεκανονισμένου, πᾶσα χασμωδία, πᾶσα ἀποτυχία ἀντανανκᾶ ὅχι εἰς τὸν ψάλλοντα ἀλλ' εἰς τὸν διδάσκαλον, τὸν Maître, τὸν κατ' ἐξοχὴν ἐδῶ διδάσκαλον.

Ὅταν ὁ πρωτοψάλτης ψάλλῃ ἐκ στήθους τὰ ἐκτενῆ κλασικὰ μουσικὰ μέλη, ὁ δομέστικος ἔχων πρὸ αὐτοῦ τὸ μουσικόν κείμενον παρακολουθεῖ καὶ αὐτὸς, συμπάλλων ὅπου δεῖ καὶ ὑποβοηθῶν τὴν μνήμην τοῦ διδασκάλου.

Διὰ τὸν γεγηρακότα πρωτοψάλτην ὁ δομέστικος εἶναι ἡ μουσικὴ βακτηρία, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται οὗτος ψάλλων τὰ διάφορα μαθήματα μὲ τὸ ἄρκετὰ κουρασμένον στήθος του. Καὶ ὁ γέρον πρωτοψάλτης δὲν ἀνησυγεῖ διὰ τὸ κατάντημά του, ἐφόσον ἡ βακτηρία τὴν ὁποίαν ἐπιτηδεύει χρησιμοποιεῖ πρὸς στήριγμά του ἐκτελεῖ τὸν προορισμὸν της. Ἡ νεότης καὶ τὸ σφρῖγος τοῦ μαθητοῦ ζωντανεῖ τὰς μουσικὰς γραμμὰς καὶ συγκρατεῖται οὕτω θαυμασίως εἰς πειθαρχίαν καὶ θρησκευτικὴν προσήλωσιν τὸ ἐκκλησίασμα τοῦ νου. Ὁ δομέστικος μετὰ θάρρους καὶ αὐτοπεποιθήσεως κάμνει τὸ μέρος του. Ἀλλωστε γνωρίζει καὶ κατέχει ἤδη πολλὰ σημεῖα τῆς ὑπερόχου τέχνης τοῦ πρωτοψάλτου του. Ἡ ἐν τῷ στασιδίῳ παρουσία τοῦ διδασκάλου γιγαντῶνει τὸν δομέστικον, τοῦ ὁποίου ὁ ψαλτικὸς ἐνθου-

σιασμός κορυφούται αναλογιζομένου ότι έξυπηρετεῖ τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου τοῦ ὁποίου μίαν ἡμέραν μέ τὴν σειράν του θὰ καταλάβῃ τὸ στασίδιον.

Δὲν εἶναι δὲ μικρὰ τὰ καθήκοντα τοῦ δομεστικού. Πάντοτε ἐργάζεται· προπονεῖται εἰς τὸ στάδιον ὅπου διατρέχει. Σπουδάζει καὶ κατ' ἰδίαν μελετᾷ τὴν μουσικὴν διὰ τὸν ἴδιον καταρτισμὸν· χοροστατεῖ πάντοτε εἰς τὸν ναὸν καθ' ὅλας τὰς ἑορτασίμους ἡμέρας, μικρὰς ἢ μεγάλας, θεραπεύει τὰς ἀνάγκας τοῦ ναοῦ ἐν ταῖς διαφόροις ἱεροπραξίαις, 10) ἀναπληροῖ καὶ τὸν πρωτοψάλτην ἀπουσιάζοντα 11) καὶ ἐπιμελεῖται νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν θέσιν ἐν ᾗ ἵσταται. Καὶ βαθμηδὸν λαμβάνει συνειδήσιν τῆς ἐν τῷ ναῷ ἀποστολῆς του καὶ τότε εἰσέρχεται εἰς τὴν χορείαν τῶν δομεστικῶν ὅτινες ἐλάμπρυναν τὰ ὀνόματά των κατόπιν εὐδοκιμήσεώς των ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς ἐν τῷ μουσικῷ φροντιστηρίῳ ὁ πρωτοψάλτης ἔχει βοηθὸν τὸν δομέστικον. Εἰς χρόνους παλαιότερους ἔχων ἑξοχὸν μάθησιν τῆς μουσικῆς, ὁ δομέστικὸς ἔθεωρεῖτο ἀρμόδιος αὐτὸς εἰς τὸ διδάσκειν τὴν μουσικὴν τέχνην καὶ εἰς ἄλλους πρὸς αὐτὸν πρὸς ἀκρόασιν προσερχομένους. Οὕτω ἀνατίθεται εἰς τὸν δομέστικον Ἰωάννην (τὸν Τρχπεζούντιον) ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Παΐσιου τοῦ Β' κατὰ τὸ 1727 «ὅπως οὗτος ἔχων ὡς καὶ πρότερον τὴν ἐπιστάσιν καὶ φροντίδα καὶ διακονίαν τοῦ δομεστικού ἐν τῷ χοροστατεῖν καὶ ψάλλειν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ κατὰ πᾶσιν τὰς συνηθισμένας καὶ διωρισμένας ἑορτάς τε καὶ Κυριακὰς καὶ λοιπὰς τοῦ χρόνου ἡμέρας, καὶ ἐκτελῶν τὸ ἔργον τοῦτο ἀνελλιπῶς, ὡς νενόμισται, ἔχη παρὰ ταῦτα καὶ τὴν διδασκαλίαν καὶ παράδοσιν τῶν μουσικῶν μαθημάτων, ἣν ὀφείλει ἐνεργεῖν ἀδιακόπως ἐνδὸν τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, συναθροίζων τοὺς προσερχομένους αὐτῷ μαθητὰς ἐπὶ ἀκρόασι καὶ διδασκαλίᾳ τῶν μουσικῶν μαθημάτων ἱερωμένους τε καὶ λαϊκοὺς, πρὸς οὓς καὶ ὀφείλει διδάσκειν εἰς τρεῖς κλάσεις τὰ μαθήματα, τῇ μὲν μιᾷ τὴν παπαδικὴν λεγομένην, τῇ δὲ ἄλλῃ τὸ μέγα στιχηράριον, καὶ τῇ τρίτῃ τὸ ἀναστασιματάριον, καὶ ἐρμηνεύειν ἐπιμελῶς καὶ φιλοπόνως τὸ

10) Ἐν ἀπάσαις ταῖς ἱεροπραξίαις γάμων, βαπτίσεων, κηδεῶν κλπ. λαμβάνουσι μέρος οἱ δομέστικοι τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, εἰς οὓς καὶ ἀνήκουσι τὰ δικαιώματα. — Ὁ πρωτοψάλτης καὶ ὁ λαμπαδάριος λαμβάνουσι μέρος εἰς ὅσας ἱεροπραξίας καὶ ὁ πατριάρχης. Εἰς ἑξαιρετικὰς κηδεῖας ἢ γάμους τελουμένους ὑπὸ τοῦ πατριάρχου παρενρίσκονται ἀμφότεροι οἱ μουσικοὶ χοροὶ πλήρεις.

11) Ὅσακις ἐν Κυριακαῖς ἢ ἑορτασίμοις ἡμέραις ὁ πατριάρχης χοροστατεῖ ἐκτὸς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ὁ τε πρωτοψάλτης καὶ ὁ λαμπαδάριος ἀκολουθοῦσι τοῦτον, καὶ ψάλλουσιν αὐτοὶ ἐν τῷ χοροστατεῖ ὁ πατριάρχης ναῷ. Ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ τότε μένουσι καὶ ψάλλουσιν οἱ δομέστικοι. — Οὐδέποτε ὁ πρωτοψάλτης ἢ ὁ λαμπαδάριος χοροστατοῦσιν ἐν ναοῖς ἐνοριακοῖς ἄνευ πατριαρχικῆς χοροστασίας ἐκεῖ.

εὐρυθμον καὶ ἑναρμόνιον ἐκκλησιαστικόν. μέλος μετὰ τῶν ἐφαρμοζόντων σεμνῶν καὶ ἱεροπρεπῶν σχημάτων καὶ κινήματων τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας, καὶ δις τῆς ἡμέρας συνέρχεσθαι καὶ διδάσκειν αὐτούς, ἔωθεν καὶ τὸ δειλινόν, ἐκεχειρίας τε πολλὰς μὴ ἔχειν, οὐδὲ ἀργίας, εἰμὴ μόνον ἐν ταῖς Κυριακαῖς καὶ ἐπισήμυις ἑρταῖς, φροντίζειν τε καὶ ἐπιμελεῖσθαι ἀόκνως τῆς προκοπῆς καὶ ἐπιδόσεως τῶν ὑπ' αὐτὸν μαθητευμένων » 12).

Καθῆκον τοῦ δομεστίκου εἶναι ἐπίτης τὸ διδάσκειν εἰς τοὺς ἀποτελοῦντας τὸν χορὸν καλλιφώνους παῖδας τὰ ἐν τῷ ναῷ ψαλλόμενα ἐκκλησιαστικὰ μέλη καὶ τὸ ἐκγυμνάζειν τούτους ἐπ' αὐτοῖς. Ἀγρυπνεῖ δὲ οὗτος κατὰ τὴν ψαλμωδίαν ὅπως οἱ βοηθοὶ οὗτοι ψαλτίσκοι τηροῦντες πάντοτε τὴν ἁρμόζουσιν ἐν τῷ ἀναλογίῳ στάσιν, ἐκτελῶσι πρεπόντως τὰ καθήκοντα αὐτῶν.

Γνωστοὶ διὰ τὴν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ χαροστασίαν των πρώτοι δομεστικοὶ ἀναφέρονται οἱ ἑξῆς: Ἰωάννης ὁ Τραπεζούντιος, Δανιὴλ ὁ Ἀρισσαῖος, Ἰάκωβος ὁ Πελοποννήσιος, Γρηγόριος ὁ Λευΐτης, Κωνσταντῖνος ὁ Βυζάντιος, Στέφανος ὁ Βυζάντιος (1831-1855), Νικόλαος Στογιάννοβιτς (1855-1871), Κωνσταντῖνος Σαββόπουλος (1871-1881), Ἀριστείδης Νικολαΐδης (1882-1888), Ἰάκωβος ὁ Ναυπλιώτης (1888-1905), Κωνσταντῖνος Κλάββας (1905-1911), Δημήτριος ὁ Φωκαεὺς (1911-1915), Νικόλαος Μαυρόπουλος (1915), Χαρίλαος Φιλανθίδης (1918-1923), Ἀγγελος Βουδούρης (1924-1926) καὶ Ἀναστάσιος Μιχαηλίδης (1928-1934).

Β' Δομεστικός

Διὰ τὴν χηρεύουσιν θέσιν τοῦ δομεστίκου τούτου ἐν παλαιότεροις χρόνοις ἐπροτιμᾶτο ἐκεῖνος ὅστις ἔχων τὰ διὰ τὸ ἀξίωμα προσόντα ἐμαθήτευσε τὴν μουσικὴν παρὰ τῷ πρωτοψάλτῃ ἢ τῷ λαμπαδαρίῳ. Οὐχὶ σπανίως εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀνεδείχθησιν καὶ ὅσοι ἐκ τῶν πατριαρχικῶν κανοναρχῶν ἐράνησιν δόκιμοι. Συνήθως διὰ τὴν δομεστικὴν προσελαμβάνοντο πρόσωπα ἐκλεγόμενα μεταξὺ τῶν ἐν ἐνεργείᾳ ἀρίστων καὶ καλλιφωνοτέρων ἱεροψαλτῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κων/πόλεως. Ὁ πρότιτος καὶ κυριώτατος ἕως πρὸς ἐπιτυχίαν του διὰ τὸν ὑποψήφιον δομεστικὸν ἦτο ἡ καλλιφωνία. Τὸ ὀλίγον τῆς μαθήσεως καὶ τὸ ἀκατάρτιστον περὶ τὴν μουσικὴν σοβαρῶς δὲν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν. Ὁ μουσικὸς καταρτισμὸς τοῦ δομεστίκου ἔδει νὰ εἶναι καρπὸς τῆς ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ χοροστασίας.

Μετὰ γνωμοδότησιν τοῦ πρωτοψάλτου ἢ καὶ τοῦ λαμπαδαρίου ἢ μᾶλλον

12) Πατριαρχικὸν γράμμα ἐν Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ ἔτος Η'. ἀριθ. 4, σελ. 35—36. Περὶ Γ. Παπαδοπούλου Συμβολαὶ εἰς ἱστ. β. μ. σελ. 372—373 καὶ Ἀθανασίου Ὑψηλάντου Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐν Κων/πόλει 1870 σελ. 555 καὶ πατριαρχικὸν γράμμα Νεοφύτου Ζ' τοῦ 1791 ἐνθ. αἰωτ.

καὶ ἀμφοτέρων, ἐδίδετο ὑπὸ τοῦ ἐκάστοτε πατριάρχου ἢ ἔγκρισις πρὸς πρόσληψιν ἐκείνου ὅστις συγκεντρώνων τὰ ἐπὶ τούτῳ προσόντα θὰ ἡδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ εἰς τὰ δι' αὐτὸν καὶ προσωρίζετο ἀνώτερα ἀξιώματα. Ἐν τούτοις ἡ πρόσληψις εἶχε πάντοτε χαρακτῆρα προσωρινότητος. Οἱ νεοπροσλαμβανόμενοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἦσαν ὑπὸ δοκιμασίαν. Μετὰ εὐδόκιμον χοροστασίαν οἱ δομέστικοι ἐλάμβανον τὴν σειρὰν τῶν μονίμων καὶ ἰσοβίων πατριαρχικῶν ψαλτῶν διὰ τῆς πάντοτε προηγουμένης ὑπὸ τοῦ πατριάρχου χειροθεσίας, ἥτις σημαίνει καθοσίωσιν εἰς τὴν ἐν τῷ ναῷ τούτῳ νέαν διακονίαν.

Ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ὁ δομέστικος εἶναι πλέον μαθητευόμενος τοῦ Διδασκαλείου τούτου τῆς μουσικῆς. Τὰ πάντα δι' αὐτὸν εἶναι ἄγνωστα, τὰ τελούμενα ἐν τῷ ναῷ καὶ τὰ ψαλλόμενα. Ἐξ ὧν δι' αὐτὸν ἀνοίγεται τὸ στάδιον τῆς μαθησεως. Καὶ ἐξαρκᾶται ἀπὸ τὴν ἀντιληπτικότητά του ἡ καλὴ μάθησις καὶ ἐκπαίδευσίς του. Παρὰ τῷ λαμπαδαρίῳ εὐρισκόμενος παρακολουθεῖ ἐν τῇ ἐκτελέσει τὴν μουσικὴν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν ἀκούει ὅχι ὅπως τὴν εἶχε μάθει ἀπὸ τοῦς ἐξωτερικοῦς διδασκάλους του, ὅχι ὅπως τὴν ἔψαλλε καὶ ὁ ἴδιος ἔξω εἰς τοῦς ἐνοριακοὺς ναοὺς. Ἐκεῖ ἡ μουσικὴ ἦτο διαφορετικὴ. Ἐδῶ ἐκπλήσσεται ὁ δομέστικος διὰ τὴν ὁποίαν ἀκούει βυζαντινὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, ἐκτελουμένην ὑπὸ τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν. Τοὺς θαυμάζει διὰ τὸν ὑπέροχον τρόπον τῆς ἐκτελέσεως. Ἐνθουσιάζεται ἀπὸ αὐτὴν τὴν μουσικὴν, τὴν ὁποίαν ἔως τώρα ἡγνόει. Γοητεύεται ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρους του, καὶ ὀνειρεύεται καὶ αὐτὸς ὄνειρα μελλοντικά.

Σὺν τῷ χρόνῳ τὰ καθήκοντα τὸν κυριεύουν· καθήκοντα διὰ τὰ ἑποῖα ὀφείλει νὰ δείξῃ μέγα ἐνδιαφέρον καὶ ἱκανὴν ἐπιμέλειαν. Τὸ τάλαντον πρέπει νὰ τὸ πολυπλασιάσῃ, διότι ἀλλοίμονον, τὸ ὄνειρον μέλλει νὰ σβύσῃ. Καὶ ὁ δομέστικος ἐργάζεται. Χειρῶν γὰρ καὶ ἄμεσος διδάσκαλός του εἶναι ὁ λαμπαδάριος. Ἀπὸ αὐτὸν ἀντλεῖ τὴν μουσικὴν μάθησιν καὶ αὐτὸν μιμεῖται εἰς τὴν μουσικὴν τέχνην. Διδάσκεται, καὶ διδάσκεται πάντοτε, διότι θὰ ἔλθῃ καιρὸς καὶ αὐτὸς νὰ διδάξῃ. Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ δομεστίκου πρόκειται αὖριον ἢ μουσικὴ νὰ ἔχῃ τὴν συνέχισίν της. Ὁ δομέστικος οὗτος θὰ διαδεχθῇ τὸν ἕνα κατόπιν τοῦ ἄλλου, ὅταν οἱ διδάσκαλοι του θὰ τῷ παρχωρήσουν τὰ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ καθήκοντά των.

Καὶ τότε ἡ εὐθύνη θὰ ἀνήκῃ καθ' ὁλοκληρίαν εἰς αὐτόν, ἐὰν δὲν εὐρεθῇ εἰς τὸ ὕψος τῆς θέσεώς του διὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν μουσικὴν τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας καθοσιωθεῖς διὰ τῆς χειροθεσίας του ἐτάχθη φρουρὸς ἀκοίμητος καὶ στρεπτιώτης ὑπέρμαχος. Αὐτὸς εἶναι ὁ ρόλος ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ τοῦ δευτέρου τούτου δομεστίκου. Καὶ σὺν τῷ χρόνῳ οὗτος μετασχηματίζεται εἰς τύπον πατριαρχικοῦ ψάλτου, διότι τοιοῦτον εἶναι τὸ κατὰν-

τημα τῆς ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ χοροστασίας του. Τὸ σπουδαιότερον ἔργον τοῦ δομεστίκου εἶναι ἡ μίμησις ἐν τῷ ψάλλειν τῶν διδασκάλων του. Καὶ ἡ μίμησις αὕτη ἐξασφαλίζει εἰς αὐτὸν τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ψάλλειν κατὰ τὸ ὕψος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Καὶ ὅταν δὲ ἀφίχθῃ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, σημαίνει ὅτι πλησιάζει νὰ γίνῃ κάτοχος τοῦ μουσικοῦ μυστικοῦ τῶν διδασκάλων του. Ὁ σταθμὸς οὗτος τοῦ δομεστίκου εἶναι σπουδαιότατος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀρχῆς ἣν κάμνει εἰς τὴν μύησιν εἰς τὴν μουσικὴν ἐκτέλεσιν τῶν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν τροπαρίων. Διότι καὶ αὐτὸς ἐξοικειοῦται εἰς τὸ νὰ ἐκτελῇ τὰ μέλη καθ' ὃν ἀπαιτοῦσι τρόπον οἱ διδάσκαλοι τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Ἀναμιβόλως δὲ ὁ ναὸς οὗτος τυγχάνει τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐνδιαίτημα τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἥτις ἀπὸ αἰώνων διὰ ζωσσης φωνῆς διδασκόμενη ἀπὸ τῶν προγενεστέρων ἐκάστοτε μουσικοδιδασκάλων τοῦ ναοῦ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, δὲν ἔπαυσε νὰ ἔχῃ τὴν ἀξίαν της, μήτε καὶ νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκει ὡς μία θρησκευτικὴ μουσική.

Εἰς τὴν θέσιν ταύτην, ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθον τόσοι περιώνυμοι καὶ τρανοὶ πρωτοψάλται καὶ λαμπαδάριοι τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, διεκρίθησαν οἱ ἐξῆς δεῦτεροι δομέστικοι: Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος (περὶ τὸ 1753), Πέτρος ὁ Βυζάντιος (πρὸ τοῦ 1777), Κωνσταντῖνος ὁ Βυζάντιος (πρὸ τοῦ 1801), Σταυράκης ἐπὶ Μανουὴλ πρωτοψάλτου, Δημήτριος ὁ Βυζάντιος ἐπὶ πρωτοψάλτου Κωνσταντίνου τοῦ Βυζαντίου, Ἰωάννης ὁ Βυζάντιος (μέχρι τοῦ 1831), Νικόλαος Στογιάννοβιτς (1837—1855), Κωνσταντῖνος Σαββόπουλος (1855—1871), Μιχαὴλ Παυλίδης (1871—1881), Ἰάκωβος ὁ Ναυπλιώτης (1882—1888), Κωνστ. Κλάββας (1888—1905), Δημήτριος ὁ Φωκαεὺς (1905—1911), Κωνσταντῖνος Πρίγγος (1911—1913), Εὐστάθιος Βιγγόπουλος (1913—1916), Ἀναστᾶσιος Μιχαηλίδης (1918—1928) καὶ Πρόδρομος Τοπάλογλου (1930—1934).

Πρωτοκανονάρχης

Ἐκπαλαι οἱ χοροὶ τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν εἶχον δύο κανονάρχας, ὧν ὁ πρῶτος ἐκανονάρχει εἰς τὸν πρωτοψάλτην, ὁ δὲ δεῦτερος εἰς τὸν λαμπαδάριον. Εἰς τὸ ἀξίωμα δὲ τοῦ πρωτοκανονάρχου ἐπρυβιάζετο πάντοτε ὁ δεῦτερος δηλ. ὁ τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ, ὡς ἐντριβῆς περὶ τὰ καθήκοντα. Οἱ πρωτοκανονάρχαι ἀνελάμβανον τὰ νέα καθήκοντα δι' ἐπὶ τούτῳ χειροθεσίας ὑπὸ τοῦ πατριάρχου. Ὑπεχρεοῦντο δὲ οὗτοι νὰ ἔχουν τὴν κόμην μακράν καὶ ἐφόρουν καὶ αὐτοί, ὅπως οἱ διδάσκαλοι τῶν πρωτοψάλται, λαμπαδάριοι καὶ δομέστικοι, τὸν ἀπαραίτητον τζουμπέν.¹³⁾

¹³⁾ Οἱ πρωτοψάλται, λαμπαδάριοι καὶ δομέστικοι πάντοτε ἐφόρουν καὶ ἐκτὸς

Ὁ πρωτοκανονάρχης κατέχει ἐξαιρετικὴν θέσιν ἐν τῷ μουσικῷ χορῷ. Αὐτὸς γνωρίζει πότε θὰ ψάλλῃ ὁ πρωτοψάλτης καὶ πότε ὁ δομέστικος, ποῖα θὰ ψάλλῃ ὁ πρωτοψάλτης εἰς τὴν σημερινὴν ἡμέραν καὶ ποῖα τὴν αὐριανὴν ἑορτήν. Τοιαῦτα καθήκοντα εἶναι πλέον ἢ σοβρά. Ἐκ τῶν προτέρων ἐτοιμάζει τὴν τυπικὴν τάξιν ἣν θὰ ἀκολουθήσῃ ἐν τῇ ψαλμωδίᾳ κανονρχῶν τὸν πρωτοψάλτην. Αὐτὸς ἀλλάσσει τὰ ἴσα εἰς ἕκαστον τροπάριον ἀναλόγως τοῦ ἤχου καθ' ὃν πρέπει νὰ ψαλῇ τοῦτο ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου. Ἐν τῇ ψαλμωδίᾳ εἶναι ὁ ὁρθολογὸς τοῦ πρωτοψάλτου¹⁴ ὅτι οὗτος κανονρχήσῃ¹⁴ εἰς τὸν διδάσκαλον, τοῦτο ἐκεῖνος θὰ ψάλλῃ. Αὐτὸς εἰδοποιεῖ τὸν πρωτοψάλτην τὴν ἀλλαγὴν τοῦ ἤχου καὶ ἂν τὸ ψαλῆσόμενον εἶναι ἰδιόμελον στιχηρὸν ἀναστάσιμον ἢ ἀπόστιχον, κάθισμα ἢ εἰρμὸς τοῦ κανόνος, Κοντάκιον, αὐτόμελον ἢ Προσόμοιον, Πρόλογος, ἀπολυτίκιον κλπ. Ὁ πρωτοψάλτης εἰς τὸ ἔργον του ὦν προσηλωμένος, ἀφήνεται νὰ ὀδηγῇται ὑπὸ τοῦ πρωτοκανονάρχου, τοῦ ὁποίου ἀκούων τὸ ρυθμικὸν κανονάρχημα παραλαμβάνει τὰς λέξεις τῶν τροπαρίων. Ἔχει δὲ ἕκτακτον καὶ χαρακτηριστικὴν ἀπαγγελίαν ὁ κανονάρχης ὥστε ὁ πρωτοψάλτης δὲν εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ εἶναι δεσμευμένος βλέπων εἰς τὰ κείμενα τὰ διέφορα τροπάρια : εἶναι ἰδιαιτέρως προσηλωμένος εἰς τὸ μέλος τῶν ὕμνων. Ὁ πρωτοψάλτης λόγῳ τῆς πολυχρονίου χοροστασίας του γνωρίζει καὶ ἐνθυμεῖται τὰς λέξεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν τροπαρίων, ἀλλὰ μόνον ὑπενθυμίζονται εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ κανονάρχου αἱ λέξεις. Εἶναι ἔρα ὁ πρωτοκανονάρχης ὁ ὑποβουλευτὸς τοῦ χοροῦ διὰ τὸν πρωτοψάλτην. Ἄρα εἶναι ἀπαραίτητος, *sine qua non*. Τὸ κανοναρχεῖν προϋποθέτει ἰδιαιτέρην τινὰ τέχνην ἀπαγγελίας, ἣν κατέχει ὁ πρωτοκανονάρχης. Οὗτος καθοδηγεῖ καὶ τὸν βοηθὸν εἰς τὰ καθήκοντά του. Διευθίνει ὁσάκις δὲν κανοναρχεῖ καὶ τοὺς ἱσοκράτας. Ἐν γένει δὲ παίζει σπουδαῖον ρόλον διὰ τὸν μουσικὸν χορὸν καὶ ἰδίᾳ διὰ τὸν πρωτοψάλτην ὁ πρωτοκανονάρχης, τοῦ ὁποίου ἡ θέσις καὶ τὸ ὄξιωμα εἶναι ἀξιοζήλευτα. Οἱ κατώτεροι βαθμοῦχοι παρακαλοῦν νὰ ἀξιωθῶν μίαν ἡμέραν νὰ κανοναρχεύσουν. Ἡ τιμὴ εἶναι μεγάλη. Ὁ πρωτοψάλτης συνεννοεῖται μόνον μετὰ τὸν πρωτοκανονάρχην καὶ εἰς αὐτὸν ἔχει ὅλην τὴν ἐμπιστοσύνην, ἐπειδὴ

τοῦ ναοῦ τὸν τζουμπέν των σύνηθες δὲ κάλυμμα αὐτῶν ἦτο, ὅπερ ἔφερον καθημερινῶς, ἓνα φέσι πλατὺ τῆς ἐποχῆς. Ἐν τῷ ναῷ ἐφόρουν ὡς κάλυμμα τῆς κεφαλῆς φέσι ἐπίσης μετὰ μεταξωτῆς φούντας, ὅπερ φέρουσιν οὗτοι τοῦτο μέχρι τοῦ νῦν. — Πρῶτος ὁ λαμπαδάριος Γεώργιος ὁ Παιδεστηνὸς εἰσῆλθεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ φορῶν φράγκικα, ὅπως ἐλέγετο τότε ἡ ἐξωτερικὴ ἐνδυμασία τῶν λαϊκῶν.

¹⁴) Ἐν τῷ κανοναρχεῖν ὁ πρωτοκανονάρχης τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ εἶναι ἐστραμμένος πρὸς τὸν πρωτοψάλτην, αὐτὸς δὲ μόνος προσβλέπει εἰς τὸ βιβλίον, ἐκ τοῦ ὁποίου κανοναρχεῖ, ὅχι δὲ ὁ ψαλμωδῶν πρωτοψάλτης ἢ δομέστικος. Περιαίτων δὲ ἑκάστοτε τὸ κανονάρχημα ποιεῖ ὑπόκλισιν πρὸς τὸν διδάσκαλον.

οὗτος γνωρίζει τὰ καθήκοντά του καὶ τὰ ἐκτελεῖ εἰς τὴν ἐντέλειαν. Ὁ πρωτοψάλτης ὑπερηφάνευσται διὰ τὴν ἀξιωσύνην καὶ τὴν μάθησιν τῆς τυπικῆς τάξεως τοῦ πρωτοκανονάρχου, τὸν ὅποιον συνήθως προορίζει καὶ διὰ τὴν θέσιν τοῦ δευτέρου δομεστίκου.

Αὐτὴν τὴν θέσιν ἔχει ἐν τοῖς μουσικοῖς χοροῖς τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὁ πρωτοκανονάρχης τοῦ δεξιοῦ χοροῦ, εἰς τὸν ὅποιον ἀντιπαράκειται ὁ τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ. Ἐκ τῆς θέσεως ταύτης προῆλθον ὁ πρωτοψάλτης Ἰάκωβος ὁ Ναυπλιώτης, ὁ λαμπαδάριος Κωνσταντῖνος Κλάββας καὶ ὁ νῦν πρῶτος δομεστικός Ἀναστάσιος Μιχαηλίδης.

Ἰσοκράτης

Ἐν τοῖς μουσικοῖς χοροῖς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἰδιαιτέραν τάξιν ἀποτελοῦσιν οἱ ἰσοκράται, τῶν ὁποίων τὸ ἔργον εἶναι ἐκ τῶν δυσκολωτέρων. Διότι διὰ τὴν ἰσοκράτησιν ἀπαιτεῖται πρῶτον ἄσκησις τοῦ ὠτὸς μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸν μέλος, ἰδίᾳ δὲ μὲ τὰς μελωδίας ἐνὸς ἐκάστου ἤχου καὶ κατὰ δεύτερον λόγον πεῖρα ἱκανὴ περὶ τὸ ἔργον. Εἶναι τέχνη ἰδιαιτέρα ἡ ἰσοκράτης. Τὸ ἰσοκρατεῖν προϋποθέτει μάθησιν τῆς μουσικῆς πρακτικῶς καὶ θεωρητικῶς. Ὅσον δὲ μεγαλυτέρα εἶνα ἡ μάθησις αὕτη, τόσον καὶ καλύτερον ἐκτελεῖ τὸ ἔργον τοῦ ὁ ἰσοκράτης. Ἀδυνατεῖ οὗτος νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸν ψάλλοντα ἂν δὲν γνωρίζῃ ποῦ ἕκαστος ἤχος κάμνει τὰς ἀτελεῖς ἢ ἐντελεῖς καταλήξεις, καὶ μία ὠρισμένη μουσικὴ γραμμὴ ψαλλομένη ποῖαν ἔχει βᾶσιν, ἐκ τῆς ὁποίας ὁρμαῖται καὶ εἰς τὴν ὁποίαν θὰ καταλήξῃ. Ἐπὶ ἔτη φοιτῶντες εἰς τὰ ἀναλόγια τῶν μουσικῶν χορῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἐξοικειοῦνται οἱ παῖδες οἱ προοριζόμενοι διὰ τὸ ἔργον τοῦτο. Ὅθεν καὶ μόλις ὁ διδάσκαλος κάμῃ ἑναρξιν τῆς μελωδίας, ὁ ἰσοκράτης ἐδῶ γνωρίζει ποῖον ἀμέσως ἴσον θὰ κρατήσῃ, καὶ ἂν τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον ἢ ὄχι. Διὰ τοῦτο καὶ ὑπάρχουν μέρη ὅπου ὁ ἰσοκράτης δὲν ἀκούεται ἢ μόλις ἀκούεται, καὶ μέρη ὅπου τὸ ἴσον προβάλλει ἰσχυρόν.

Οἱ μουσικοδιδάσκαλοι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἔδιδον μεγάλην προσοχὴν εἰς τὴν ἐν τῷ ψαλμοδεῖν ἰσοκράτησιν ὅπου δεῖ. Διότι τὸ ἴσον ὅπερ δίδει πάντοτε ὁ ἰσοκράτης συνοδεύων τὸν πρωτοψάλτην ψάλλοντα ἀναμφιβόλως διακοσμεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸν μέλος καὶ τὸ ἀναδεικνύει μὲ τὴν ποικιλίαν μὲ τὴν ὁποίαν παρουσιάζεται εἰς τὴν ἀκοήν. Καὶ τὰ ἄριστα ἀπὸ ἀπόψεως συνθέσεως καὶ πλοκῆς μουσικὰ τεμάχια τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ψαλλόμενα ἄνευ τῆς συνοδείας τοῦ ἴσου τοῦ ἁρμονίου, παρουσιάζονται ἀκουστικῶς μὲ διάφορον ἐντύπωσιν καὶ καταντοῦν πολὺ μονότονα. Τὸ ἴσον δίδει ἕτερον χρωματισμὸν εἰς τὴν μελωδίαν. Ὅ,τι ὁ πρωτοψάλτης ἐπιδώκει: τὴν μουσικὴν ἐντύπωσιν, τὸ ἐπιτυγχάνει διὰ τῆς ἰσοκρατήσεως εἰς ὠρισμένα μαθήματα

καὶ μέλη. Ἀκριβῶς δὲ καὶ χρησιμοποιοῦνται ὑπ' αὐτοῦ πρὸς ποιικιλίαν καὶ ἀνάδειξιν τοῦ μουσικοῦ μέλους οἱ ἰσοκράται τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Βοηθητικοὶ

Τελευταία τάξις εἶναι ἡ τῶν βοηθῶν λεγομένων κανοναρχῶν. Οὗτοι εἶναι παῖδες καλλιφῶνοι ἐξευρισκόμενοι καὶ προσλαμβανόμενοι διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν μουσικῶν χορῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Καὶ οὗτοι ἐκπαιδεύονται καὶ παρασκευάζονται ἐν τῷ ναῷ, ὅπου ἡ φοίτησίς των γίνεται ἐκ πολὺ μικρᾶς ἡλικίας. Ἐκιδιδάσκονται εἰδικῶς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ᾄσματα ὑπὸ τῶν δομestίκων. Πόσον καὶ οὗτοι εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τοὺς μουσικοὺς χοροὺς καθίσταται φανερόν ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν πόσον αἱ παιδικαὶ φωναὶ μιγνύμεναι μετὰ τὰς ἀνδρικὰς τῶν ψαλτῶν σχηματίζουν ἁρμονίαν συμφωνητικὴν. Ἀκριβῶς δὲ πρὸς πλείονα ἀνάδειξιν τοῦ ἐκκλ. μέλους οἱ καλλιφῶνοι πατριαρχικοὶ ψάλλται συνοδεύονται καὶ ὑπὸ τῶν καλῶς γεγυμνασμένων καλλιφώνων παίδων 15). Ὁ πατριαρχικὸς ναὸς δονεῖται ἀπὸ ἤχους μεμειγμένων ἀνδρικῶν καὶ παιδικῶν φωνῶν. Οἱ βοηθητικοὶ οὗτοι μικροὶ ψάλλται εἰς ὠρισμένα ᾄσματα εἶναι φερέφωνα τῶν μεγάλων ψαλτῶν διδασκάλων των. Ὁ ἐνθουσιασμὸς τούτων ὀγκοῦται, ὡςάκις συμπάλλουσι μετὰ τοὺς ἐνθουσιασμένους ψάλτας των. Εἶναι δὲ σοβαροὶ εἰς τὰ καθήκοντα αὐτῶν. Ὁ καθείς ἐκ τῶν παίδων τούτων φαντάζεται ὅτι συντρέχει εἰς τὴν ἐπιτυχῇ ἐκτέλεσιν τοῦ ψαλλομένου ᾄσματος. Ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα διὰ νὰ βοηθήσουν, ἀρχίζουν τὸ ἔργον των μετὰ ἀπίστευτον ἐνθουσιασμόν καὶ θάρρος καὶ ψάλλουσι παρασυρόμενοι καὶ οὗτοι εἰς τὸν ρυθμὸν τὸν ὁποῖον δίδει εἰς τὸ ψαλλόμενον μέλος ὁ πρωτοψάλτης ἢ ὁ δομestικός. Αἱ ἐκκλησιαστικαὶ μελωδίαι διὰ τῆς συμμετοχῆς ἐν τῷ ψάλλειν τῶν βοηθητικῶν τούτων ψαλτῶν λαμβανουσιν ἕλλην ἐξωτερικευσιν, προξενοῦσιν ἕλλην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἀκροατὰς. Αἱ μεμειγμένα βαρεῖαι καὶ ὀξεῖαι φωναὶ καθυδύνουν τὰ ὦτα τοῦ ἐκκλησιάσματος τοῦ ναοῦ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὅπου ἡ ἐκκλησιαστικὴ μας ψαλμωδία ἔχει τὸ ἰδιαιτέρον ὕφος της, ὡς ψαλμωδία θρησκευτικῇ.

15) Πρβλ. ὅσα γράφονται περὶ τῶν ἡδυφωνοτάτων κανοναρχῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἐν Βιογραφίᾳ Κωνσταντίνου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου ὑπὸ Θεοδ. Μ. Ἀριστοκλέους, ἐν Κων/πόλει 1866, ἐν σελ. 14.

ΑΓΓΕΛΟΥ Λ. ΒΟΥΔΟΥΡΗ Δ. Θ.

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

ΟΙ ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΚΑΤΩ ΧΡΟΝΟΥΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

1937

ΟΙ ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΚΑΤΩ ΧΡΟΝΟΥΣ

Πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως καταστῇ γνωστὸν τί σημασίαν ἔχουσι διὰ τὴν παράδοσιν ἐν γένει τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ Κωνσταντινουπόλεως τὰ ψαλτικά αὐτοῦ πρόσωπα καὶ ὁποῖα τις ἐκτίμησις δέον νὰ ἀποδίδεται εἰς τὰ πρόσωπα ταῦτα παρὰ τῶν ἐπιστημόνων εἰδικῶς μουσικῶν. ἐν σχέσει πρὸς τὴν βυζαντινὴν ἡμῶν μουσικὴν, ἣτις διαφυλάττεται ἐν τῷ ναῷ τούτῳ, ἐγράψαμεν τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρούσης μελέτης ¹⁾ Εἰς τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος ἐν συνεχείᾳ ἱστοροῦμεν πότε χοροστατοῦσι καὶ ψάλλουσιν οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται, πῶς ἐτοιμάζονται οἱ μουσικοὶ χοροί, τίνα τὰ εἰδικὰ τῶν ψαλτῶν τούτων καθήκοντα ἐν τῷ ναῷ, τίς ἡ ψαλμωδία τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἐκ τίνος πηγῆς ἀντλοῦσι τὴν ἀσματωδίαν οἱ ψάλται τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ποῦ κατοικοῦσι, πῶς μισθοδοτοῦνται, ποῖαι ἐν γένει αἱ ἀπολαυαὶ αὐτῶν καὶ ποῖαι αἱ πρὸς τὸ ἀξίωμα αὐτῶν ἀπονεμόμεναι ἐκάστοτε τιμαί.

Ἡμέραι χοροστασίας τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν.

Ὁ ναὸς τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας οὐδέποτε ἐγνώρισε τὴν ἀργίαν. Ὅπως πρὸ τῆς ὁλώσεως οὕτω καὶ μετ' αὐτὴν ἀδιαλείπτως ἐξηκολούθησε λειτουργῶν, ἀσχέτως ὅλως μὲ τὰς κατὰ καιροὺς μετακινήσεις τοῦ Πατριαρχικοῦ Οἴκου. Οἱ δὲ πατριαρχικοὶ ψάλται ὑπεχρεοῦντο νὰ χοροστατῶσι καὶ νὰ ψάλλωσι κατὰ πάσας τὰς τακτὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀκολουθίας τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ κατὰ τε τοὺς ἐσπερινούς, τοὺς ἡθέρους καὶ τὰς λειτουργίας. Εἶναι δὲ οἱ μουσικοὶ χοροὶ πλήρεις, ὅταν ἀπαρτίζωνται ἀπὸ τὸν πρωτοψάλτην, τὸν λαμπαδάριον, τοὺς δύο δομεστικούς μετὰ τῶν κανοναρχῶν, πρώτου καὶ δευτέρου. Εἶναι πλήρεις πάντοτε εἰς πᾶσαν τοῦ Πατριάρχου ἐν τῷ ναῷ χοροστασίαν. Πλὴν ἐπικρατεῖ τάξις ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ἀναλόγως μὲ τὴν ἐπισημότητα τῶν ἑορτῶν νὰ γίνεται καὶ ἡ χοροστασία τῶν ψαλτῶν αὐτοῦ· ὅθεν ὑπάρχουσιν ἑορταὶ καθ' ἃς οἱ χοροὶ εἶναι πλήρεις καὶ ἄλλαι κατὰ τὰς ὁποίας χοροστατοῦσι καὶ ψάλλουσι μόνοι οἱ δομεστικοὶ ²⁾.

¹⁾ Ἐν Ὁρθοδοξίᾳ ἔτος Θ' 1934, τεῦχος 104 σ. 343--348, τεῦχος 105 σ. 372 378 καὶ τεῦχος 108 σελ. 532--537.

²⁾ Εἰς τοὺς ἐσπερινούς καὶ ἡθέρους καὶ λειτουργίας τῶν καθημερινῶν ἑορτῶν.

Οἱ ψάλλται τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας χοροστατοῦσι καὶ ψάλλουσιν ³⁾ εἰς τοὺς ἑσπερινούς τῶν Σαββátων καὶ εἰς τοὺς ὄρθρους καὶ λειτουργίας τῶν Κυριακῶν· εἰς τοὺς ἑσπερινούς τῶν Κυριακῶν τῆς μεγάλης τεσσαράκοστῆς· εἰς τὸν ἀκάθιστον ὕμνον τῶν Παρασκευῶν αὐτῆς· εἰς τὰς Προηγιασμένας τῆς τεσσαράκοστῆς· εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Μεγάλου Κανόνος· εἰς τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου· * εἰς τὰς ἀκολουθίας τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος· εἰς τὰ ψυχασάββατα· * εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ μεγάλου Πάσχα· εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Μεσοπεντηκοστῆς· * τῆς Ἀναλήψεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος· εἰς τοὺς ἑσπερινούς καὶ τὰς παρακλήσεις τοῦ δεκαπενταυγούστου.— Ἐκ τῶν λοιπῶν ἑορτῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς τὰς ἐξῆς : Σεπτεμβρίου 1 τῆς Ἰνδίκτου καὶ τῆς μνήμης τῆς Παμμακαρίστου· 8 τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου, 14 τῆς Ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ· 26 τῆς μεταστάσεως τοῦ Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου· * Ὀκτωβρίου 11 τῆς μνήμης τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς Ζ' οἰκουμένης συνόδου, 18 τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου Λουκᾶ, 26 τοῦ μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ μυροβλήτου· Νοεμβρίου 8 τῆς Συνάξεως Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ τῶν Ταξιάρχων, 13 τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, 14 τοῦ ἁγίου Φιλίππου τοῦ Ἀποστόλου, * 21 τῆς ἐν τῷ ναῷ εἰσόδου τῆς Θεοτόκου, 25 τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης, * 30 τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου· Δεκεμβρίου 4 τῆς ἁγίας Βαρβάρας, * 5 τοῦ ἁγίου Σάββα τοῦ Ἁγιασμένου, * 6 τοῦ ἁγίου Νικολάου, 12 τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος, * 24 εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῶν Μεγάλων Ὁρῶν τῆς τοῦ Χριστοῦ Γεννήσεως, 25 εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως, 26 τῆς Συνάξεως τῆς Θεοτόκου, 27 ἑορτὴν τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου· Ἰανουαρίου 1 τῆς Περιτομῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ μνήμης τοῦ Μεγάλου Βασιλείου,

κατὰ τὴν κρατοῦσαν τάξιν χοροστατοῦσι καὶ ψάλλουσιν οἱ ἑφημέριοι τοῦ ναοῦ μετὰ τοῦ μεγάλου Συγκέλλου· Ὅντες ἄλλοτε δώδεκα τὸν ἀριθμόν, οἱ πατριαρχικοὶ ἑφημέριοι κατὰ σειρὰν ἑφημέρευον καθ' ἑβδομάδα ἓν τε τῷ ναῷ καὶ ἐν τῷ πατριαρχικῷ παρεκκλησίῳ· ὁ ἐκάστης ἑφημερεύων εἰς τὸ τελευταῖον ἀπηλλάσσετο τῶν ἐν τῷ ναῷ καθηκόντων, παρεκάθητο δὲ εἰς τὴν κοινὴν πατριαρχικὴν τράπεζαν· ἡ συνεστίασις ἐν τῇ τραπέζῃ ταύτῃ ἴσχυσε μέχρι τῆς πρώτης πατριαρχείας Ἰακείμ τοῦ Γ'. Τῆς καθ' ἑβδομάδα ἑφημερίας ἐν τῷ ναῷ καὶ τῷ παρεκκλησίῳ ἐξηρεῖτο ὁ μέγας ἀρχιμανδρίτης, ὅστις ἑφημέρευε μόνον κατὰ τὴν Μεγάλῃν Ἑβδομάδα καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς ὁσίοις ἂν ἐχοροστατεῖ ἐν αὐτοῖς ὁ Πατριάρχης. Ὁ μέγας Σύγκελλος ὅταν ἑφημέρευεν εἴτε ἐν τῷ παρεκκλησίῳ εἴτε ἐν τῷ ναῷ, τὰ καθήκοντα αὐτοῦ τὰ ψαλτικά ἐν τῷ ναῷ ἐξεπλήρου ὁ ἀμέσως κατόπιν ἐρχόμενος αὐτοῦ πατριαρχικὸς ἑφημέριος. Γενικῶς δὲ οἱ ἑφημέριοι τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἦσαν γνωστοὶ καὶ ἐντρίβεῖς περὶ τὴν τυπικὴν τάξιν τῶν εἰς ἐκάστην ἑορτὴν ἀναγνωστέων καὶ ψαλτέων, διεκρίνοντο δὲ πάντοτε ἐπὶ καλλιφωνίᾳ καὶ μουσικῇ μαθησίᾳ.

3) Αἱ διὰ τοῦ ἀστερίσκου σημειούμεναι ἑορταὶ ἀφορῶσι τοὺς δομεστίκους τῶν δύο χορῶν, οἵτινες ὀφειλετικῶς χοροστατοῦσι καὶ ψάλλουσι μόνοι κατ' αὐτάς.

5 εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῶν Μεγάλων Ὁρῶν τῶν ἁγίων Θεοφανείων, 6 τῶν Θεοφανείων, 7 τῆς Συνάξεως τοῦ τιμίου Προδρόμου, 17 τοῦ ὁσίου Ἀντωνίου τοῦ Μεγάλου. * 18 τῶν ἁγίων Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου καὶ Κυρίλλου πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας, * 25 τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, * 30 τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν Βασιλείου, Γρηγορίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Φεβρουαρίου 2 τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Κυρίου, 10 τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους *. Μαρτίου 9 τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα μαρτύρων, 25 τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου. Ἀπριλίου 23 τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου, 25 τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου. * Μαΐου 21 τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης. Ἰουνίου 24 τοῦ γενεσίου τοῦ τιμίου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, * 29 τῶν ἁγίων πρωτοκορυφαίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, 30 τῆς Συνάξεως τῶν 12 Ἀποστόλων *. Ἰουλίου 11 τῆς μεγαλομάρτυρος καὶ πανευφήμου Εὐφημίας, 13-19 τῆς μνήμης τῶν ἐν τῇ Δ' ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ συνελθόντων Πατέρων, 20 τοῦ προφήτου Ἡλίου τοῦ Θεσβίτου *, 25 τῆς Κοιμήσεως τῆς ἁγίας Ἀννης, τῆς μητρὸς τῆς Θεοτόκου *, 26 τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, * 27 τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος. Αὐγούστου 2 τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου τοῦ ἀρχιδιακόνου Στεφάνου, εἰς τὸν ἐσπερινόν, 6 τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου, 15 τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, 29 τῆς ἀποτομῆς τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου.

Ἑτοιμασία τῶν μουσικῶν χορῶν.

Πρὸ πάσης ἐνάρξεως τῆς ψαλμοδίας τῶν ἐσπερινῶν καὶ τῶν ὁρθρινῶν προηγεῖται ἐτοιμασία τις τῶν μουσικῶν χορῶν, κατὰ ἱεραρχικὴν τάξιν, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐθιμοτυπίαν, τὴν μέχρι τοῦ νῦν κρατήσασαν. Κατ' αὐτὴν τὰ πρόσωπα τὰ ἀπαρτίζοντα τοὺς μουσικοὺς χοροὺς καταλαμβάνουσι τὰς οἰκείας θέσεις κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον.

Ἐν τῷ ἐσπερινῷ, οἱ κανονάρχαι, ἰσοκράται κλπ. ἀμφοτέρων τῶν χορῶν, φέροντες τὸ κεκανονισμένον ράσον, ἐξέρχονται τοῦ ἱεροῦ βήματος ἐκ τῆς βορείας θύρας αὐτοῦ οἱ τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ, ἐκ τῆς νοτίας θύρας οἱ τοῦ δεξιοῦ χοροῦ, καὶ ἀθอรύβως καὶ σιγῇ καταλαμβάνουσι τὴν ὠρισμένην δι' αὐτοὺς ἐν ταῖς ἀναλογίαις θέσιν. Κατόπιν ἐξέρχονται, ὁ μὲν τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ ἐκ τῆς βορείας ἐπίσης θύρας τοῦ ἱεροῦ βήματος, ὁ δὲ τοῦ δεξιοῦ ἐκ τῆς νοτίας, οἱ δύο δομέστικοι, οἵτινες ἐλθόντες εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν σταυροκοποῦνται ἑστραμμένοι πρὸς τὸ εἰκονοστάσιον, καὶ εἴτα στρεφόμενοι πρὸς ἀλλήλους εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν ποιοῦσι καὶ δέχονται σχῆμα, ἀρχομένοι τοῦ δευτέρου πρὸς τὸν πρῶτον, ποιοῦντα τὸ αὐτὸ πρὸς ἐκεῖνον. Μετὰ τινι καθυστέρησιν ἐκ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἔρχονται ὁ λαμπαδάριος καὶ

ὁ πρωτοψάλτης, ἐκεῖνος μὲν ἐκ τῆς βορείας θύρας, οὗτος δὲ ἐκ τῆς νοτίας, ὑποδεχομένων αὐτοὺς ἐν στάσει προσοχῆς τῶν δύο δομestikῶν μετὰ τῶν κανοναρχῶν καὶ ἰσοκρατῶν, ποιούντων πρὸς αὐτοὺς ὑπόκλισιν. καὶ σχῆμα. "Ο τε λαμπαδάριος καὶ ὁ πρωτοψάλτης στρέφονται πρὸς ἀλλήλους καὶ ποιοῦσι σχῆμα, ἀρχομένου τοῦ λαμπαδαρίου πρὸς τὸν πρωτοψάλτην, ὅστις ποιεῖ τὸ αὐτὸ πρὸς ἐκεῖνον. Μετὰ δὲ τὴν οὕτω λαβοῦσαν χώραν ἐτοιμασίαν, οἱ χοροὶ ἵστανται εἰς τὰ στασιδίδια τῶν ἀναμένων τὸν Πατριάρχην ἢ τὸν Μέγαν Πρωτοσύγκελλον.

Ἡ ἐθιμοτυπία αὕτη τηρεῖται πάντοτε ἐν τῷ πατριαρχικῷ τούτῳ ναῷ κατὰ πάντα ἐσπερινὸν παντὸς Σαββάτου ἢ ἄλλης ἐορτῆς εἴτε οἱ χοροὶ εἶναι πλήρεις εἴτε συγκροτοῦνται ἐκ μόνων τῶν δομestikῶν.

Ἐν τῷ ὄρθρῳ, οἱ τε κανονάρχαι, ἰσοκράται καὶ δομestικοί ἐξέρχονται καὶ λαμβάνουσι τὰς θέσεις αὐτῶν, ὡς τοῦτο ὀρίζεται ἀνωτέρῳ ἐν τῷ ἐσπερινῷ· ἐνῷ ὁ λαμπαδάριος καὶ ὁ πρωτοψάλτης ἐξέρχονται ἐκ τοῦ βήματος καὶ λαμβάνουσι τὰς θέσεις τῶν ἐν μὲν ταῖς Κυριακαῖς ψαλλομένων ὑπὸ τῶν δομestikῶν, ἱσταμένων κάτω τῶν στασιδίων αὐτῶν, τῶν Εὐλογηταρίων εἰς τὸ Δόξα· Προσκυνοῦμεν πατέρα· ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπισήμοις ἐορταῖς ἁγίων εἰς τὸ Δόξα τοῦ Α' ἀντιφώνου τοῦ Δ' ἤχου ψαλλομένου ἐπίσης ὑπὸ τοῦ δεξιῦ δομestικού.

Ἡ κατὰ τοὺς ἐσπερινούς, τοὺς ὄρθρους καὶ τὰς λειτουργίας χοροστασία τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν, πάσης ἐξόδου κατὰ τὰς ἀκολουθίας ἐκ τοῦ ναοῦ ἀποκλειομένης, παύει μὲ τὴν ἀπόλυσιν, καθ' ἣν οἱ ψάλται ποιοῦντες πρὸς ἀλλήλους σχῆμα ἀπέρχονται κατὰ σειρὰν πάλιν ἱεραρχικὴν, ἐκ τῶν ἄνω, εἰς τὸ ἅγιον Βῆμα ὅπου ἐκδύονται τὸ ράσον αὐτῶν.

Εἰδικὰ καθήκοντα τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν.

Α'. Καθήκοντα πρωτοψάλτου.

Κατὰ τοὺς ἐσπερινούς τῶν ἐορτῶν ἐκ τῶν ψαλτέων εἰς τὸν πρωτοψάλτην ἀνήκουσι τὸ Κεκραγάριον μετὰ τῆς στιχολογίας, τὰ ἀναστάσιμα στιχηρά, τὰ ἰδιόμελα τῶν ἐορτῶν ἢ τὰ Προσόμοια τῶν ἁγίων καὶ τὸ Δόξα πρὸ τῆς εἰσόδου, τὸ Προκείμενον τῆς ἡμέρας καὶ τὸ Ἀπολυτίκιον. Ἐν τῷ ὄρθρῳ 4) συνήθως ὁ πρωτοψάλτης ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτοῦ ἀρχεται ψάλλειν ἀπὸ τοῦ κανόνος τῆς ἡμέρας Α', Γ' καὶ Ζ' ὥδην· Καταβασίας Α' καὶ Ζ', τὸν Ν' ψαλμὸν μετὰ τοῦ Δόξα· Ταῖς τῶν Ἀποσιόλων καὶ τὸ Ἀναστάς ὁ Ἰησοῦς ἢ ἐν ταῖς Κυριακαῖς τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς τὸ

4) Πεντάκις τοῦ ἐνιαυτοῦ ὁ πρωτοψάλτης μετὰ τοῦ λαμπαδαρίου χοροστατεῖ καὶ ψάλλει ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸ Θεὸς Κύριος ψάλλον τὸ Ἀπολυτίκιον, τὰ Καθίσματα, τὰ Ἀντίφωνα τοῦ Δ' ἤχου καὶ τὸ Προκείμενον· αἱ δὲ ἡμέραι αὗται εἶναι : ἡ ἐορτὴ

Τῆς μετανοίας ἀνοιξόν μοι πύλας καὶ μετὰ στίχου Τὰ πλήθη. Εἰς τοὺς Αἰνους Πᾶσα πνοή, τὰ ἀναστάσιμα στιχηρὰ ἢ τὰ ἰδιόμελα τῆς ἑορτῆς, Δόξα τὸ Ἑωθινὸν ἢ τὸ τῆς ἑορτῆς ἢ τὸ τοῦ ἀγίου. Ἐν τῇ λειτουργίᾳ ψάλλονται ἅπαντα ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου.

Κατὰ πᾶσαν πατριαρχικὴν χοροστασίαν, ἐν τῷ ἑσπερινῷ μετὰ τὴν εἰς τὸν ναὸν εἴσοδον τοῦ Πατριάρχου μὲ τὴν ἑναρξιν τῆς σταυροκοπήσεώς του, ὁ πρωτοψάλτης ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῶν χορῶν ψάλλει τὸ *Εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα* 5) ἀργῶς καὶ ἐμμελῶς, ὅπερ παρατεινόμενον ἵνα λάβωσι καιρὸν οἱ κληρικοὶ τελειώνει μὲ τὴν ἐκφώνησιν ἐκ τοῦ ἀγίου βήματος τοῦ Εὐλογητοῦ· τότε δὲ οἱ χοροὶ ἀμφοτέρω ποιοῦντες τῷ Πατριάρχῃ ὑπόκλινιν βαθεῖαν καὶ περαίνοντες τὴν ὀφειλομένην δεξιῶσιν, εὐλογοῦντος τοῦ Πατριάρχου, ἀνέρχονται ἡσύχως εἰς τὰ οἰκεῖα στασίδια.

Τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο γίνεται ἐπίσης καὶ ἐπὶ χοροστασίας, ἀντὶ τοῦ Πατριάρχου, τοῦ Μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου 6). Κατὰ δὲ τὴν ἀπόλυσιν

τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως, ἡ ἑορτὴ τῆς Περιτομῆς τοῦ Κυρίου, ἡ τῶν Θεοφανείων, τὸ μέγα Πάσχα καὶ ἡ Κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς· πρὸς δὲ ταύταις καὶ πᾶσαι αἱ ἀκολουθίαι τοῦ ὁρθοῦ τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος.

5) Εἰς τοὺς παλαιότερους χρόνους οἱ κατ' ἐντολὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου χοροστατοῦντες ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ μητροπολίται δὲν ἐχοροστατοῦν ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀλλ' ἀπὸ τὸ παραθρόνιον (τὸ γεντέκι). Οὕτως ἔπρατον ὁ γέρων μητροπολίτης Ἀμασείας Ἀνθιμος Ἀλεξούδης, ὁ μητροπολίτης Κυζίκου Νικόδημος, ὁ Νικαίας Σωφρόνιος, ὁ Ἡρακλείας Γρηγόριος ὁ ἀρμενομαθὴς καὶ ἄλλοι. Πάντες οἱ παλαιοὶ μητροπολίται ἠκολούθουν τὴν παλαιὰν τάξιν τοῦ Πατριαρχείου, καθ' ἣν ὁ Πατριάρχης μόνος εἶναι ὁ κυριάρχης ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ ἑδρᾷ, τούτου δὲ ἕνεκα καὶ ποτὲ δὲν ἐψάλλετο ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ τὸ *Εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα* ὡς καὶ *Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα* εἰς τοὺς αἰνους, εἰς οὐδένα ἄλλον μητροπολίτην ἢ μόνον εἰς τὸν Πατριάρχην.— Παρὰ τὴν ἀρχαίαν ταύτην τάξιν ἀπὸ τῆς πατριαρχείας Διονυσίου τοῦ Ε' καὶ κατόπιν, ἤρχισαν καὶ ἀρχιερεῖς συνοδικοὶ χοροστατοῦντες εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, εἰσάγοντες οὕτω καινοτομίαν, τοῦ Πατριάρχου ἐπιτρέποντος τὸ τοιοῦτον. Ἡ καταστρατήγησις τῆς ἀρχαίας τάξεως ἔχει τὸν λόγον εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐγένοντο Πατριάρχαι ἔξωθεν λαμβανόμενοι, μὴ ὄντες ἐκ τῶν πρότερον ἐν τοῖς Πατριαρχείοις διακονησάντων καὶ μὴ εἰδόντων τὴν ἰσχύουσαν τάξιν. Ἐκτοτε ἐπεκράτησε τὸ νέον ἔθιμον, ἐκτὸς τοῦ Πατριάρχου, νὰ ψάλληται κατὰ τὴν εἰς τὸν ναὸν εἴσοδον καὶ εἰς τοὺς μητροπολίτας τούτους τὸ *Εἰς πολλὰ ἔτη*. Διὰ τὸν αὐτὸν ὡς ἄνω λόγον οἱ ἔξωθεν λαμβανόμενοι ὡς Πατριάρχαι καθωδηγοῦντο πάντοτε ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου ἅτε μόνου ὄντος τηρητοῦ τῆς πατριαρχικῆς τάξεως. Οὕτω Κωνσταντίου τοῦ Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου ὁδηγὸς ἦτο ὁ πρωτοψάλτης Κωνσταντῖνος ὁ Βυζάντιος· καὶ ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις χρόνοις τὸ αὐτὸ συνέβαινεν ὅπως ἐπὶ Μελετίου τοῦ Δ' Γρηγορίου Ζ', Βασιλείου Γ' καὶ Φωτίου τοῦ Β'.

6) Διὰ τὰς χοροστασίας ὁ Πατριάρχης εἰσέρχεται εἰς τὸν ναὸν πάντοτε διὰ τῆς βασιλικῆς πύλης τοῦ ναοῦ προηγουμένου ἁπαντος τοῦ κλήρου· ὁσάκις πρόκειται νὰ χοροστατήσῃ ὁ Πρωτοσύγκελλος, οὗτος κατέρχεται εἰς τὸν ναὸν καὶ εἰ-

ποιουμένην ἐκ τοῦ ἱεροῦ βήματος, ψάλλεται, τοῦ Πατριάρχου ἀπὸ τοῦ θρόνου ἐλλογαῦντος μετὰ σταυροῦ τὸ ἐκκλησίασμα, ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου, βοηθουμένου ὑπὸ τῶν χωρῶν, τὸ *Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα ἡμῶν Κύριε φύλαττε· εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα.*

Ἐν τῷ ὄρθρῳ, ἀναγιγνωσκομένων ὑπὸ τοῦ πρωτοκανονάρχου τοῦ Οἴκου, τοῦ Μηνολογίου καὶ τοῦ Ὑπομνήματος τῆς ἡμέρας, εἰσέρχεται ὁ Πατριάρχης εἰς τὸν ναὸν καὶ ἱστάμενος εἰς τὸ μέσον, σταυροκοπεῖται καὶ εὐλογεῖ τὸν λαόν, τοῦ πρωτοψάλτου ψάλλοντος τὸ *Εἰς πολλὰ ἔτη* ὡς τοῦτο γίνεται καὶ ἐν τῷ ἑσπερινῷ κατὰ τὴν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Πατριάρχου εἴσοδον, μεθ' ὃ ὁ πρωτοψάλτης ἄρχεται ψάλλειν τὰς Καταβασίας 7). Εἰς τὸν Ν' ψαλμὸν μετὰ τὸν ἀσπασμὸν τοῦ Εὐαγγελίου ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου, ψάλλομένου ἔτι ὑπὸ τοῦ λαμπαδαρίου τοῦ στίχου *Ἰδοὺ γὰρ ἀλήθειαν ἠγάπησας κλπ.* ἀργῶς καὶ ἐμμελῶς, ὁ πρωτοψάλτης ψάλλει αὐτῷ εὐλογοῦντι τὸν λαόν καὶ ἐπιστρέφοντι εἰς τὸν θρόνον τὸ *Εἰς πολλὰ ἔτη* εἰς μέλος ἀργοσύνητον· τὸ αὐτὸ ἐπίσης ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου ψάλλεται καὶ μετὰ τὴν ἀπ' ἄμβωνος ἀνάγνωσιν τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου 8) ἀντὶ τοῦ *Δόξα σοι Κύριε, δόξα σοι.* Μετὰ δὲ τὴν μεγάλην εἴσοδον, μετὰ τὸ τέλος τοῦ χερουβικοῦ ὕμνου, ὁ πρωτοψάλτης συντόμως ψάλλει τὸ *Εἰς πολλὰ ἔτη* εἰς τὸν Πατριάρχην, καθ' ὃν χρόνον ὁ λαμπαδάριος ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ περαίνει τὸν χερουβικὸν ὕμνον διὰ τοῦ Ἀλληλοῦῖα. Κατὰ δὲ τὴν ἀπόλυσιν τῆς λειτουργίας, γενομένην ἐν τῷ ἱερῷ βήματι ὑπὸ τοῦ λειτουργοῦντος ἐφημερίου, ὁ πρωτοψάλτης ψάλλει τὸ *Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα ἡμῶν*, μεθ' ὃ ὁ Πατριάρχης ἱστάμενος εἰς τὰς τελευταίας βαθμίδας τοῦ θρόνου, διανέμει εἰς τὸ ἐκκλησίασμα τὸ ἀντίδωρον, τῶν μουσικῶν χορῶν ψαλλόντων ἀπὸ χοροῦ ἐκ τῶν Καταβασιῶν τῆς ἡμέρας τόσους Εἰρμούς ὥστε ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν περάτωσιν τῆς διανομῆς.

Ἐν πατριαρχικῇ καὶ συνοδικῇ λειτουργίᾳ μετὰ τὸ *Αἰνεῖτε* τῶν Αἰ-

σερχόμενος ἐκ τῆς νοτίας θύρας τοῦ ναοῦ παραλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ κλητήρος καὶ διὰ τοῦ παρεκκλησίου τῆς Παμμακαρίστου, ἀνοιγομένης πρὸς τοῦτο τῆς θυρίδος τοῦ κυγκλιδώματος, ὁδηγεῖται καὶ καταλαμβάνει τὴν οἰκίαν θέσιν.

7) Ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ οὐδέποτε ἐπιτρέπεται εἰς χοροστατοῦντα ἀρχιερεῶς νὰ ψάλλῃ τὰς Καταβασίας· τὸ ψάλλειν ταύτας εἶναι ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ πρωτοψάλτου.

8) Μετὰ τὴν ἐκ τοῦ ἄμβωνος ἀνάγνωσιν τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου ψάλλεται τὸ *Δόξα σοι Κύριε, δόξα σοι*· ὅταν ὁμοῦς ἀκολουθῇ κήρυγμα ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου, τότε εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ ψάλλεται ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου τὸ *Εἰς πολλὰ ἔτη* δέσποτα. Σημειωτέον δὲ ὅτι μόνον χοροστατοῦντος ἢ λειτουργοῦντος τοῦ Πατριάρχου ψάλλεται ἐν τῷ ναῷ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας μετὰ τὸ Εὐαγγέλιον τὸ *Εἰς πολλὰ ἔτη*· ἄλλου ἀρχιερέως χοροστατοῦντος ἢ λειτουργοῦντος ἐνταῦθα ψάλλεται πάντοτε τὸ *Δόξα σοι Κύριε, δόξα σοι.*

νων, ὁ πρωτοψάλτης ψάλλει τὴν ἀρχαίαν πατριαρχικὴν φῆμιν ⁹⁾ εἰς μέλος ἀρχαῖον, ὅτε ὁ Πατριάρχης κατέρχεται βραδέως τὸν θρόνον καὶ διευθυνόμενος ἵσταται· πρὸ τῆς Ὁραίας Πύλης δια τὰ περαιτέρω· πρὸ δὲ τῆς εἰσόδου αὐτοῦ εἰς τὸ ἅγιον βῆμα εὐλογεῖ τὸν λαόν, τοῦ πρωτοψάλτου πάλιν ψάλλοντος αὐτῷ τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη εἰς μέλος ἀργουσύντομον. Μετὰ τὸ Ἀπολυτίκιον τοῦ Γ' ἀντιφώνου ψαλλομένου τοῦ Εἰσοδικοῦ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν συλλειτουργούντων ἀρχιερέων, εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ, ὁ πρωτοψάλτης ψάλλει αὖθις εἰς μέλος σύντομον τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη, ἵνα ὁ Πατριάρχης εὐλογήσῃ τὸν λαόν καὶ εἶτα εἰσέλθῃ εἰς τὸ ἅγιον βῆμα. Ὅταν ὁ Πατριάρχης ἱστάμενος ἔμπροσθεν τῆς Ὁραίας Πύλης μεγαλοφώνως ἐκφωνῇ τὸ Κύριε Κύριε ἐπίβλεπον ἐξ οὐρανοῦ κ.λ.π. ὁ πρωτοψάλτης ἀπαντᾷ ψάλλων χαμηλοφώνως τὸ Ἀμήν.

Εἰς τὸ τέλος τῆς λειτουργίας, μετὰ τὸ Εἶη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον, ὅταν ὁ Πατριάρχης λειτουργῶν ἐκ τῆς Ὁραίας Πύλης ποιῇται τὴν ἀπόλυσιν λέγων Δόξα σοι ὁ Θεὸς ἡμῶν δόξα σοι. Ὁ ἀναστάς ἐκ νεκρῶν, ἀμέσως τότε ὁ πρωτοψάλτης βοηθούντων αὐτῷ καὶ τῶν δύο χορῶν ψάλλει ἀργῶς καὶ μετὰ μέλους τὸ Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα ἡμῶν· τούτου δὲ ἔτι ψαλλομένου ὁ Πατριάρχης ἐξερχόμενος τοῦ ἱεροῦ βήματος διευθύνεται καὶ ἵσταται ὅπου συνήθως ποιεῖται τὴν διανομὴν τοῦ ἀντιδίουρου, τῶν χορῶν ψαλλόντων ἀπὸ χοροῦ τὰς Καταβασίας· μετὰ δὲ τὸ τέλος τῆς ἀντιδωροδιανομῆς, ψάλλεται ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου ὁ πατριαρχικός Πολυχρονισμός, εἰς τὸ συνηθισμένον αὐτοῦ μέλος, τοῦ Πατριάρχου ἱσταμένου εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ· μετὰ τὸν Πολυχρονισμόν ὁ Πατριάρχης εὐλογήσας τοὺς δύο μουσικοὺς χοροὺς εἰσέρχεται εἰς τὸ ἅγιον βῆμα ὅπου ἐκδύεται καὶ ἐκ τῆς ὑπισθίας θύρας τοῦ βήματος ἀνέρχεται εἰς τὰ πατριαρχικά δώματα.

Ὅσῳ εἰς τὸ πρωτοψάλτης κωλύεται εἰς τὸ χοροστατῆσαι λόγῳ ἀσθενείας ἢ ἄλλης αἰτίας εὐλόγου, εἰς ἅπαντα τὰ ἐν τῷ ναῷ καθήκοντα αὐτοῦ ἀναπληροῦν αὐτὸν ὁ πρῶτος δομέστικος, ἀπέναντι τοῦ ὁποῦ ἐν τῷ ἀριστερῷ χορῷ ψάλλει ὁ δεύτερος δομέστικος· ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ χοροστατοῦντος Πατριάρχου τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη ψάλλεται ὑπὸ τοῦ λαμπαδαρίου ὡς καὶ τὸ Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα ἡμῶν τῆς ἀπολύσεως.

⁹⁾ Ὁ Πατριάρχης καταβαίνει βραδέως ἀπὸ τὸν θρόνον, ὅταν ὁ πρωτοψάλτης ψάλλων τὴν φῆμιν εὐρίσκεται εἰς τὸ μέλος τῆς λέξεως καὶ ἀρχιερέα, εἰς τὴν συλλαβὴν ἐπαναλαμβανομένην ἀρχι. Οὕτω παρέδωκαν νὰ γίνηται οἱ Πατριάρχαι τῆς παλαιότερας ἐποχῆς.— Εἰς ἄλλον ἀρχιερέα μέλλοντα νὰ λειτουργήσῃ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ὑπὸ τοῦ λαμπαδαρίου ψάλλεται τὸ Αἰνεῖτε διὰ τὴν προσκύνῃσιν τῶν εἰκόνων, μεθ' ὃ ὁ ἀρχιερεὺς ἀμέσως εἰσέρχεται εἰς τὸ ἅγιον βῆμα.

Β'. Καθήκοντα λαμπαδάριου.

Ἀπέναντι τοῦ πρωτοψάλτου, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀμιλλᾶται ὡς πρὸς τὴν μουσικὴν τέχνην, ψάλλει πάντοτε ὁ λαμπαδάριος. Ἐν τῷ ἑσπερινῷ, εἰς τοῦτον ἀνήκουσι τὸ Κατευθυνθήτω, ἡ στιχολογία, τὰ ἀναστάσιμα στιχηρὰ καὶ τὸ Καὶ νῦν πρὸ τῆς εἰσόδου, ἐὰν ὑπάρχη, τὸ Προκείμενον καὶ τὸ Ἀπολυτίκιον θεοτοκίον. Ἐν τῷ ὄρθρῳ, ὁ λαμπαδάριος ψάλλει τὸν κανόνα τῆς ἡμέρας Α' Γ' Δ' ὥδην, Καταβασίας Γ' Δ' καὶ Η', Ν' ψαλμὸν μετὰ τοῦ Καὶ νῦν Ταῖς τῆς Θεοτόκου πρεσβείαις, τὸ Αἰνεῖτε τῶν Αἰνῶν, τὰ ἀναστάσιμα στιχηρὰ ἰδιόμελα, καὶ τὸ Σήμερον σωτηρία· ἐν δὲ τῇ λειτουργίᾳ ὁ λαμπαδάριος ψάλλει ὅλα ὅσα ἀνήκουσι εἰς τὸν ἀριστερὸν χορὸν ἥτοι τέλος τοῦ χερουβικοῦ ὕμνου, Κοινωνικὸν κ.λ.π.

Ἐν πατριαρχικῇ χοροστασίᾳ ὁ λαμπαδάριος ἀκολουθεῖ βοηθῶν τῷ πρωτοψάλτῃ ψάλλοντι ἐμμελῶς τὸ *Εἰς πολλὰ ἔτη* τῆς εἰσόδου εἰς τὸν ναὸν τοῦ Πατριάρχου καὶ τὸ κατὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τῆς λειτουργίας ψαλλόμενον *Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα ἡμῶν*. Ὅσakis ὁ Πατριάρχης ψάλλει τὴν τιμιωτέραν, ἢ τὸν κανόνα τῆς θ' ὥδης καὶ τὸ Ἐξαποστειλάριον, ἀπέναντι αὐτοῦ ψάλλει ὁ λαμπαδάριος, τὸ Ἐξαποστειλάριον ὅμως ψάλλει κατερχόμενος ¹⁰⁾ πάντοτε τὸ στασιδίον αὐτοῦ, ὁ αὐτὸς ποιῶν πάντοτε καὶ τὸ τέλος τοῦ τρίτου Ἐξαποστειλαρίου.

Ἐν πατριαρχικῇ λειτουργίᾳ, ὅσakis ὁ πατριάρχης ἐνδύεται ¹¹⁾ ἐν τῷ ναῷ, τότε ὁ λαμπαδάριος ψάλλει εἰς ἄργον μέλος τὸ ἀρχαῖον μάθημα *Ἀνωθεν οἱ Προφῆται*· κατὰ δὲ τὴν διανομήν τοῦ ἀντιδώρου ψάλλει ἀπὸ χοροῦ τὰς Καταβασίας τῆς ἡμέρας.

Τοῦ πρωτοψάλτου ἐκ τοῦ ναοῦ ἀπουσιάζοντος, ὁ λαμπαδάριος τότε ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτοῦ, ¹²⁾ χοροστατοῦντος πατριάρχου, ψάλλει τὸ *Εἰς πολλὰ*

¹⁰⁾ Ἐπὶ χοροστασίας ἄλλου συνοδικοῦ ἀρχιερέως ψάλλοντος τὸ Ἐξαποστειλάριον ὁ λαμπαδάριος ψάλλει τοῦτο ἀπὸ τοῦ στασιδίου αὐτοῦ.

¹¹⁾ Εἴθισται νὰ ἐνδύεται ἐν τῷ ναῷ ὁ πατριάρχης, μόνον καὶ ἐξαιρετικῶς, κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας.

¹²⁾ Ἐπὶ πρωτοψαλτείας Γεωργίου Βιολάκη, ἐν μιᾷ Κυριακῇ, συνέπεσε λόγῳ ἀσθενείας νὰ ἀπουσιάσωσιν ἐκ τοῦ ναοῦ ὁ τε πρωτοψάλτης καὶ ὁ δομέστικος τοῦ δεξιῦ Ἀριστείδης· ἀρμοδίως πληροφορηθεὶς τὴν ἀσθένειαν τούτων ὁ τότε πατριάρχης Διονύσιος ὁ Ε' (1887-1891) διεμήνυσεν εἰς τὸν λαμπαδάριον Νικόλαον, ὅπως οὗτος διέλθῃ εἰς τὸν δεξιὸν χορὸν καὶ ψάλλῃ ἐκεῖνος ἐκ τῆς θέσεως τοῦ πρωτοψάλτου. Ὁ φανατικὸς τηρητὴς τῆς ἀρχαίας τάξεως τοῦ ναοῦ λαμπαδάριος, σεβόμενος τὴν πρωτοψαλτικὴν θέσιν, δὲν ἔσπευσε νὰ συμμορφωθῇ μετὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ πατριάρχου. Ὅταν δὲ οὗτος κατῆλθεν εἰς τὸν ναόν, ὁ λαμπαδάριος ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ ἔψαλεν αὐτῷ τὸ *Εἰς πολλὰ ἔτη*· εἰτα ὁ πατριάρχης ἀποτενιόμενος εἰς τὸν Νικόλαον ἐόρυσσε ἄρχων λαμπαδάριε, εἶπε, νὰ ψάλλῃτε εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀσθενούντος διδασκάλου· τότε ὁ λαμπαδάριος Νικόλαος ἄνευ ἀντιρρήσεως συνεμορφώθη.

ἔτη ὡς καὶ τὸ Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα· ὁσάκις δὲ ὁ ἴδιος ἀπουσιάζει, τὰ ἐν τῷ ναῷ καθήκοντα αὐτοῦ ἐκπληροῖ ὁ δεύτερος δομέστικος πρὸς τὸν ὁποῖον ἀντιψάλλει ὁ πρῶτος καίπερ παρουσιάζοντος τοῦ πρωτοψάλτου.

Γ' Καθήκοντα δομεστίκων.

Οἱ δομέστικοι τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ προσωνομούμενοι καὶ προσαγορευόμενοι καὶ αὐτοὶ ἄρχοντες ¹³⁾ καὶ διδάσκαλοι ὅπως ὁ πρωτοψάλτης ¹⁴⁾ καὶ ὁ λαμπαδάριος, ἐν τῇ ψαλμωδίᾳ ἔχουσιν ὠρισμένα καθήκοντα εἰς τὰ ὁποῖα ὑποχρεοῦνται νὰ ἀνταποκρίνωνται. Οὗτοι ἀκολουθοῦσι πάντοτε ἐν τῷ ψάλλειν τοὺς ἀρχηγούς τῶν χορῶν, πρωτοψάλτην καὶ λαμπαδάριον, ψάλλοντες ὑποβοηθητικῶς ὁσάκις ἐκεῖνοι ψάλλουσιν· ἐν τούτοις αὐτοὶ γινώσκουσι πότε τοῖς ἐπιτρέπεται νὰ σιωπῶσι, πότε νὰ συνυπηχῶσι καὶ πότε νὰ ἐπεμβαινῶσιν εἰς τὸ ὑπὸ τῶν διδασκάλων αὐτῶν ψαλλόμενον μουσικὸν τεμάχιον ἢ τροπάριον. Οὐδέποτε δὲ οἱ δομέστικοι ἄρχονται ψάλλειν, ἂν μὴ δοθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ βάσις καὶ ὁ χρόνος ἢ ρυθμὸς τοῦ ψαλμομένου τροπαρίου ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου ¹⁵⁾ ἢ τοῦ λαμπαδαρίου.

Χοροστατούντων τῶν διδασκάλων αὐτῶν οἱ δομέστικοι ἐν τῷ ἑσπερινῷ ψάλλουσι μόνι τῶν τὰ ἀντιστασίμα ἀπόστιχα στιχηρά ἢ τὰ ἰδιόμελα τῆς ἑορτῆς, τοῦ Δόξα ψαλλομένου ὑπὸ τοῦ δευτέρου, τοῦ δὲ Καὶ νῦν, ἐὰν

— Ἡ ἐνέργεια αὕτη ἡ πατριαρχικὴ ἐδικαιολογήθη διὰ τὴν σύγχρονον ἀπουσίαν ἐκ τοῦ δεξιοῦ χοροῦ τοῦ πρωτοψάλτου καὶ τοῦ δομεστίκου· διότι ἡ πρᾶξις τοῦ ναοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἦτο ὁ λαμπαδάριος νὰ ἀναπληροῖ ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ μόνον τὰ εἰδικὰ καθήκοντα τοῦ ἀπουσιάζοντος πρωτοψάλτου· ἦτο δὲ ἀσέβεια πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ ἐκάστοτε πρωτοψάλτου τὸ νὰ καταλάβῃ ὁ λαμπαδάριος ἀκέλευστος τὴν θέσιν ἐκείνου, μὴ δικαιούμενος εἰς τοῦτο κατὰ τὴν ἰσχύουσαν τάξιν.

¹³⁾ Ἐν πάσῃ ἐκτὸς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἱεροπραξία τοῦ πατριάρχου, ὁ πρωτοψάλτης καὶ ὁ λαμπαδάριος ψάλλουσι πρῶτοι πάντοτε μεταξὺ ὅλων τῶν παρευρισκομένων ψαλτῶν· ἀκόμη δὲ καὶ ὁ δεύτερος πατριαρχικὸς δομέστικος εἶναι ἄρχων μεταξὺ ὅλων τῶν ἐνοριακῶν ἐν γένει ψαλτῶν.

¹⁴⁾ Πρβλ. Κυριακοῦ Φιλοξένους Λεξικὸν τῆς ἐκκλ. μουσικῆς ἐν σελ. 46 καὶ 57 ἐν λέξει διδάσκαλος.

¹⁵⁾ Ἐπὶ πρωτοψαλτείας Κωνσταντίνου τοῦ Βυζαντίου, ἐν τῷ ἑσπερινῷ τῆς Ε' Κυριακῆς τῶν νηστειῶν, συνέβη ὁ πρῶτος δομέστικος Στέφανος ὁ Βυζάντιος νὰ λάβῃ μόνος του βάσιν ὑψηλὴν, παρὰ τὴν φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἤρchiσε νὰ ψάλλῃ τὸ ἄργον ἀποστιχον ἰδιόμελον Ἰακώβου τοῦ πρωτοψάλτου (εἰς ἤχον α' Κε' *Θαυμαστή τοῦ Σωτῆρος ἡ δι' ἡμᾶς φιλόφρωνος γνώμη*· ὅταν ὁμοῦς οὗτος ψάλλων ἐφθασεν εἰς τὴν περίοδον (Τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ πλουσίου τὸν βίον) *ἐστηλίτευσεν*, ἡ φωνὴ αὐτοῦ τὸν ἐγκατέλειπε καὶ ἐζήτηε ἕλεος· εὐτυχῶς ὅτι ἀμέσως ἐπενέβη ὁ πρωτοψάλτης, ὅστις ὡς ὀξυφωνότερος διεξεπεραίωσε μὲ εὐκολίαν τὸ τροπάριον· εἰς δὲ τὸ τέλος στραφεὶς πρὸς τὸν δομέστικον εἶπε· «σᾶς ἤρεσεν ἄρχων δομέστικε; τὰ ἴσα νὰ περιμένετε νὰ τὰ κανονίζῃ ὁ πρωτοψάλτης».

ὑπάρχει, ὑπὸ τοῦ πρώτου δομεστίκου. Ἐν τῷ ἔρθῳ τῶν Κυριακῶν ὑπὸ τῶν δομεστίκων ψάλλονται τὸ Θεὸς Κύριος, τὰ Ἀπολυτίκιον, τὰ Καθίσματα, τὰ Εὐλογητάρια ἢ τὸ Α' ἀντίφωνον τοῦ Δ' ἤχου ἐν ταῖς ἑορταῖς τῶν ἁγίων, οἱ Ἀναβαθμοὶ μετὰ τοῦ Προκειμένου. Ἐκ τοῦ κανόνος, μετὰ τὸ Κάθισμα τῆς Γ' ᾠδῆς, ὅπερ ψάλλεται ὑπὸ τοῦ λαμπαδαρίου, τὸ δὲ θεοτοκίον ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου, ὁ δεύτερος δομεστικός ἄρχεται ψάλλειν τὴν Δ' ᾠδὴν, ὁ πρῶτος τὴν Ε', τὴν ΣΤ' ὁ δεύτερος. Εἰς τὰς μνήμης τῶν ἁγίων ψάλλονται ὑπὸ τῶν δομεστίκων τὰ μετὰ τὸν Ν' ψαλμὸν Δόξα, Καὶ νῦν ὡς καὶ τὸ ἰδιόμελον μετὰ τοῦ στίχου καὶ τὸ Κύριε ἐλέησον. Ἐπίσης οἱ αὐτοὶ ψάλλουσι τὸ Τὴν τιμιωτέραν ἢ τὴν Θ' ᾠδὴν τοῦ κανόνος, τὴν Καταβασίαν τῆς Θ' ᾠδῆς, τὸ Ἐξαποστειλᾶριον καὶ τὴν μετὰ τὸ Ἑωθινὸν δοξολογίαν 16). Ἐν δὲ τῇ λειτουργίᾳ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ὁ πρῶτος δομεστικός λέγει χῦμα μεγαλοφώνως τὸ Ἐπὶ σοὶ χαίρει κεχαριτωμένη πᾶσα ἡ κτίσις, ὅπερ τούτου ἀπουσιάζοντος ἐκ τοῦ ναοῦ λέγει ὁ δεύτερος δομεστικός.

Σημειωτέον ὅτι ὁ πρῶτος δομεστικός ὁσάκις κωλύεται καὶ δὲν χοροστατεῖ, τὰ ἐν τῷ ναῷ καθήκοντα αὐτοῦ ἐκπληροῦνται ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου, ἀπέναντι τοῦ ὁποίου ἀπὸ τοῦ χοροῦ αὐτοῦ τότε ψάλλει ὁ λαμπαδάριος, οὐδενὸς τροπαρίου ψαλλομένου ὑπὸ τοῦ δευτέρου δομεστίκου. Ἐν περιπτώσει δὲ ἀπουσίας ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ δευτέρου δομεστίκου, ὁ λαμπαδάριος ἐκτελεῖ καὶ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ, οὐδὲν ψάλλοντος μόνου τοῦ πρώτου δομεστίκου κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην. Ἐὰν συμβῇ ἐν τῷ ἀριστερῷ χορῷ νὰ ἀπουσιάζωσιν ὁ τε λαμπαδάριος καὶ ὁ δεύτερος δομεστικός, τότε ψάλλουσιν ἐν τῷ ναῷ ὁ πρωτοψάλτης καὶ ὁ πρῶτος δομεστικός, ὁ τελευταῖος ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ δευτέρου δομεστίκου. Διὰ πᾶσαν δὲ ἀπουσίαν αὐτῶν ἐκ τοῦ ναοῦ οἱ δομεστικοὶ ὑποχρεοῦνται ὅπως εἰδοποιῶσιν ἀφ' ἐσπέρας τοὺς διδασκάλους αὐτῶν τὸ αὐτὸ δὲ ποιῶσι καὶ οὗτοι πληροφοροῦντες διὰ τοῦ μεγάλου ἀρχidiaκόνου τὸν πατριάρχην περὶ τῆς ἀπουσίας αὐτῶν.

Οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται ἐκτὸς τῶν ἐν τῷ ναῷ καθηκόντων αὐτῶν εἶχον τοιαῦτα καὶ ὁσάκις οἱ πατριάρχαι ἔδιδον ἐπίσημα γεύματα· τότε οἱ μουσικοὶ χοροί, ἀποτελοῦντες τὴν πατριαρχικὴν οὕτως εἰπεῖν μουσικὴν ὀρχήστραν, παρευρισκόμενοι ἐν ἰδιαιτέρῳ παρακειμένῳ δωματίῳ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ πρωτοψάλτου ἔψαλλον διάφορα μέλη 17) κατάλληλα τῇ περιστάσει, συνήθως εἰλημμένα ἐκ τῶν καλοφωνικῶν εἰρμῶν.

16) Ὅσακις ἐπιβάλλεται νὰ ψαλῇ ἀργὴ δοξολογία, τοῦτο γίνεται ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου.

17) Παράβαλε καὶ A. Carayon, Retations inédites des missions de la Compagnie de Jésus à Com'ple et dans le Levant au XVII siècle. Paris 1864 p. 60 καὶ Ὁρθοδοξία ἔτους Θ' τευχ. 105 σελ 362 σημ. 187, ἐνθα ἀναγράφονται ἐντυπώ-

Δ' Καθήκοντα Κανοναρχῶν.

Χοροστατοῦντος τοῦ Πατριάρχου, ἐν τῷ ἐσπερινῷ, μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνάγνωσιν τοῦ Προοιμιακοῦ καὶ τὴν ἀκολουθοῦσαν αἴτησιν τοῦ διακόνου, πρὶν ἢ ἀρχίσῃ τὴν ψαλμωδίαν ὁ πρωτοψάλτης, ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος κινονάρχης ἔρχονται καὶ ἵττανται ἐκατέρωθεν τοῦ Πριμικηρίου, κρατοῦντος τὴν λαμπάδα ἀπέναντι ἀκριβῶς τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου· ἐκ τῆς θέσεως ταύτης ὁ πρῶτος λέγει χῦμχ μεγαλοφώνως ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν χοροστατοῦντα Πατριάρχην τὸ *Κέλευσον δέσποτα ἅγιε ἤχος πρῶτος* (ἢ ἄλλος ἤχος, ὁ τῆς ἡμέρας)· τοῦ Πατριάρχου εὐλογοῦντος τοὺς κανονάρχας ἱσταμένους ἔτι ἐν τῇ θέσει ταύτῃ καὶ νεύοντος πρὸς τὸν ἄρχοντα τῆς ψαλμωδίας, ἄρχεται ὁ πρωτοψάλτης ψάλλειν τὸ *Κεκραγάριον* κατὰ τὸν ἦχον τῆς ἡμέρας ἐκείνης· εἴτα οἱ κανονάρχαι ποιοῦντες μετανόιας καὶ ὑπόκλισιν ἐπανέρχονται εἰς τὰς ἐν τῷ ἀνακλόγιῳ θέσεις αὐτῶν· καὶ ἀμέσως ὁ πρωτοκανάρχης κανοναρχεῖ τὰ ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου ἢ τοῦ δομεστικοῦ ψαλλόμενα τροπάρια· τὸ αὐτὸ ποιεῖ διὰ τὸν λαμπαδάριον καὶ τὸν δομέστικον τοῦ δευτέρου χοροῦ ὁ κανονάρχης τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ. Πρὸ δὲ τῆς ἀπολύσεως τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἐσπερινοῦ, ἀπαγγελλομένου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου τοῦ *Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου δέσποτα*, οἱ εἰρημένοι κανονάρχαι ἐκ τῶν θέσεων αὐτῶν ἐξέρχονται, ἔρχονται καὶ ἵστανται αὖθις ἐκατέρωθεν τοῦ Πριμικηρίου· ποιοῦσιν ἀμφοτέρωθεν ταυτοχρόνως μίαν μετάνοιαν μετὰ σχήματος· εἴτα ἐλθόντες ἔνθα ἡ εἴσοδος εἰς τὸν σωλῆαν, μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀπαγγελίας ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου-πατριαρχικοῦ ἐφημερίου τοῦ *Εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα*, *Ἄγιος ὁ Θεὸς* κτλ., οἱ κανονάρχαι σταυροκοποῦνται καὶ αὐτοί, εἴτα ποιοῦσι μίαν μετάνοιαν, ἔπειτα σχῆμα καὶ ἔπειτα ἐπανέρχονται εἰς τὴν προτέραν ἐκατέρωθεν τοῦ Πριμικηρίου θέσιν, ὅθεν ποιοῦσιν αὖθις μίαν ἔτι μετάνοιαν· ἔπειτα ἀνὰ εἰς προσερχόμενοι ἀσπάζονται τὴν δεξιὰν τοῦ Πατριάρχου μεθ' ὃ ὀπισθοβαδίζοντες ἐπανέρχονται εἰς τὴν ἐκ τῆς ὁποίας ὠρμήθησαν θέσιν· ἐκ ταύτης δὲ καὶ οἱ δύο συγχρόνως καὶ αὖθις ποιοῦσι σχῆμχ, κκτόπιν ἡσυχῇ ἐπκνέρχονται εἰς τὰ ἀναλόγια καθ' ὃν χρόνον ὑπὸ τοῦ πρωτοψάλτου ψάλλεται τὸ Ἀπολυτίκιον.

Ἐν τῷ ὁρθρῷ ὁ πρωτοκανονάρχης, ἐν τοῖς παλαιότεροις χρόνοις, μετὰ

οἱ ἐκ τῆς κατὰ τὸ 1612 ἐπισκέψεως αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Θεοφανείων τοῦ Ἑλλήνος πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νεοφύτου τοῦ Β', τοῦ ἐκ τοῦ τάγματος τῶν Ἱησουϊτῶν Francois de Canillac, σταλείσας πρὸς τὴν ἀδελφότητα αὐτοῦ, παρενθεθέντος δὲ ἐν παρομοίῳ γεύματι ὅπου οἱ πατριαρχικοὶ ψάλλται ἔπαλλον· «τῶν ψαλτῶν ἐν τῷ μεταξὺ ψαλλόντων ἐμμελῶς». Τὸ ἀρχαῖον τοῦτο ἔθιμον τῆς κατὰ τὰ ἐπίσημα γεύματα τῶν πατριαρχῶν παρουσίας καὶ ψαλμωδίας τῶν ψαλτῶν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἔφθασε μέχρι τοῦ 1878, ὅτε ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Ἰωακείμ τοῦ Γ' ἔπαυσε τηρούμενον.

τὰ Εὐλογητάρια καὶ τὴν ἐκ τοῦ ἁγίου βήματος ἐκφώνησιν τοῦ ἱερέως, ἤρχετο καὶ ἵστατο εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ, ὅθεν ἔλεγε μεγαλοφώνως χῦμα τὴν Ὑπακοήν· ἀμέσως δὲ ἔπειτα ἐκανονάρχει τὰ Ἀντίφωνα ἱστάμενος εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν 18), εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ· τανῦν ἡ μὲν Ὑπακοὴ ἀναγινώσκεται ὑπὸ τοῦ δευτέρου κανονάρχου ἐκ τῆς ἐν τῷ ἀναλογίῳ θέσεως αὐτοῦ, τὸ δὲ μετὰ τὴν στ' ᾠδὴν Κοντάκιον, ὁ Οἶκος καὶ τὸ Ὑπόμνημα τῆς ἡμέρας ἀναγινώσκεται πάντοτε ὑπὸ τοῦ πρωτοκανονάρχου.

Κατὰ τὰς πατριαρχικὰς χοροστασίας καὶ λειτουργίας, ὁ πρωτοκανονάρχης κανοναρχεῖ καὶ τὸν Πατριάρχην ψάλλοντα ἀπὸ τοῦ θρόνου τὴν θ' ᾠδὴν τοῦ κανόνος καὶ τὸ ἀναστάσιμον ἢ τῆς ἐορτῆς Ἐξαποστειλάριον· μετὰ δὲ τὸ τρίτον Ἐξοχπρωστειλάριον, οὗτινος τὸ τέλος λαμβάνεται καὶ περαίνεται ὑπὸ τοῦ λαμπαδαρίου ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ, ἀμέσως οὗτος μετὰ τοῦ δευτέρου κανονάρχου ἔρχεται παρὰ τὸν Πριμικήριον καὶ λέγει ὡς ἐν τῷ ἐσπερινῷ τὸ *Κέλευσον δέσποτα ἄγιε*, μεθ' ὃ ὁ πρωτοψάλτης ἄρχεται ψάλλειν *Πᾶσα πνοή*. Διαρκούσης τῆς Μεγάλης Δοξολογίας, ψαλλομένου ὑπὸ τοῦ δεξιοῦ χοροῦ τοῦ στίχου *Παράτεινον τὸ ἔλεός σου*, οἱ αὐτοὶ κανονάρχαι ἐξέρχονται καὶ ἵστανται ἀπέναντι τοῦ Πατριάρχου, ποιοῦσι μετανόιας, σχήματα, χειροφιλήματα κλπ. ὡς τοῦτο γίνεται εἰς τὸ τέλος τοῦ ἐσπερινοῦ 19). Ὁ πρωτοκανονάρχης ἀναγινώσκει κατὰ τὰς μεγάλας καὶ ἐπισημοῦς ἐορτὰς τὸν Ἀπόστολον ἱστάμενος εἰς τὰς κατωτέρας βαθμίδας τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, λειτουργοῦντος τοῦ Πατριάρχου· ἐνῶ ὁ Πατριάρχης ὡσάκις ἀπλῶς χοροστατεῖ, ὁ Ἀπόστολος ἀναγινώσκεται ὑπὸ τοῦ κανονάρχου ἀπὸ τῆς παρὰ τὸ ἀναλόγιον τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ θέσεως, κειμένης ἀπέναντι ἀκριβῶς τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου.

Ἡ ψαλμωδία τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ.

Τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας οἱ ψάλλται ἀκολουθοῦσι τὴν ψαλμωδίαν τοῦ παρελθόντος τοῦ πατριαρχικοῦ τούτου ναοῦ. Ἡ δὲ ψαλμωδία αὕτη παρελήφθη ὑπὸ τῶν ἐκ διαδοχῆς διδασκάλων πρωτοψαλτῶν τῆς μετὰ τὴν ἁλωσιν καὶ κατόπιν ἐποχῆς. Τὸ μέλος τοῦτο τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων εἶναι

18) Χειρόγραφον περιέχον τὴν τάξιν, κατὰ τὸ σύνθηες τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας κλπ. ἀντιγραφὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18' αἰῶνος.

19) Τὸ πρὸ τῆς ἐνάρεως τῆς ψαλμωδίας ἐκφωνούμενον ὑπὸ τοῦ πρωτοκανονάρχου τοῦ χοροῦ *Κέλευσον δέσποτα ἄγιε* ἡχος *πρῶτος*, σημαίνει ὅτι ὁ μουσικὸς χορὸς αἰτεῖται τὴν ἄδειαν τοῦ δεσπότου (τοῦ Πατριάρχου) ἵνα κάμῃ τὴν ἐναρξιν τῆς ψαλμωδίας τῆς ἀκολουθίας τῆς ἐορτῆς, τῶν τροπαριῶν αὐτῆς ἀρχομένων ἀπὸ τὸν ἡχον ἐκείνον· ἡ δὲ πρὸ τῆς ἀπολύσεως τοῦ ἐσπερινοῦ καὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὁρθρου τριττὴ μετάνοια, τὸ σχῆμα καὶ τὸ χειροφιλημα τῶν κανοναρχῶν δηλοῦσι τὸ τέλος τῆς ψαλμωδίας τοῦ ἐσπερινοῦ καὶ τοῦ ὁρθρου.

δεσμευμένον διὰ τῆς ἀρχαίας γραφῆς, ἥτις ἦτο μὲν δυσχρηστάτη καὶ δυσμνημόνευτος, ἔμως διὰ τῶν πολλῶν αὐτῆς σημαδιῶν καὶ σηματοφώνων κατορθώνουσα νὰ ὑποδηλοῖ εἰς τοὺς εἰδήμονας τῆς μουσικῆς τοῦ Βυζαντίου τέχνης ὅχι μόνον τὸ μουσικὸν μέλος, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸς παράστασιν αὐτοῦ διάφορα σχήματα τῆς φωνῆς, εἰς τοῦτο χρησιμευούσης τῆς χειρονομίας. Τῆς γραφῆς δὲ ταύτης τὴν κλεῖδα κατεῖχον οἱ μουσικοδιδάσκαλοι τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἀφ' οὗ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν μουσικῶν μελῶν τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐποιοῦντο χρῆσιν πρωτίστως καὶ κυρίως κειμένων μουσικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Κατὰ συνέπειαν οὗτοι ἦσαν μύσται καὶ τῆς γραφῆς καὶ τοῦ δι' αὐτῆς σημαινομένου μουσικοῦ μέλους τῶν ἐκκλησιαστικῶν τροπαρίων· ἡ δὲ μύησις αὕτη, κατὰ φυσικὸν λόγον, δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ περιορίζηται εἰς τοὺς ψάλτας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἥτις ἦτο ἡ κληρονόμος τοῦ πνευματικοῦ θησαυροῦ ἐν γένει τῶν βυζαντινῶν. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μέλους τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἁσματιῶδους χειραγωγοὶ καὶ ὁδηγοὶ ἐχρησίμευον ἐκάστοτε οἱ ψάλται καὶ μουσικοδιδάσκαλοι τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἐκ τοῦ ὀπρίου μετεδίδετο ²⁰⁾, ἀναμφιβόλως, καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἡ μουσικὴ τέχνη καὶ ἐπιστήμη.

Κατ' ἐπίδρασιν τοῦ χρόνου ἤρχισε νὰ μὴ ἐκπληροῖ βαθμὴδὸν ἡ χειρονομία τὸν σκοπὸν τῆς, οἱ δὲ μουσικοὶ ἔνεκα τούτου μετὰ δυσκολίας ἠδύναντο ν' ἀποδώσουν τὸ μουσικὸν μέλος τῶν τροπαρίων· διότι διὰ τὴν μουσικὴν τὴν βυζαντινὴν ἡ χειρονομία ἀπετέλει τὸ ἀπαραίτητον καὶ ἀναπόσπαστον αὐτῆς στοιχεῖον· ἡ χειρονομία ἦτο τὸ μέσον τὸ ἀποδοτικὸν τῆς ἀξίως καὶ σημασίας ἣν ἔχουν τὰ διάφορα σημάδια τῆς μουσικῆς ἐκείνης γραφῆς. Ἄν καὶ ἡ χειρονομία ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος ἤρχισε νὰ σχολάζῃ, διτηρεῖτο δὲ ἀκόμη ἀμυδρῶς ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς, ἐν

²⁰⁾ Πρὸς βλ. Μουσικὴ Βιβλιοθήκη Τόμ. Α' 1868 πρόλογος σελ. ξα' § 41, οὗτινος ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει ὅτι πρὸ τῆς ἀλώσεως ὑπῆρχον σχολεῖα μουσικὰ καὶ ἰδίως πατριαρχικὴ σχολή, ἔνθα πολλοὶ ἐδιδάσκοντο τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην δυσμάθητον γραφὴν· διότι πολλοὶ ἦσαν καὶ οἱ ναοὶ καὶ μέγιστοι, καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς ψάλλοντες διὰ τοῦτο πολλοί. Καὶ ἡ μὲν πατριαρχικὴ ἑλληνικὴ σχολὴ εὐτυχῶς διεσώθη μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ (ἐννοεῖ τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολήν)· πατριαρχικὴ δὲ μουσικὴ σχολὴ οὐδὲ τὸ ὄνομα ἠκούετο. Ἐν τούτοις ἡ διδασκαλία τῆς μουσικῆς οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ γίνεταί, καὶ *παρὰ τῶν κατὰ καιροὺς ἱεροψαλτῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ* καὶ τῶν ἄλλων μουσικοδιδασκάλων· καὶ Μεθοδικὴ διδασκαλία θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ ὑπὸ Π. Γ. Κηλτζανίδου 1881 Πρόλογος σελ. δ' ὅπου μετὰ ἄλλων ἀναφέρεται ὅτι μετὰ τὴν ἄλυσιν τὴν μουσικὴν τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τῶν ἄλλων βυζαντινῶν διδασκάλων ἐξηκολούθησαν ἐξηγούντες καὶ ἀναπτύσσοντες εἴτε διὰ τῆς διδασκαλίας εἴτε διὰ συγγραμμάτων πολλοὶ καὶ διάφοροι ἐν σοφίᾳ, ἐπιστήμῃ καὶ τέχνῃ διαλάμπαντες· ἐν δὲ τῷ Ἀγίῳ Ὁρεὶ τῷ Ἀθῷ καὶ *ἐν τῇ Μεγάλῃ Πατριαρχικῇ Ἐκκλησίᾳ ἡ μουσικὴ αὕτη οὐκ ἔπαυσε διατηρουμένη καὶ διδασκομένη*.

τούτοις οἱ πατριαρχικοὶ μουσικοδιδάσκαλοι μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Ἰωάννου τοῦ Τραπεζουντίου καὶ τοῦ λαμπαδαρίου αὐτῆς Δανιὴλ διακατεῖχον κατὰ πρᾶξιν καὶ ἐκτέλεσιν τὸ ἀρχαιότερον μέλος καὶ δι' αὐτοῦ ἐξυπνέουν τὰς ἀνάγκας τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ.

Ἀκριβῶς δὲ πρὸς περαιτέρω διάσωσιν τοῦ ἀρχαίου τούτου μουσικοῦ μέλους, ὅπως τοῦτο ἐψάλλετο ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἐμερίμνησεν ὁ λαμπαδάριος Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος, ὅστις διὰ τοῦ γραφικοῦ τοῦ συστήματος ἔγραψεν ὅλην τὴν μουσικὴν παράδοσιν τοῦ παρελθόντος. Ὅχι μόνον ἐξησφάλισε τὸ ἀρχαῖον μέλος ὅπερ πρὶν ἦτο γραμμένον μετὰ τὴν ἀρχαιότεραν γραφὴν, ἀλλ' ἐφρόντισεν ὁ μουσικώτατος οὗτος λαμπαδάριος καὶ ἐμελοποίησεν ἐν μέρει καὶ τὸ κατὰ προφορικὴν διδασκαλίαν μέχρις αὐτοῦ διασωθὲν μέλος, ὅπερ οὐδέποτε πρότερον εἶχε γραφῇ λόγῳ, φαίνεται, τοῦ ἀκαταλλήλου τῆς γραφῆς ἐκείνης νὰ γράψῃ μέλος συντόμου στιχηρικοῦ ἢ εἰρμολογικοῦ εἵδους. Ἐκ τούτου γίνεται δῆλον ὅτι καὶ μέχρι τοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου ἡ μουσικὴ παράδοσις διεσώζετο ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ, ἣν δὲ διεφύλαττον πάντοτε καὶ οἱ μετ' αὐτὸν γενόμενοι πατριαρχικοὶ ψάλται, διότι καὶ οὗτοι ἔψαλλον ἀρχαιότερων πάντοτε πρώτοψαλτῶν τοῦ ναοῦ μαθήματα, ἅτε ἀντιπροσωπεύοντα τὸ ἐκκλησιαστικὸν μέλος.

Ἡ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος γενομένη μεταρρύθμισις τῆς γραφῆς τοῦ λαμπυχδρίου τούτου Πέτρου καὶ ἡ ἀντικατάστασις βαθμηδὸν αὐτῆς διὰ τοῦ καὶ νῦν ἰσχύοντος γραφικοῦ συστήματος διόλου δὲν ἔθιξε τὸ ἀρχαῖον μουσικὸν μέλος ἀπὸ ἀπόψεως οὐσίας αὐτοῦ. Ὑπὸ τὴν λέξιν δὲ μεταρρύθμισις ἐνταῦθα ἐννοητέον τοῦτο· ὅτι ἅπαν τὸ μουσικὸν ὕλικόν ὅπερ ἦτο γραμμένον διὰ τῆς γραφῆς τοῦ λαμπαδαρίου Πέτρου, μεταφέρθη κατ' ἐξήγησιν ἢ ἐρμηνείαν εἰς τὴν νέαν γραφὴν ὑπὸ τοῦ λαμπαδαρίου καὶ εἶτα πρωτοψάλτου τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ Γρηγορίου († 1821) χρησιμοποιήσαντος εἰς τὸ ἐξηγητικὸν αὐτοῦ ἔργον ὡς βοηθὸν καὶ τὸν Χουρμούζιον τὸν Χαρτοφύλακα. Ἐνῷ δὲ ἡ παραδοχὴ καὶ ἐπικράτησις τοῦ νέου τούτου γραφικοῦ συστήματος τοῦ βυζαντινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους ἀποτελεῖ ἓνα ἀρκετὰ σπουδαῖον καὶ σημαντικὸν σταθμὸν διὰ τὴν ἡμετέραν μουσικὴν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς τελειοποιήσεως τῆς γραφῆς αὐτῆς, ὅμως ἡ μεταρρύθμισις αὕτη δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀναφερομένη καὶ εἰς τὸ μέλος, ὅπερ παρέμεινεν ἄθικτον καὶ ἐν τῇ γραφῇ ταύτῃ, τῇ τελευταίᾳ, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς οὐσίας αὐτοῦ, καθὼς διεφύλαξε τοῦτο ἡ ἀδιάλειπτος προφορικὴ διδασκαλία τῶν ψαλτῶν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας 21), οἵτινες

21) Ὅτι ἡ Ἐκκλησία θεωροῦσα τὴν ἐκκλ. μουσικὴν ἱεράν παράδοσιν ἐπρονόει κατὰ τῆς εἰσκομίσεως ξένων στοιχείων· ὅτι δὲν ἐπέτρεπεν οὐδεμίαν μετατροπὴν

ἐχαρκτηρίζοντο ὡς μέχρι φανατισμοῦ συντηρητικοὶ ὁσάκις ἐκινεῦντο πρὸς κχιτιπολέμησιν πκντὸς νεωτερισμοῦ ἐν τῇ μουσικῇ 22) καὶ ἐν τῇ ἐκκλησιστικῇ τάξει 23), καὶ τοῦτο διότι ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ἡ παράδοσις ἦτο ἀνέκαθεν πλέον ἢ σεβαστή.

αὐτῆς καὶ ὅτι πᾶσαν παρεκτροπὴν νεωτεριστῶν οὐδέποτε ἐπεδοκίμασε, μᾶλλον δὲ καὶ ἐπάταξε πάντοτε ἀμειλίκτως βλέπε Γ. Ι. Παπαδοπούλου Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς β. μ. 1904 σελ. 209. — Μ. Ι. Γεδεὼν καταδίκη τῆς ἐν τῇ ἰ. μ. καινοτομίας ἐν Ἐκκλ. Ἀληθείᾳ ἔτος ΚΖ' ἀριθ. 34, 19 Αὐγούστου 1907 σελ. 509. — Κ. Α. Ψάχου, Τὸ ζήτημα τῆς β. ἐκκλ. μ. ἐν Εὐαγγελισμῷ ἔτους Β' ἀριθ. 17, 17 Σεπτεμβ. 1913. — Φιλ. Βαφείδου Ἐκκλ. Ἱστορ. Τόμ. Γ' Μέρος Β' σελ. 366.

22) Οἱ τῇ μουσικῇ καὶ τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ μετ' ἀφοσιώσεως ὑπηρετοῦντες πατριαρχικοὶ ψάλται τῇ ἀληθείᾳ ἦσαν τῆς παραδόσεως προασπισταὶ καὶ πάσης νεωτερικῆς καὶ καινοτόμου τάσεως οἱ πολέμιοι. Οὗτοι ἔχοντες ἀντιλήπτορας τοὺς θεματοφύλακας τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων πατριάρχας ἐπετύγχανον νὰ ματαιώνωσι καὶ νὰ ἀνατρέπωσι τὰς ἐνεργείας καὶ τὰ σχέδια τῶν ἐκάστης ἐποχῆς καινοτόμων. Οὕτω, τὸ 1797, οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ τότε πρωτοψάλτου Ἰακώβου τοῦ Πελοποννησίου κατεπολέμησαν τὸν Ἀγάπιον Παλλιέρμον καὶ τὸ καινοφανὲς μουσικὸν αὐτοῦ σύστημα (πρβλ. Χρυσάνθου Μέγα Θεωρητικὸν καὶ Φιλ. Βαφείδου Ἐκκλ. Ἱστορ. αὐτ. σελ. 367 σημ. 1)· τὸ 1848, διὰ τῆς ἐγκυκλίου Ἀνθίμου τοῦ ΣΤ' ἀνέτρεψαν τὸ νέον γραφικὸν σύστημα τῆς ἐκκλ. μουσικῆς Γεωργίου τοῦ Λεσβίου, ἃν καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ εἶχε κηρυχθῇ καὶ ὁ κυβερνήτης Καποδίστριας (πρβλ. καὶ Φιλ. Βαφείδου αὐτόθι σημ. 3)· τὸ 1846 δι' ἐγκυκλίου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς μητροπολίτας τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, τὸν Καρλοβιταίου, τοὺς ἐν Σερβίᾳ, Μολδοβλαχίᾳ, Ἑπτανήσῳ, Ἑνετίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ κατεδικάσθη ἡ τετράφωνος εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ «ὄχι μόνον ὡς ξένη καὶ ἔκφυλος, ἀκροσφαλὴς καὶ σκανδαλώδης, ἀλλὰ καὶ ὡς μὴ ἀποδίδουσα τὴν ἔννοιαν τῶν ἡμετέρων ᾠσμάτων, κατακηλουσα δὲ μόνον τὴν ἀκοήν, ἐλκύουσα τὴν αἴσθησιν καὶ καταχανοῦσα τὴν ψυχὴν, καὶ ἐπομένως ὡς θεατρικὴ μουσικὴ καὶ τῶν ἐν διαχύσει εὐφραينوμένων, οὐχὶ δὲ προσευχομένων (Πατρ. Κώδικες ΚΕ' 52. 69. 71 καὶ ΛΓ' σελ. 124)· τὸ 1873, ἐπὶ Ἰωακείμ τοῦ Β' κατεπολεμήθησαν καὶ αἱ ἀπόπειραι πρὸς εἰσαγωγὴν καὶ ἐπικράτησιν ἐν τῷ ἐν Πέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱερῷ ναῷ τῶν Εἰσοδίων τῆς Παναγίας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τετραφωνικοῦ συστήματος· ἐν γένει δὲ κατεπολεμήθη πάντοτε ὑπ' αὐτῶν μέχρι τοῦ νῦν χρόνου πᾶν σύστημα ἢ ὀργάνωσις ἢ συγκρότημα μουσικόν, ἅτινα ἐστοχάζοντο κατὰ καιροὺς τὴν διαφθῆρὰν τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς καὶ τὴν διαστροφὴν τῆς παραδόσεως τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἣν διαιώνιζον πάντοτε οἱ ψάλται αὐτοῦ (βλέπε καὶ Α. Βουδούρη Ὑπόμνημα περὶ τῆς ἑλλην. ἐκκλ. μ. 1931 σελ. 20 κ. ἐ.).

23) Ὅτι ἐν τῷ περιβάλλοντι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τὸ ἔδαφος ἦτο ἥκιστα κατάλληλον διὰ τοὺς εἴτε ἔξωθεν εἴτε ἔσωθεν ἐπιβαλλομένους νεωτερισμοὺς, τοῦτο ἀνεπιφυλάκτως δεόν νὰ γίνῃ δεκτόν· διότι συνέβαινε τὸ ἑξῆς· ὁσάκις τις τῶν πατριαρχῶν ἤθελε νὰ εἰσαγάγῃ νεωτερισμὸν τινα εἰς τὴν τάξιν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ὁ πρωτοψάλτης δὲν ἀντέδρα μὲν φανερῶς, ὅταν δὲ τὸν νεωτερικὸν διεδέχετο ἄλλος πατριάρχης, τότε ἐκεῖνος ἐπανήρχετο αὐτῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν τάξιν καὶ εἰς τὴν πατριαρχικὴν παράδοσιν. Οὕτω Κωνσταντῖος ὁ Β' (1835) γενόμενος πατριάρχης ἠξίωσεν ἀπὸ τὸν πρωτοψάλτην Κωνσταντῖνον ὅπως οὗτος μελοποιήσῃ

μένη ἀπὸ μιᾶς ἑκχονταετηρίδος γραφῇ προϋποθέτει ὁρισμένον μέλος ὅπως τοῦτο ἐκτελεῖται ὑπὸ τῶν μουσικοδιδασκάλων τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ συμὲ φώνως μὲ τὴν παράδοσιν. Ἡ γραφῇ αὕτη κυρίως χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ δεσμεύῃ τὸν ἐκτελεστὴν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν ἐκκλησιαστικῶν μουσικῶν γραμμῶν μὴ ἐπιτρέπουσα εἰς αὐτὸν τὰς ἐξ αὐτῶν παρεκκλίσεις καὶ παρεκτροπὰς. Ἡ πρῶτος, ἡ ἔκφρασις, ἡ τελεία ἀπόδοσις ἀνήκει αὐστηρῶς καὶ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν μεμνημένον εἰς τὸν τρόπον τοῦ ψάλλειν ἐν τῷ ναῷ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὅπου οἱ ψάλλται οὐδέποτε ψάλλουσιν ἀνεξάρτητα, ὑποχρεούμενοι ν' ἀκολουθῶσι τὴν ἐνταῦθα ὑπάρχουσαν μουσικὴν παράδοσιν 25). Τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι ἰδιαζούσης σπουδαιότητος διὰ τὴν βυζαντινὴν μουσικὴν, ἥτις ἐν μὲν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ εὐρίσκει τὴν καλυτέραν αὐτῆς ἀπόδοσιν 26), ἐνῶ ἔταν αὕτη ψάλλεται ὑπὸ τῶν μὴ εἰδημόνων οὐδεμίαν προξενεῖ ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀκροατὴν. Κατὰ ταῦτα ἡ γραφῇ ἡ νῦν εἶναι γραφῇ τοῦ κατὰ παράδοσιν σωζομένου ἔτι ἐν τῷ ναῷ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας μουσικοῦ μέλους τῶν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων καὶ τροπαρίων.

Πηγὴ τῆς ἁσματῳδίας τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν.

Πηγὴ ἐκ τῆς ὁποίας ἄρουνται οἱ πατριαρχικοὶ ψάλλται τὰ μουσικὰ μέλη τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων εἶναι ἡ κρατοῦσα ἐν τῷ ναῷ μουσικὴ παράδοσις. Περιλαμβάνει δὲ αὕτη ὅχι μόνον τὸ ἐν τοῖς χειρογράφοις ἢ τετυπωμένοις μουσικαῖς κειμένοις μουσικὸν μέλος, ἀλλὰ καὶ τὸ προφορικῶς καὶ ἀγράπτως διατηρούμενον ὑπὸ τῶν ψαλτῶν τούτων 27). "Ἀλλαις λέξεσι τὰ

25) Ἡ ἐν τοῖς ἐσχάτοις χρόνοις διατυπωθεῖσα καὶ ὑποστηρικθεῖσα παρὰ τινων γνώμη ὅτι ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ δὲν τηρεῖται τὰ πατριαρχικὸν ὕφος, ὅπως συνέβαινε τὸ τοιοῦτον μέχρι τοῦ πρωτοψάλτου Ἰωάννου τοῦ Βυζαντίου καὶ ὅτι ἐν τῷ ναῷ τοῦτ' ψάλλονται ἐκεῖνα ἀκριβῶς τὰ ὅποια δὲν ἔπρεπε νὰ ψάλλωνται (Παράρτημα Ἐκκλ. Ἀληθ. τευχ. Ε' 1902 σελ. 39), δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ παρὰ τῆς δυνάμεως τῆς ἀληθείας τῶν πραγμάτων διότι οὐδέποτε διεκοπή ἢ κατὰ διαδοχὴν μάθησις ἐν τῷ ναῷ τοῦτ' τῆς ἐκκλ. ἁσματῳδίας καὶ οὐδέποτε ἔλαβε χώραν ἐκεῖ γενικὴ ἀντικατάστασις τῶν ἀποτελούντων τοὺς πατριαρχικοὺς μουσικοὺς χοροὺς ψαλτικῶν προσώπων.

26) Πολὺ ὀρθῶς καὶ ὁ μακαρίτης μουσικολόγος Μάρκος Βασιλείου († 1919) ἐφρόνει καὶ ὑπεστήριξε τὴν γνώμην ὅτι ἔπρεπε ἐν τῇ τότε λειτουργοῦσῃ μουσικῇ σχολῇ τοῦ Ἐκκλ. μουσ. συλλόγου νὰ διδάσκωσι μόνον οἱ πατριαρχικοὶ ψάλλται, διότι ἐν τοῖς Πατριαρχείοις διατηρεῖται τὸ ἀρχαῖον ὕφος καὶ ἐκεῖ ψάλλεται ὅ,τι δεόν νὰ ψάλλεται (Παράρτημα αὐτ. σελ. 38).

27) Τούτου ἕνεκα οἱ διὰ τὴν θέσιν τοῦ πρωτοψάλτου τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἔξωθεν προσληφθέντες συνήντων μεγάλην δυσχέρειαν εἰς τὴν πατριαρχικὴν ψαλ-

ἐν τῷ ναῷ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ψαλλόμενα μέλη εἶναι εἰλημμένα πάντοτε ἐκ τῆς παλαιότερας ἢ νεωτέρας πατριαρχικῆς μουσικῆς παραδόσεως. Ἄπαν δὲ τὸ πλουσιώτατον καὶ ἀξιόλογον τοῦτο μουσικὸν ὕλικὸν χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τῶν ψαλτῶν κατὰ τὰς περιστάσεις διὰ τὰς πολλαπλᾶς ἀνάγκας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅμως τοῦτο, διὰ τὴν κατ' ἰδίαν μελέτην τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν ὡς ἐπίσημα καὶ ἔγκυρα κείμενα μουσικὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐξήγησιν γραμμένα²⁸⁾ ὑπάρχουν καὶ χρησιμεύουν τὰ ἑξῆς: Νέον Ἀναστασιματάριον Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου πρώτης ἐκδόσεως ἐν Βουκουρεστίῳ (1820)²⁹⁾, Σύντομον Δοξαστάριον τοῦ αὐτοῦ πρώτης ἐκδόσεως (1820)²⁹⁾, Εἰρηολόγιον τῶν Κχταβασίων Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου

μωδίαν, δυσχέρειαν ἦν δυσκόλως παρέκαμπτον ὄντες ὑποχρεωμένοι κατὰ τὸν χρόνον τῆς πρωτοψαλτείας αὐτῶν νὰ διευθύνωνται καὶ νὰ ρυμουλκῶνται ἐν τῷ ψάλλειν ὑπὸ τῶν λαμπαδαρίων καὶ τῶν δομεστίκων τοῦ ναοῦ, ὅπως τοῦτο συνέβαινεν εἰς τοὺς ἀμέσως γενομένους πρωτοψάλτας Σταυράκη Γρηγοριάδην (1866) καὶ Γεώργιον Βιολάκην (1876).

²⁸⁾ Μὲ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὴν καθιέρωσιν αὐτῆς ἐπισήμως, ἡ νέα γραφὴ δὲν ἐπεβλήθη διὰ μιᾶς καὶ γενικῶς ἐπὶ ὅλους τοὺς πατριαρχικοὺς ψάλτας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον καὶ οἱ στερεῶς τῆς παλαιᾶς γραφῆς ἐχόμενοι. Οὕτω καθ' ὅλην τὴν μακρὰν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ χοροστασίαν αὐτοῦ (μέχρι τοῦ 1855) Κωνσταντῖνος ὁ πρωτοψάλτης ἐψάλλε χρησιμοποιοῦν πάντοτε μουσικὰ κείμενα χειρόγραφα τῆς παλαιᾶς γραφῆς, τῆς γραφῆς Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, ἐπειδὴ παντελῶς οὗτος ἠγνόει τὸ νέον γραφικὸν σύστημα. Τὸ αὐτὸ ἔπραττε καὶ ὁ ἐπὶ ὀλόκληρον πεντηκονταετίαν χοροστατήσας λαμπαδόριος Νικόλαος († 1892). Περὶ τούτου δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι κατεῖχε τὴν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ διατηρουμένην μουσικὴν παράδοσιν μέχρι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ καὶ ἦτο ὁ τελευταῖος τοῦ 19^{ου} αἰῶνος μύστης τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βυζαντινοῦ μουσικοῦ μέλους· ἐψάλλε δὲ οὗτος πάντοτε καὶ ἀκοκλειστικῶς μαθήματα τῶν πρωτοψαλτῶν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας διὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐν ταῖς μουσικαῖς γραμμαῖς τῶν ποιημάτων αὐτῶν διατηροῦσι τὴν οὐσίαν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βυζαντινοῦ μέλους. Παρὰ τοῦ μουσικοδιδασκάλου τούτου ὡς δεύτερος δομεστικός τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἐμυήθη τὴν μουσικὴν καὶ ἐμορφώθη εἰς τὸ κατὰ τὸ ὕφος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ψάλλειν τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη Ἰάκωβος ὁ Ναυπλιώτης, ὅστις παρὰ τὴν παρέμβασιν εἰς τοὺς μουσικοὺς χοροὺς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ τοῦ πρωτοψάλτου Γεωργίου Βιολάκη, διέσωσε τὴν μουσικὴν προᾶξιν τῶν ἀρχαιότερων πρωτοψαλτῶν καὶ αὐτὸς τὴν σήμερον εἶναι ὁ συνεχιστὴς τῆς πατριαρχικῆς παραδόσεως.

²⁹⁾ Ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ οὐδέποτε ἐγίνετο ἀπόλυτος χρῆσις τοῦ Ἀναστασιματαρίου τοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου κατ' ἐκδοσιν τοῦ πρωτοψάλτου Ἰωάννου· οὔτε τοῦ Δοξασταρίου τοῦ Πέτρου κατὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ πρωτοψάλτου Γεωργίου Βιολάκη, κατὰ τὸ 1899· τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ Εἰρηολόγιον τῶν Καταβασίων Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου κατ' ἐκδοσιν Ἰωάννου τοῦ πρωτοψάλτου, κατὰ τὸ 1839 καὶ μετὰ ταῦτα.

μετὰ τοῦ συντόμου Εἰρμελογίου παρὰ Πέτρου τοῦ Βυζαντίου ἔκδοσις Χουρμουζίου ἐν Κωνσ/πόλει (1825) 29), Καλοφωνικὸν Εἰμολόγιον πρώτης ἐκδόσεως (1835)· Ἰδιόμελα, Ἀπολυτίκια καὶ Κοντάκια ἐκ τῆς μελοποιηθείσης συλλογῆς Μανουὴλ τοῦ πρωτοψάλτου (1831) 30) καὶ ἡ τετράτομος Μουσικὴ Πανδέκτη τοῦ 1850, ἐξ ἧς συνήθως ψάλλονται τὰ μουσικὰ μέλη τὰ ὑψιζώνοντα εἰς τὸν ἑσπερινόν, τὸν ὄρθρον καὶ τὴν λειτουργίαν· ἦτοι Μάκαριος ἀνὴρ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου ἡ τὸ συντετμημένον ὑπὸ Μανουὴλ πρωτοψάλτου· τὰ Κεκραγάρια, Πασαπνυάρια καὶ ἄργα ἰδιόμελα τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς Ἰακώβου πρωτοψάλτου· Τὸν ἥλιον κρύψαντα Γερμανοῦ τοῦ Νέων Πατρῶν· Ἀναστάσεως ἡμέρα Χρυσάφου τοῦ νέου πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας· κράτημα δὲ τούτου, τοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου· σύντομοι δοξολογίαι Μανουὴλ πρωτοψάλτου· ἄργαι δοξολογίαι Πέτρου λαμπαδαρίου, Δανιὴλ πρωτοψάλτου, Ἰακώβου πρωτοψάλτου καὶ Πέτρου τοῦ Βυζαντίου ἡ Γρηγορίου πρωτοψάλτου· Ἀλληλουάριον Ἰωάννου πρωτοψάλτου· χερουβικά σύντομα Πέτρου λαμπαδαρίου καὶ Γρηγορίου πρωτοψάλτου· χερουβικά ἄργα Δανιὴλ πρωτοψάλτου, Πέτρου λαμπαδαρίου, Πέτρου τοῦ Βυζαντίου, Μανουὴλ πρωτοψάλτου ἐπιγραφόμενα ὡς Κωνσταντίνου πρωτοψάλτου, Γρηγορίου πρωτοψάλτου ἄργα· Λειτουργικά χῦμα ἡ τὰ εἰς πλάγιον τοῦ τετάρτου ἦχον συνηθισμένα· Ἀξιόν ἐστιν εἰς ἦχον δευτέρου τὸ συνηθισμένον 31). Λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου Ἰωάννου πρωτοψάλτου τοῦ Τραπεζουντίου· Ἀγαπήσω σε Κύριε Ἰακώβου πρωτοψάλτου ἡ τὸ εἰς βαρὺν τοῦ πρωτοψάλτου Γρηγορίου· Κοινωνικά τῶν Κυριακῶν καὶ ἑορτῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ· Δανιὴλ, Πέτρου λαμπαδαρίου, Ἰακώβου πρωτοψάλτου, Πέτρου τοῦ Βυζαντίου, Μανουὴλ πρωτοψάλτου, Γρηγορίου πρωτο-

30) Τὰ ἐν τῇ Μουσικῇ Κυψέλῃ τοῦ 1857 τοῦ Α' δομεστικοῦ Στεφάνου περιεχόμενα Δοξαστικά, Ἰδιόμελα, Ἀπολυτίκια καὶ Κοντάκια δὲν χρησιμοποιοῦνται ἅπαντα ὑπὸ τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν. Ἐξ αὐτῶν ἐνίων ἑορτῶν τὰ ἰδιόμελα, τὰ Ἀπολυτίκια καὶ τὰ Κοντάκια ψάλλονται ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ, ἐφόσον ταῦτα δὲν ἀφίστανται τῆς πατριαρχικῆς μουσικῆς παραδόσεως.

31) Ἐπειδὴ παρετήρησεν ὅτι εἰς τοὺς ναοὺς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς εἶχεν εἰσαχθῆ τὸ κακὸν ἕκαστος ἱεροψάλτης νὰ ψάλλῃ ἴδιον καὶ τῆς ἀρεσκείας αὐτοῦ μελοποίημα τοῦ Ἀξιόν ἐστιν, διὰ νὰ θεραπεύσῃ τὴν ἀνρέπειαν ταύτην ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε' (1819) προεκήρυξε διὰ τὸ τροπάριον τοῦτο διαγωνισμόν μεταξύ τῶν μουσικοδιδασκάλων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστος ἔκαλετο νὰ ὑποβάλλῃ ἀνωνύμως μελοποιημένον ὑπ' αὐτοῦ ἐν Ἀξιόν ἐστιν. Κατόπιν δὲ μελέτης τῶν ὑποβληθέντων μουσουργημάτων ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐνεκρίθη τὸ εἰς δεύτερον ἦχον Ἀξιόν ἐστι, ποίημα τοῦ τότε πρωτοψάλτου Γρηγορίου, ὅπερ ἀπαγορευθέντος παντὸς ἄλλου, εἰσῆχθη πρὸς κοινὴν χρῆσιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν καὶ τοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς· ἔκτοτε ἐπεκράτησε τοῦτο μόνον νὰ ψάλλεται πάντοτε, παραμεῖναι ἀνεπίγραφον, μὲ τὸν ἄπλοῦν τίτλον Τὸ συνηθισμένον.

ψάλτου καὶ Ἰωάννου λαμπαδαρίου· Πολυέλεοι Δανιήλ, Πέτρου λαμπαδαρίου, Γρηγορίου πρωτοψάλτου καὶ Γεωργίου τοῦ Κρητὸς εἰς ἤχον βαρύν τὸ Λόγον ἀγαθόν· Ἀνωθεν οἱ προφῆται Ἰωάννου Κουκουζέλους καὶ ἡ Πατριαρχικὴ φήμη μέλῳς ἀρχαῖον εἰς ἤχον βαρύν· Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων Κατευθυνθήτω μέλῳς ἀρχαῖον εἰς πλάγιον τοῦ δευτέρου ἀργόν, σύντομον εἰς ἤχον πλάγιον τοῦ πρώτου· Νῦν αἱ δυνάμεις εἰς ἤχον πλάγιον τοῦ δευτέρου Ἰωάννου τοῦ Κλαδᾶ συντετμημένον ὑπὸ Ἰωάννου πρωτοψάλτου τοῦ Τραπεζουντίου· Γεύσασθε· τῶν αὐτῶν ποιητῶν.

Κατοικία, μισθὸς καὶ ἀπολαυαὶ τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν.

Οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται ὡς κληρικοὶ καὶ ἐσωτερικοὶ τοῦ πατριαρχείου ὑπάλληλοι διέμενον καὶ διητῶντο κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν ἄλωσιν αἰῶνας ἐν τῷ πατριαρχικῷ οἴκῳ καὶ τοῖς κελλίοις αὐτοῦ· βραδύτερον παρεχωροῦντο πρὸς κατοικίαν αὐτῶν οἰκήματα ἰδιόκτητα τοῦ πατριαρχείου γειτνιαζόντα πρὸς αὐτὸ διὰ τὰς καθημερινὰς καὶ συχνὰς ἀκολουθίας τοῦ ναοῦ καθ' ἃς ὑπεχρεοῦντο νὰ παρουσιάσωσι τὰ ψαλτικά πρόσωπα. Καὶ μέχρι τοῦ 18^{ου} αἰῶνος αἱ κατοικίαι τῶν πρωτοψαλτῶν καὶ λαμπαδαρίων ἦσαν αἱ αὐταί· ἐκεῖνο δὲ κατὰ τὸν χρόνον ὅπου ὑπάρχει σήμερον ἡ πατριαρχικὴ Μαράσλειος σχολή. Καὶ οἱ δομέστικοι ἐπίσης κατῴκουν εἰς οἰκήματα πατριαρχικά, κείμενα καὶ ταῦτα παρὰ τὸ πατριαρχεῖον ἐν Πιτρὶ καπὶ τσιμαῶν σοκάκ, εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ σημερινοῦ κτιρίου τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης. Ἐκεῖ εἶναι γνωστὸν ὅτι διέμενον οἱ πρωτοψάλται Γρηγόριος ὁ Βυζάντιος, Κωνσταντῖνος ὁ Βυζάντιος, Ἰωάννης ὁ Βυζάντιος, Σταυράκης, Γεώργιος ὁ Ραιδεστηνὸς ὡς καὶ οἱ λαμπαδαριοὶ Στέφανος, Νικόλαος καὶ οἱ πατριαρχικοὶ δομέστικοι Κωνσταντῖνος Σαββόπουλος καὶ Μιχαὴλ Παυλίδης ὁ ἐκ Κανδυλλὶ τοῦ Βοσπόρου. Βραδύτερον αἱ κατοικίαι τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν κτίσιν τοῦ ἐν Φαναρίῳ πατριαρχικοῦ τούτου σχολείου διὰ τὴν κοινὴν ὠφέλειαν τοῦ γένους. Ἐκτοτε οἱ ψάλται τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ διέμενον εἰς κατοικίας κειμένας ἐν τῇ συνοικίᾳ τοῦ Φαναρίου ἢ ἐν ταῖς παρὰ τὸ Φανάριον συνοικίαις.

Πρὸς συντήρησιν ἑαυτῶν καὶ τῶν οἰκείων οἱ ψάλται τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ διὰ τὰς ἐν αὐτῷ χοροστασίας αὐτῶν ἐλάμβανον κατὰ μῆνα μισθὸν ποικίλλοντα κατ' ἐποχὰς πληρωνόμενον ἐκ τοῦ ταγμαρίου τοῦ ναοῦ. Οὕτω τὸ 1740 ὁ πρωτοψάλτης ἐλάμβανεν ἐτησίως 133 γρόσια καὶ 40 ἔσπρα, ἐπίσης διὰ τὴν τσόχαν καὶ τὸ χαρτὶν 22 γρόσια καὶ 12 διὰ τὸ ψωμίον ἑνὸς χρόνου· ἐπίσης καὶ ὁ λαμπαδαριὸς καὶ ὁ πρωτοκανονάρχης ἐλάμβανον 12 γρόσια διὰ τὴν τσόχαν. Τὸ 1743 ὁ πρωτοψάλτης πληρῶν καὶ χρῆν κηπουρεχαιγιᾶ διὰ τὸ τελευταῖον ὑπουργημα ἐλάμβανεν 165 γρόσια. Τὸ

1753 ὁ πρωτοψάλτης ὡς μισθὸν εἶχεν 100 γρόσια, ἕτερα 120 ὡς μισθὸν χοροστατῆς διὰ μίαν διετίαν καὶ 500 γρόσια φιλοδώρημα 32). Τὸ ταμεῖον τοῦ ναοῦ, ὅπερ ἐπλήρωνε τοὺς μισθοὺς τούτους, δυσκόλως ἰσοφάριζε τὰ ἔξοδα αὐτοῦ πρὸς τὰ ἔσοδα. Τούτου ἕνεκα ὁ ναὸς συνήθως καθυστέρει εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ ἐργαζομένους τέσσαρας καὶ πέντε μισθοὺς, πρᾶγμα διὰ τὸ ὁποῖον παρεπονοῦντο συχνὰ εἰς τὸν πατριάρχην διὰ τὴν καθυστέρησιν τῆς πληρωμῆς των οἱ πρωτοψάλται Ἰωάννης ὁ Βυζάντιος καὶ Γεώργιος ὁ Ραιδεστηνός 33). Κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ ταύτην ὁ πρωτοψάλτης ἐλάμβανε 1500 γρόσια, ὁ λαμπαδάριος 1200, ὁ πρῶτος δομέστικος 900 καὶ ὁ δεύτερος 800. Ἐπὶ τῆς πρωτοψαλτείας τοῦ Γεωργίου Βιολάκη οἱ μισθοὶ ἦσαν 11 λίραι χρυσαῖ διὰ τὸν πρωτοψάλτην, 9 διὰ τὸν λαμπαδάριον, διὰ τὸν Α' δομέστικον 8 καὶ διὰ τὸν Β' δομέστικον 7. Ἀπὸ τῆς δευτέρας πατριαρχείας Ἰωακεῖμ τοῦ Γ' ὠρίσθη ἵνα ὁ πρωτοψάλτης καὶ ὁ λαμπαδάριος πληρώνωνται ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Ταμεῖου, ἐνῶ οἱ δομέστικοι ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἐν τῷ ναῷ ὑπηρετοῦντες ὑπάλληλοι ἐπληρώνοντο ἐκ τῶν εἰσπράξεων τοῦ ναοῦ. Ἀπὸ τῆς πρωτοψαλτείας Ἰακώβου τοῦ Νκυπλιώτου (1911) οἱ μισθοὶ ἦσαν 15 λίραι χρυσαῖ διὰ τὸν πρωτοψάλτην, 12 διὰ τὸν λαμπαδάριον Κωνσταντῖνον Κλάβζαν, 8 διὰ τὸν πρῶτον καὶ 6 διὰ τὸν δεύτερον δομέστικον. Οἱ μισθοὶ τῶν ψαλτῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον ὠρίσθησαν ἐπὶ τῇ βύσει τῆς ἰσχυροῦς νέας ἀξίας τοῦ χαρτονομίσματος· οὕτω ὁ πρωτοψάλτης ἐμισθοδοτεῖτο διὰ λιρῶν 80, ὁ λαμπαδάριος διὰ 70, ὁ Α' δομέστικος διὰ 30 καὶ ὁ Β' διὰ 25 κατὰ μῆνα. Ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Γ' (1926) ὁ μισθὸς τοῦ πρωτοψάλτου λόγῳ τῆς ὑπερπεντηκονταετοῦς ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ χοροστασίας αὐτοῦ ὠρίσθη κατὰ μῆνα εἰς λίρας Τουρκίας 100, τοῦ λαμπαδαρίου εἰς 80, τοῦ Α' δομεστίκου εἰς 50 καὶ τοῦ Β' εἰς λίρας τριάκοντα.

Οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται, ἀποτελοῦντες τὴν ἀκολουθίαν τοῦ πατριάρχου, χοροστατοῦντος τούτου ἐκτὸς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ἦτοι εἰς ναοὺς ἐνοριακοὺς 34), ἐχοροστατοῦν καὶ ἐψαλλον καὶ ἐκεῖνοι 35) ἐν τοῖς ναοῖς τούτοις.

32) Μ. Γεδεών ἐν Ἐκκλ. Ἀληθ. ΚΕ' σελ. 59. Πρβλ. Φιλ. Βαφείδου ἐκκλ. ἱστορ. τομ. Γ' μέρος Β' σελ. 224 ἐν σημ. 2.

33) Ἡ ἐπὶ καθυστέρησει πέντε ὀφειλομένων αὐτῷ μισθῶν διαμαρτυρία τοῦ πρωτοψάλτου τούτου πρὸς τὸν παναγιώτατον Ἰωακεῖμ τὸν Β' (1876) ἐστοίχισεν εἰς τὸν ἐν λόγῳ δοκιμώτατον ἄλλως πρωτοψάλτην τὴν ἐκ τοῦ ναοῦ ἀποχώρησιν αὐτοῦ.

34) Εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν ἦτο σπάνιον ὁ πατριάρχης νὰ χοροστατῇ ἐκτὸς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ· ἐν τούτοις ἦτο καθιερωμένον εἰς τέσσαρας μόνον ναοὺς τῶν ἐνοριῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς νὰ χοροστατῇ: α' κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου· ἀφ' ἐσπέρας μὲν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Γαλατᾶ, κατὰ δὲ τὴν πρωΐαν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Τζιμιπαλί. β' κατὰ τὸν ἐσπερινὸν

Διὰ τὰς χοροστασίας δὲ ταύτας οὐδὲν φιλοδώρημα ἐδίδετο εἰς τοὺς ψάλτας τοῦ πατριάρχου· τοῦτο ὅμως δὲν ἀπετέλει καὶ γενικὸν κανόνα, διότι πολ-
λάκις ἐκ μέρους τῶν Ἐπιτρόπων τῶν ἐνοριακῶν ναῶν ἐφιλοδωροῦντο οἱ
πατριαρχικοὶ ψάλται.

Ἐκτὸς τοῦ διὰ τὰς ἐν τῷ πανσέπτῳ πατριαρχικῷ ναῷ χοροστασίας
αὐτῶν μισθοῦ οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται ἐλάμβανον καὶ ἰδιαιτέρᾳ ἐπιδόματα
κατ' ἐποχὰς διὰ τὴν εἰς τὰ κοινὰ πατριαρχικὰ μουσικὰ σχολεῖα διδασκα-
λίαν καὶ παράδοσιν τῆς μουσικῆς. Ἐπιστολὴ Παΐσιου τοῦ Β' (1727) πρὸς
τὸν ἐντιμότατον δομέστικον κυρίτην Ἰωαννάκην ὀρίζει τὴν ἐν τῷ ὑπ' αὐ-
τοῦ συγκροτηθέντι φροντιστηρίῳ τῶν μουσικῶν μαθημάτων ἀμοιβὴν αὐτοῦ·
« ἀμοιβὴν τοῦ κόπου αὐτοῦ, δηλαδὴ τῆς τε ἐπιστασίας καὶ διακονίας τοῦ
ψάλλειν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ἡμῶν ναῷ, καὶ τῆς διδασκαλίας καὶ παραδό-
σεως τῶν μουσικῶν μαθημάτων, διωρίσασμεν καὶ συνεθέμεθα κοινῶς, λαμ-
βάνειν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Κοινοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκ-
κλησίας ἀνὰ 200 γρόσια τὸν καθ' ἕκαστον χρόνον, εἰς ἀναγκαίαν κυβέρ-
νησιν καὶ περίθαλψιν, ἐξ ὧν τὰ μὲν 100 γρόσια διωρίσθησαν αὐτῷ δίδο-
σθαι ἀπὸ τοῦ ἐμβατοικίου τῆς ἐνορίας τοῦ Πύργου· περὶ δὲ τῶν λοιπῶν
100 ἔχει λαμβάνειν ἀπὸ τοῦ παγκαρίου τοῦ καθ' ἡμᾶς πατριαρχικοῦ ναοῦ,
ἀνὰ 1000 ἄσπρα καθ' ἕκαστον μῆνα, καὶ οὕτω συμπληροῦσθαι τὸν συμπε-
φωνημένον χρονικὸν μισθὸν αὐτοῦ τῶν 200 γροσίων » 36). Εἰς τὴν πρωψάλ-

τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν Χίων ἐν Γαλατῇ,
ὅπου χοροστατοῦντων καὶ τῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων ἐτελεῖτο μνημόσυνον τῶν κτι-
τόρων καὶ εὐεργετῶν τοῦ ναοῦ· καὶ γ' κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Εἰσοδίων, 21 νοεμ-
βρίου, εἰς τὸν ναὸν τῶν Εἰσοδίων τῆς Παναγίας ἐν Σταυροδρομίῳ. Ἀπὸ Σωφρο-
νίου τοῦ Γ' (1863) ἐθεσπίσθη κατὰ τὴν ἐορτὴν ταύτην νὰ τελεῖται πατριαρχικὴ καὶ
συνοδικὴ λειτουργία ἐν τῇ Παναγίᾳ τοῦ Πέραν. Προσέτι ἦτο καθιερωμένον νὰ
τελεῖται πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ λειτουργία καὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς
τοῦ Μπαλουκλή, κατὰ τὴν μετὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἀκολουθοῦσαν
Κυριακὴν. Ἡ τάξις αὕτη ἐτηρεῖτο μέχρι τῆς πατριαρχείας Ἰωσκαίμ τοῦ Β' (1878)
ἐν τοῖς κατόπιν καιροῖς ἕκαστος πατριάρχης ἐχοροστάτει κατὰ βούλησιν καὶ ἐν
ἄλλοις ἐνοριακοῖς ναοῖς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς.

35) Ἄν καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ ἐδέχετο τὴν συνή-
θειαν σεβόμενος αὐτήν, Μελέτιος ὁ Δ' ὁ ἀπὸ Ἀθηνῶν ἠθέλησε νὰ καταργήσῃ τὸ
ἔθιμον τῆς μετ' αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐνοριακοῖς ναοῖς χοροστασίας τῶν πατριαρχικῶν
ψαλτῶν, πρωτοψάλτου καὶ λαμπαδαρίου. Διὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ ταύτην ἔσχεν αὐστη-
ροὺς ἐκ τῶν συγχρόνων κριτὰς, οἵτινες ἀπέδωκαν ταύτην εἰς τὴν τάσιν τοῦ πα-
τριάρχου Μελετίου εἰς τὸ ἐθέλειν εἰσάγειν παντοῦ νεωτερικὰ συστήματα. Ἐν τούτοις
οἱ διαδεχθέντες ἐκείνον πατριάρχαι στοιχοῦντες τοῖς ἴχνεσι τῶν προκατόχων αὐτῶν
ἐπανεφέρον εἰς ἰσχὺν τὴν ἀρχαίαν καὶ εἰς τοῦτο τάξιν. Σημειωτέον ὅτι Ἰωσκαίμ ὁ
Δ' (1884) καὶ Ἰωσκαίμ ὁ Γ' (1901), κατὰ προτίμησιν, ἠκολοθοῦντο εἰς τὰς ἐκτὸς
τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ χοροστασίας τῶν ὑπὸ τῶν πατριαρχικῶν δομεστίκων.

36) Ἐν Ἐκκλ. Ἀλ. Η' ἀρ. 4 σελ. 35-36 καὶ Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστ. τῆς β. μ. σ. 327.

την Δανιήλ ὅστις θὰ παρέδιδε μαθηματάριον — ὁ δὲ λαμπαδάριος Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος καὶ ὁ δομέστικος τοῦ δεξιοῦ χοροῦ Γιακουμάκης θὰ παρέδιδον παπαδικὴν καὶ στιχηράριον — ἐν τῷ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Σωφρονίου τοῦ ἀπὸ Ἱεροσολύμων συγκροτηθέντι, τὸ 1776, μουσικῶ σχολείῳ, ὑπεσχέθησιν γρόσια τετρακόσια τὸν χρόνον³⁷⁾. Προσέτι ὁ πρωτοψάλτης ἡμείβετο ἰδιαιτέρως καὶ διὰ τὴν φροντίδα καὶ ἐπιστάσιαν καὶ τήρησιν τοῦ Τυπικοῦ³⁸⁾. Ἀπὸ δὲ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπικρατήσεως ἐπισήμως τῆς νέας γραφῆς, ὑπὸ τοῦ πατριαρχείου ἀνετέθη εἰς τοὺς ψάλτας τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἐπ' ὠφελεία αὐτῶν, ἡ μουσικὴ τυπογραφία δι' ἧς ἐτυποῦντο³⁹⁾ με χαρακτῆρας τῆς νέας γραφῆς τὰ μουσικὰ κείμενα τὰ πρὸς χρῆσιν τοῦ μουσικοῦ καὶ ψαλτικοῦ ἐν γένει κόσμου⁴⁰⁾, ἅτινα πρότερον ἀνεγράφοντο. Ἰδιαιτέρα δὲ ἦτο ἡ ἀμοιβὴ αὐτῶν διὰ τὴν κατ' οἶκον εἰς μαθητὰς διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς.

Φιλοδωρήματα καὶ τιμαὶ τῶν ψαλτῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ.

Συνεχρὰ τῇ ἀρχαιοτέρᾳ συνηθείᾳ, εἰς τὰ πρόσωπα τῶν πατριαρχικῶν μουσικῶν χορῶν κατὰ διαφόρους περιστάσεις ἐδίδοντο καὶ φιλοδωρήματα ἀνάλογα πρὸς τὸ ἀξίωμα αὐτῶν, ὅπως τοιαῦτα ἐχορηγοῦντο ὑφ' ἐκάστου χειροτονουμένου ἢ μετατιθεμένου μητροπολίτου τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου γενικῶς εἰς τοὺς ὑπαλλήλους καὶ γραμματεῖς, κοσμικοὺς καὶ κληρικούς,

37) Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν σελ. 555. Πρβλ. καὶ Συμβολαὶ σελ. 373.

38) Ἑκκλ. Ἀλήθεια αὐτόθι καὶ Μ. Γεδεὼν Παιδεία καὶ πτωχεία κλπ. σελ. 59 κ. ἑ.

39) Τὸ ἀπὸ Κυρίλλου τοῦ ΣΤ' (1814) ἀνασυσταθὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχικὸν τυπογραφεῖον ἀπὸ τοῦ 1831 καὶ ἐξῆς ἀπέκτησε καὶ τμήμα μουσικὸν ἐν ᾧ ὑπὸ τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν, εἰδότην τὸ στοιχειοθετεῖν καὶ τυπῶναι, ἐξεδίδοντο τὰ μουσικὰ κείμενα τὰ φέροντα τὴν ἐπίσημον ἐκκλησιαστικὴν ἑγκρίσιν, προοριζόμενα δὲ διὰ τὴν γενικὴν χρῆσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ψαλτῶν τῶν ὀρθοδόξων πατριαρχείων τῆς ἀνατολῆς, τῶν Ἱερῶν Μονῶν καὶ τῶν Κοινοτήτων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τῆς μουσικοτυπογραφικῆς τέχνης ἔμπειροι ἐγένοντο Στέφανος ὁ λαμπαδάριος († 1863), Ἰωάννης ὁ πρωτοψάλτης ὁ Βυζάντιος († 1866), ὃν ἀποθανόντα διεδέχθη εἰς τὸ τυπῶναι ὁ ἐκδίδειν ἐγκεκριμένα μουσικὰ κείμενα ὁ υἱὸς τοῦ πρωτοψάλτου τούτου Δημήτριος· τελευταῖος εἰδήμων τῆς τέχνης ταύτης ἐκ τῶν πατριαρχικῶν ψαλτῶν ὑπῆρξεν ὁ πρῶτως ἀποθανὼν λαμπαδάριος Κωνσταντῖνος Κλάββας († 1917).

40) Ἡ διὰ τῶν ψαλτῶν τῆς Μεγάλης Ἑκκλησίας διενεργουμένη ἀποκλειστικῶς μουσικοτυπογραφία τοῦτο εἶχε τὸ καλὸν διὰ τὴν ἐκκλ. ἡμῶν μουσικὴν ὅτι ὁ ψαλτικός κόσμος μετεχειρίζετο καὶ ἐχρησιμοποιοίε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μουσικὰ κείμενα περιέχοντα τὰ ἀρχαῖα καὶ δόκιμα μαθήματα· ἡ δὲ Μεγάλῃ Ἑκκλησίᾳ διετήρει οὕτω τὴν εἰς αὐτὴν πειθαρχίαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ψαλτῶν ὄντων ὑποχρεωμέναν ἐν τῷ ψάλλειν ν' ἀκολουθῶσιν ἐγκεκριμένας μουσικὰς ἐκδόσεις ὑπ' αὐτῆς, ἀποκλειομένης αὐτηρῶς πάσης ἄλλης παρ' οἰοῦδητινος ἐκτυπώσεως ἐκκλησιαστικῶν μουσικῶν βιβλίων.

τῆς πατριρχικῆς αὐλῆς 41). Οἱ ψάλται τοῦ πατριρχικοῦ ναοῦ ἐλάμβανον φιλοδωρήματα εἰς πᾶσαν ἐκλογὴν νέου πατριάρχου, ὅστις ἐκτὸς τοῦ εἰς χρῆμα φιλοδωρήματος 42) ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ ἔδιδεν εἰς ἕκαστον τῶν ψαλτῶν καὶ ἀπὸ ἓν τεμάχιον ὑφάσματος· καὶ μάλιστα ὑφάσματα μπινίσια 43) ἐδίδοντο εἰς τὸν πρωτοψάλτην καὶ λαμπαδάριον. Τοιαῦτα φιλοδωρήματα εἰς χρήματα καὶ εἰς κουμάσια ἐδίδοντο μέχρι τῆς δευτέρας πατριαρχείας Ἰωακείμ τοῦ Γ', ὅστις ἦτο ὁ τελευταῖος ἐκ τῶν πατριαρχῶν ὁ ἀκολουθήσας τὴν ἀρχαιοτέραν αὐτὴν συνήθειαν· μετ' αὐτὸν ἡ τήρησις τῆς συνηθείας ταύτης ἔπαυσεν. Οἱ δὲ νεοεκλεγόμενοι ἢ μετατιθέμενοι εἰς νέον ἐπαρχίαν μητροπολιταὶ ἐδίδον εἰς τοὺς ψάλτας τοῦ ναοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἕκαστος ἀναλόγως τῆς τάξεως τῆς δι' ἣν προωρίζετο ἐπαρχίας καὶ ἀναλόγως τῆς αὐτοῦ γενναιεδώσεως. Οὕτω ὁ πρωτοψάλτης καὶ ὁ λαμπαδάριος ἐλάμβανον ἐκ τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων τῆς Α' τάξεως 15 γρόσια, τῆς Β' 10 καὶ τῆς Γ' 15· οἱ δύο δομῆστικοι τῆς Α' 16, τῆς Β' 10 καὶ τῆς Γ' 8. Ὁ πρῶτος κανονάρχης 6 ἢ 4 ἢ 3 καὶ ὁ β' κανονάρχης 3 ἢ 2 44).

Ἐκτὸς τῶν χρημάτων καὶ τοῦ κουμασλικίου ἐδίδοντο εἰς τοὺς ψάλτας τοῦ ναοῦ καὶ ὀρισμέναι ὀκάδες καφέ 45)· ἐπίσης ἐκ τῶν ἀρχιερέων ἄλλοι ἔδιδον ἀντερλίκια, ἄλλοι ἄλλα κουμάσια, τσόχαν καλῆς ποιότητος δι' ἐξωτερικὰς τῶν ψαλτῶν ἐνδυμασίας. Χρηματικὰ φιλοδωρήματα ἐλάμβανον ἐπίσης οἱ ψάλται οὗτοι καὶ κατὰ τὰς ὀνομασίας τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν ἀρχιερέων 46). Γενικῶς δ' εἰπεῖν διαρκῆς ἡ μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας ἐστρέφετο πρὸς τοὺς ψάλτας αὐτῆς· καὶ ὅχι μόνον αὐτοὶ ἐτύγγανον ἐκ μέρους

41) Χρονικά τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ ναοῦ σελ. 121 καὶ 199 ὑπόσημ. 222.

42) Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰ φιλοδωρήματα ἦσαν γενικὰ πᾶς νέος πατριάρχης ἢ ἀρχιερεὺς ἔδιδεν εἰς ὅλους τοὺς ἐσωτερικοὺς τοῦ πατριαρχείου ὑπαλλήλους φιλοδωρήματα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κουμασλίκια καὶ διάφορα ἄλλα δῶρα.

43) Μπινίσια (ἐκ τοῦ τουρκικοῦ μπινιμέκ=ἱππεύειν) ἐκαλοῦντο τὰ ἐκ μεταξωτῆς τσόχας ἰδιαίτερα ἐνδύματα ἅτινα ἐφόρουσαν κατὰ τὴν παλαιότεραν ἐποχὴν οἱ ἀρχιερεῖς διὰ τὸ ἱππεύωσι τοὺς ἵππους των. (Πρβλ. σχετικὰ καὶ Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσην σελ. 707. — Μ. Γεδεών ἐν Κανονικαῖς Διατ. Β' σελ. 427 καὶ Φιλαρέτου Βαφείδου Ἐκκλ. ἱστ. αὐτόθι σελ. 329).

44) Χρονικά πατρ. οἴκου κλπ. σελ. 199-200.

45) Τοσοῦτος καφὲς καὶ σάκχαρις συνηθροίζετο κατ' ἔτος εἰς τὰς οἰκίας τοῦ πρωτοψάλτου καὶ λαμπαδαρίου ἐκ τῶν ἐπὶ ταῖς ἐκλογαῖς καὶ μεταθέσεσι τῶν ἀρχιερέων φιλοδωρημάτων εἰς εἶδη, ὥστε οἱ ψάλται οὗτοι προέβαινον πολλάκις εἰς πώλησιν ἐξ αὐτῶν ἐκ τοῦ περισσεύματος.

46) Οἱ συνοδικοὶ ἀρχιερεῖς κατὰ τὰ ὀνομαστήρια αὐτῶν ἐτέλουν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ λειτουργίαν μετ' ὀρτοκλασίας· εἰς δὲ τὸν πρωτοψάλτην ἔδιδον συνήθως κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην καὶ ἀνάλογον φιλοδωρημα χρηματικόν.

της οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως, ἀλλὰ παρ' αὐτῆς ἐπροικίζοντο⁴⁷⁾ διαφοροτρόπως καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ τέκνα αὐτῶν.

Ἀρκοῦντως ἱκανοποιητικὸν ἦτο καὶ τὸ ἐκάστοτε φιλοδώρημα ὅπερ ἐδί-
δετο εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς ψάλτας κατὰ τὰ ἐπίσημα γεύματα, ἅτινα
παρατιθέμενα χάριν τῶν ἐπισήμων ἐπισκεπτῶν τῶν πατριαρχῶν συνωδεύοντο
καὶ μετὰ τὴν ψαλμωδίαν τῶν ψαλτῶν τούτων. Εἰς δὲ τὸ τέλος τῶν ἐπιδор-
πίων μετὰ τὸν πατριαρχικὸν Πολυχρονισμόν, ὁ πατριάρχης καλῶν κατὰ
σειρὰν τοὺς ψάλτας ἔδιδε τοῦτοις ἀνάλογα πρὸς τὸ ἀξίωμα ἐκάστου φλω-
ρία. Τὸ ἔθιμον τοῦτο τῆς κατὰ τὰ ἐπίσημα γεύματα παρουσίας τῶν ψαλ-
τῶν καὶ τῆς ψαλμωδίας αὐτῶν ἔπαυσε τηρούμενον ἀπὸ τῆς πρώτης πα-
τριαρχείας Ἰωακείμ τοῦ Γ', ὅστις κατήργησε συνεπῶς καὶ τὸ ἐπὶ τῇ περι-
στάσει ταύτῃ παρεχόμενον φιλοδώρημα εἰς τοὺς ψάλτας.

Ἔτερα ἦσαν τὰ φιλοδωρήματα ἅτινα ἐλάμβανον οἱ πατριαρχικοὶ ψάλ-
ται ἀπὸ τὸν πατριάρχην κατὰ τὴν Πρωτοχρονίαν. Ταῦτα οὐνιστάμενα εἰς
χρήματα, κουμασλίκια κλπ. βραδύτερον μετετρέπησαν⁴⁸⁾ εἰς μεταξωτὰ
μανδήλια μετὰ σχετικοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ. Προσέτι ἰδιαιτέρα ἦσαν
καὶ τὰ φιλοδωρήματα τοῦ πατριάρχου πρὸς τοὺς ψάλτας αὐτοῦ ἐπὶ ταῖς
ἐορταῖς τοῦ Πάσχα παρεχόμενα. Τὰ φιλοδωρήματα ταῦτα ἀπετελοῦντο ἀπὸ
πασχαλινὰ αὐγά καὶ τσουρέκια, ἀπὸ τοὺς πασχαλινούς κηρούς καὶ ἀπὸ
χρηματικὸν ποσόν. Ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις ἐγκατελείφθη καὶ ἡ συνή-
θεια αὕτη· εἰς δὲ τὴν θέσιν τῶν ἄλλοτε πασχαλινῶν φιλοδωρημάτων δίδον-
ται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου διὰ τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ εἰς τοὺς ψάλτας αὐτοῦ

47) Ἐπὶ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Ζ' (1860) προκειμένου νὰ τελεσθῶσιν οἱ γά-
μοι τῆς θυγατρὸς τοῦ λαμπαδαρίου Στεφάνου μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ πρωτοψάλτου
Ἰωάννου τοῦ Βυζαντίου Δημητρίου, ἐν συνεδριάσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀπεφασί-
σθη καὶ παρεχωρήθη ὡς δῶρον τῇ νεονύμφῃ μία οἰκία μεγάλη παραθαλάσσιος
παρὰ τὸ Πιερὶ καπὶ γεινιάζουσα πρὸς τὸ οἶκημα τοῦ Γρηγοράκη Ταπεινοῦ. —
Ἰωακείμ ὁ Γ' κατὰ τὴν β' πατριαρχεῖαν αὐτοῦ ἔδωκεν εἰς τὸν τότε λαμπαδάριον
Ἀριστείδην ὡς δῶρον ἑκατὸν λίρας χρυσᾶς προτιθέμενον νὰ ἐκδώσῃ εἰς γάμον
τὴν θυγατέρα αὐτοῦ.

48) Τὰ φιλοδωρήματα ταῦτα τὰ πρὸς τοὺς λαϊκοὺς τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου
ὕπαλλήλους διδόμενα, Ἰωακείμ ὁ Γ' κατὰ τὴν β' αὐτοῦ πατριαρχεῖαν τὰ μετέτρε-
ψεν εἰς μεταξωτὰ μανδήλια καὶ χρηματικὸν ποσόν. Οὕτω π. χ. ὁ πρωτοψάλτης ἐντὸς
φακέλλου πολυτελοῦς ἐλάμβανεν ὡς πρωτοχρονιάτικον φιλοδώρημα δύο λίρας χρυ-
σᾶς, ὁ λαμπαδάριος ὁμοίως, ὁ πρῶτος δομῆστικος μίαν καὶ ὁ δεύτερος ἐπίσης
μίαν. Ἡ ἀπὸ τοῦ πατριάρχου τούτου ἰσχύσασα σὺνηθία ἐξηκολούθησεν
ὑπάρχουσα μέχρι τῆς πατριαρχείας Βασιλείου τοῦ Γ' (1929). Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη
τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ καὶ Φώτιος ὁ Β' παρεῖχε τοιαῦτα φιλοδωρήματα κατὰ τὴν
πρώτην τοῦ ἔτους· μετὰ ταῦτα ὅμως διὰ λόγους οἰκονομίας ἔπαυσε τὸ ἔθιμον τοῦτο
γενικῶς.

μόνον τὰ πασχάλια κηρία χωρὶς χρήματα· καὶ τοῦτο γίνεται μέχρι τοῦ νῦν χρόνου.

Τὰ φιλοδωρήματα ἐπέξετεινοντο καὶ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς κανονάρχας, πρῶτον καὶ δεύτερον, εἰς τοὺς ὁποίους εἰς ὠρισμένους καιροὺς καὶ περιστάσεις ἐδίδοντο τοιαῦτα ἀνάλογα. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος κανονάρχης τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων, διότι θὰ ἔλεγε τὸ Σήμερον γεννᾶται ἐκ παρθένου· μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἀναγνώσματος ὁ κανονάρχης ἔκαμνε μετὰ νοιαν, προσήρχετο ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου καὶ ἡσπάζετο τὴν δεξιὰν αὐτοῦ, ὁ δὲ δεύτερος κανονάρχης ἐλάμβανεν ὁμοίως παρόμοιον δῶρον παρὰ τοῦ πατριάρχου τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανείων, διότι θὰ ἔλεγε τὸ Τὴν χειρὰ σου τὴν ἀψαμένην. Τὸ οὕτω παρεχόμενον ἰδιαίτερον τοῦτο πρὸς τοὺς κανονάρχας ⁴⁹⁾ φιλοδώρημα ἐδίδετο μέχρι τῆς πατριαρχείας Ἰωακείμ τοῦ Β΄· διότι ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἰωακείμ ὁ Γ΄ καὶ τὸ φιλοδώρημα τοῦτο συμπεριέλαβε μετὰ τῶν δώρων ἅτινα ἐδίδοντο παρ' αὐτοῦ κατὰ τὴν Πρωτοχρονιὰν εἰς ὅλους τοὺς ψάλτας καὶ τοὺς κανονάρχας.

Οἱ μουσικοδιδάσκαλοι τοῦ ναοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὄντες ἐκάστοτε οἱ μῦσαι τῆς ἡν ἐπηγγέλλοντο θείας τέχνης, ἦσαν διὰ τοῦτο δυσαναπλήρωτοι καὶ ἀναντικατάστατοι εἰς τὸ ἔργον των, πάντοτε ὑπάρχοντες μετὰ τῶν τετιμημένων ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας διὰ τῶν ὁφικίων τοῦ πρωτοψάλτου, τοῦ λαμπαδαρίου καὶ τῶν δομεστίκων ⁵⁰⁾. Οὗτοι διετήρουν ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ τὴν βυζαντινὴν μεγαλοπρέπειαν διὰ τῆς ψαλμωδίας αὐτῶν τῆς ἐκπηγαζούσης ἐκ τῆς μουσικῆς παραδόσεως τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἀπέναντι δὲ τῆς ἱερότητος καὶ τῆς ἐπιστημότητος τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν ἐπεδαφιλεύοντο εἰς αὐτοὺς μεγάλοι ἀληθῶς τιμὰ καὶ βχθὺς σεβασμὸς καὶ ἐκτίμησις ἀπεριόριστος ἐκ μέρους τῶν τε πατριαρχῶν ⁵¹⁾ καὶ

⁴⁹⁾ Ἐκ τῶν κανοναρχῶν τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ οἵτινες ἔφθασαν καὶ ἔλαβον τοιαῦτα φιλοδωρήματα μνημονεύομεν τὸν πρῶτον Ἐρσεκίου Ἰγνάτιον πεπρωκισμένον μὲ λαμπρὰν καὶ ἡχηρὰν φωνήν, διατελέσαντα πρῶτον κανονάρχην τοῦ πρωτοψάλτου Κωνσταντίνου τοῦ Βυζαντίου· τὸν ἀρμενοιαθῆ μητροπολίτην Ἡρακλείας Γρηγόριον τὸν Βυζάντιον, δεύτερον κανονάρχην χρηματίσαντα· τὸν Βασίλειον Καλλίφωνα καὶ τὸν Θεόδωρον Ἀριστοκλῆν τὸν συγγραφέα τῆς Βιογραφίας Κωνσταντίου τοῦ Α΄ τοῦ ἀπὸ Σιναίου.

⁵⁰⁾ Μ. Γεδεὼν Κανον. Διατ. Α΄ 170. Πρβλ. Φιλ. Βαφείδου αὐτ. σελ. 209.

⁵¹⁾ Οἱ πατριαρχικοὶ ψάλται, ὡς ὁφικιάλοι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν ἀρχαίαν τάξιν, τὴν παραμονὴν τῶν ὀνομαστηρίων αὐτῶν προσερχόμενοι ἀσπάζονται τὴν δεξιὰν τοῦ πατριάρχου λαμβάνοντες τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ· τὴν δὲ ἐπαύριον ἡμέραν τῆς ἐορτῆς των δέχονται τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ πατριάρχου δι' ἀντιπροσώπου αὐτοῦ. — Κατὰ τὴν τάξιν ταύτην τὸ αὐτὸ ἔπραττον ὅχι μόνον οἱ ὑπάλληλοι τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, κληρικοὶ τε καὶ λαϊκοί, ὡς καὶ πάντες οἱ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ὁφικιάλοι, ἀλλ' ἐν γένει καὶ οἱ διδάσκαλοι τοῦ γένους, οἱ διδάσκον-

τῶν ἀρχιερέων, τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἐν γένει καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ μουσικοῦ καὶ ψαλτικοῦ κόσμου, ἐκάστης ἐποχῆς, διότι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας οἱ ψάλλται ἀνεγνωρίζοντο πάντοτε παρὰ πάντων ὡς μουσικαὶ αὐθενταί, μουσικῇ ἀξίαι καὶ ὡς οἱ κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλοι ⁵²⁾ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς τέχνης.

Πηγαί.

Πρὸς συγγραφὴν τῆς παρούσης μελέτης ἐχρησίμευσαν εἰς ἡμᾶς ὡς πηγαὶ τὰ κατωτέρω σημειούμενα συγγράμματα, εἰς τὰ ὅποια καὶ παραπέμπωμεν ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ τὸν ἀναγνώστην:

Ἀθανασίου Ὑψηλάντου «Τὰ μετὰ τὴν ἄλωπιν», ἐν Κων/πόλει, 1870.

Μ. Γεδεών «Κανονικαὶ Διατάξεις» Α' σελ. 170 καὶ Β' σελ. 427.

Πατριαρχικοὶ κώδικες ΚΕ' καὶ ΛΓ' σελ. 124.

Χρυσάνθου «Μέγα Θεωρητικόν», Τεργέστη, 1832.

A. Carayon «Retations inédites des missions de la Compagnie de Jésus à Cons/ple et dans le Levant au XVIIe siècle». Paris. 1864. p. 60.

«Βιογραφία Κωνσταντίνου Α' τοῦ ἀπὸ Συναίου» ὑπὸ Θεοδ. Μ. Ἀριστοκλέους, ἐν Κων/πόλει, 1866.

«Μουσικὴ Βιβλιοθήκη», Κων/πολις, 1868. Τόμ. Α', Πρόλογος.

Κυριακοῦ Φιλοξένου «Λεξικὸν τῆς ἐκκλ. μουσικῆς», Κων/πολις, 1869.

«Πίνακες Στατιστικοὶ τῶν ἐν Κων/πόλει καὶ κατὰ τὰ προάστεια σχολείων τῶν Ὁρθοδόξων», ἐν Κων/πόλει, 1870.

Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, τόμ. Η', σελ. 35-36, τόμ. ΚΕ', σελ. 59, τόμ. ΚΖ'.

«Τυπικὸν κατὰ τὴν τάξιν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας», ὑπὸ Κωνσταντίνου πρωτοψάλτου. Ἐν Κων/πόλει, 1839· τὸ αὐτὸ τοῦ 1851 καὶ 1888.

Π. Γ. Κηλετζινίδου, «Μεθοδικὴ διδασκαλία Θεωρητικὴ καὶ Πρακτικὴ πρὸς ἐκμάθησιν καὶ διάδοσιν τοῦ γνησίου ἐξωτερικοῦ μέλους τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλην. μουσικῆς». Ἐν Κων/πόλει, 1881.

τες ἐν τε τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Ἱερῇ Θεολογικῇ Σχολῇ καὶ ἐν τῇ Ἑθνικῇ Ἰωακείμειῳ Παρθεναγωγείῳ.

⁵²⁾ Ταπεινῶς φρονοῦμεν ὅτι εἶναι καιρὸς ἡ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ καθὼς τιμᾷ καὶ γεραίρει ἐτήσιως τὰς μνήμας τῶν ἐκκλησιαστικῶν αὐτῆς ὑμνοδῶν καὶ ὑμνογράφων, οὕτω δέον ἵνα αὕτη εὐγνωμονοῦσα αὐτοῖς τιμὴν καὶ τοὺς μετ' ἀφοσιώσεως τῇ μουσικῇ καὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ παραδόσει δουλεύσαντας μουσικοδιδασκάλους τοῦ πανσέπτου πατριαρχικοῦ ναοῦ θεσπίζουσα ἐτήσιον μετὰ πατριαρχικῆς καὶ συνοδικῆς λειτουργίας μνημόσυνον εἰς ἀνάπαυσιν τῶν ψυχῶν καὶ τούτων τῶν τέκνων αὐτῆς.

Μ. Γεδεών, «Χρονικά τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ ναοῦ», Κωνσταντινούπολις, 1884.

Γ. Ι. Παπαδοπούλου, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πρὸ ἡμῖν ἐκκλ. μουσικῆς». Ἐν Κων/πόλει, 1890.

Μ. Γεδεών, «Παιδεία καὶ πτωχεία παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας». Κων/πολις, 1893.

«Παράρτημα Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας». Τεύχος Γ', 1901.

Γ. Ι. Παπαδοπούλου, «Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς». Ἀθῆναι, 1904.

«Περιοδικὸν Εὐαγγελισμός». Ἔτος Β', 1913. Ἐν Κων/πόλει.

Φιλαρέτου Βαφείδου, «Ἐκκλ. ἱστορίας» τόμ. Γ' μέρος Β'. Ἀλεξάνδρεια, 1928.

Α. Βουδούρη, «Ὑπόμνημα περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησ. μουσικῆς πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Φώτιον Β'». Ἐν Κων/πόλει, 1931.

«Περιοδικὸν Ὁρθοδοξία» ἔτους Θ' 1934 τεύχ. 105.

Πρὸς τοὺτοις ὡς πηγαὶ ἐχρησίμευσαν εἰς ἡμᾶς καὶ τὰ ἐξῆς :

Χειρόγραφος «βίβλος μουσικῆ ἐν ἣ περιέχεται ἡ τάξις κατὰ τὸ σύνθημα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τὰ ψαλλόμενα ἐκάστοτε κατὰ σειρὰν μέλη» (ἐν γρᾷ προγενεστέρα τῆς νῦν) κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν τοῦ 19 αἰῶνος ἀντιγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Κρουστάλα τοῦ Χίου· ἡ βίβλος αὕτη ὑπάρχει μετὰ τῶν μουσικῶν βιβλίων τοῦ νῦν πρωτοψάλτου.

Εἰδήσεις εἰλημμέναι ἐκ σημειώσεων τινων τοῦ μακαρίτου πρωτοψάλτου Γεωργίου τοῦ Ραιδεστηνοῦ σωζομένων παρὰ τῷ υἱῷ αὐτοῦ μουσικοδιδασκάλῳ κυρίῳ Νικολάῳ Ραιδεστηνῷ.

Ἡ πρᾶξις τοῦ ναοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἡ ἰσχύουσα καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς ἐν αὐτῷ δομestικῆς ἡμῶν.

Εἰδήσεις σωζόμεναι κατὰ προφορικὴν παράδοσιν τῶν μουσικοδιδασκάλων τοῦ ναοῦ παρὰ τῷ νῦν ἄρχοντι πρωτοψάλτῃ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας κυρίῳ Ἰακώβῳ τῷ Ναυπλιώτῃ καὶ

Τὰ πορίσματα πολυετοῦς ἐρεύνης καὶ μελέτης ἡμῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς.